

הקדמה לספר דברים

ספר זה הנקרא משנה תורה מפני שנשנו בו כמה מסצות ה' הכתובות כבר בד' הספרים הקודמים, הוא החשוב שבכולם, כי מלבד תוכחות מוסר האמורות מפי משה לעם טרם יפטר מן העולם, הוא כולל הרבה מצות הרשות חשוכות ועיקריות, והרבה מן הקודמות באות בו מבוארות יותר, ונתחן בהם טעם מתישב בהן יותר על הלב, כפי נדר שכל האומה אחרי גרותה במדבר מ' שנה במצב חפשי, וגם בסלה ממלאכת עבודה, באופן שתוכל לפנות דעתה לסועצות בינה היוצאות מפי חכמיה, ובפרט מפי משה האדם הגדול שכמוהו לא נהיה מן העולם וכמוהו לא יוטיף ער העולם; ונוסף על אלה (בפרשות האחרונות) ויעודים יקרים למאורעות המעותרים לאחרוני הימים, המחוקים לב כ"י באמנת קדמוניהם, ולכל מי שאינו רוצה לעצום עיניו לכחחלה, יורו באמת מאירה כצהרים אמתות הנבואה בכלה, ונבואת משה בפרט; כי הלא אפשר שהיתה כזאת כבר בימי משה באחת מן האומות המעולות המשתרדת על סביביה, שמחוך שלותה שקעה בהנאות מגונות וחדלה מדרכי המוסר והצדק, עד כי שפלה ומצאוה רעות רכות וצרות, והיתה לאכול לאומה אחרת הנקיה עדין מטומאות עבירה ופשע, והיה סן האפשר שגם בלי ויעוד דבר מאת ה' אדם חכם ונכון ינבא עליה עבדותה ואכרנה; אבל מקדמי ארץ ועד היום ההוא לא נהיה ולא נשמע שגוי ילך בגולה ויהפזר בד' רוחות העולם, ועכ"ז לא יאבר, ולא יחדל ממנהגיו וטדעותיו, ולא יחויק במנהגי ארץ מנודיו החדשה ובדרכיה, ולא ישמע בין האומות שביניהן יגלה, כי זה הוא דבר חוץ מן הטבע מכל וכל, ונזעי גוים רבים שגלו ונטמעו בין שוכיהם ינידוהו, ואין בהם אפילו אחד שנשאר גוי קיים לעצמו כ"א אומת כ"י, דבר נסוי שגם אומות העולם תודינה בו אעפ"י שהן פותרות אותו לרעה ולא לטובה, לעונש ולא לשכר, אבל שעכורנו הולך הליך וחרל וכבלינו אחר אחר ינחקו ואך טובה נגר פנינו, וכ"י המשולים לכוכבי השמים ולעפר הארץ, שכשתם עולים עולים ער לרקיע וכשתם יורדים יורדים ער עפר (ת"ב מגלה ט"ז), תהלה לאל הם עתה כדרך עליה ולא כדרך ירידה; אם כן אפוא אדם

הקדמה לספר דברים

המהנבא מעצמו היה נשמר ונמנע, מיעד דבר חוץ מן הטבע, פן המאורעות העתידים יורו כי שקר בפיו, והויעוד שהוא שם ככן וכסים לתורתו, יתהפך לסתירתה, כי לא יהיה ולא יבא; א"כ נסשבה מזה ברורה כצהרים אמתות תורת משה בכללה ואמתות ספר דברים בפרט: ומה הביא המפקירים האלה לולול בספר זה? השנוים שמצאו בו מן הד' הספרים הקודמים, אבל יעיינו בהם וימצאו טעם מספיק במצב האומה שנשתנתה במ' שנה של חיי חופש, והעיקרים הם הם בכלל חמשת הספרים, ורק הטפל נשנה מעט מעט, נחזור עליו ונמצא בו טעם; ואם היה נמצא שנוי כלשון ובמליצות היה דבר קשה לכארו, כי המפקירים לא יועילו הועלת רכה לריעוהם אם יניחו שנכתב משנה תורה ע"י יהושע, כי היינו משיבים להם, גם אם נניח שהדבר כמו שאתם סוברים, הרב דבר לעם והתלמיד כתב על ספר, אבל הם מניחים שנכתב באחרית הימים בימי אחרוני מלכי יהודה, אולי גם ע"י עורא; וקלון גדול לוקחים להם בהנחתם זאת לפי שמורים חוסר בקיאותם כחכמת הלשון, וגם איש בלתי בקי בה ידגיש מה הפרש בין מליצת ספר דברים (השוה מכל וכל למליצת יתר ספרי התורה), ובין מליצת עורא המורדו בכירור איחור זמן כתיבתו; וגם מליצת סיפורי ספר יהושע הנכתב קרוב לימי משה, ודברי יהושע לעם לפני מותו, נפרשים הרבה ממליצת דברי משה אל העם ומליצת סיפוריו, וחיך טועם מליצת ל"הק יניד אמתת הנחתו זאת:

ושפינוזה (עיין במשתדל פר' דברים) בקש להפיר דאב"ע במהמורות שנפל הוא בהן, מדכורו על פסוק אחד עשר יום מחורב (דברים א' ב') «ואם תבין סוד השנים עשר» (פסוקים שבסוף התורה המספרים מיתתו של משה) «גם וכתב משה» (על י"ב אבנים שבהר עיבל, יהושע ח' ל"ב, ולפי דברי רז"ל ת"ב סוטה ל"ה: י"ב היו האבנים שעליהם צוה משה לכתוב כל התורה באר היטב, פר' תבא, א"כ ספרו היה קטן מאד) «והכנעני או בארץ» (מלת או מורה זמן רהוק, א"כ נכתב סיפור נסיעת אברהם מבית אביו ישים רבים אחר כבוש ארץ כנען) «בהר ה' יראה» (שלפי דעת דאב"ע נכתב אחר שבנו ב"המק על הר המוריה (ר"ה ב' ג' א')) «גם הנה» «ערשו ערש כרול» (לפי דעתו גם זה מקרא נוסף באחרית הימים

איזה דורות אחרי מות עוג) « תבין האמת » ; מדיבור זה של הראב"ע הוציא שפינוזה שלא היה מאמין שטשה כתב ספר התורה, וזה שקד נמור ! לכל היוחר לא כתב מקראות אלה הנרשמים כאן והם לפי דעהו תוספת סופרים, ועל פסוק והכנעני או בארץ (פר' דך לך) כתב « אולי יש לו סוד והמשכיל ידום » ; ראה מה הפרש בין שפינוזה הככתש ככל התורה ומכריו בפוסכי הכחשתו, ובין הראב"ע שמניח שיש איזה פסוק שלא נכתב ע"י משה ורומז לזה דרך סוד ומוהיר עליו והמשכיל ידום ! פן תצא מזה תקלה שהמון העם יאמר, אם מקרא זה אינו מיד משה גם יחד הספר אולי אינו מידו ; ואחא קודם נעים עיין בכיאורי ש"ל וחמצא בהם מערנים לנפשך :

עתה אחווד על מקראות אלה ואבארם כאן ביחד אע"פי שבארתים אחר אחד במקומו : י"ב פסוקים שבסוף התורה נוכל להניח כלי אפקרוחא שלא כחכם משה, וכן מצאנו ג"כ בה"ב (כתרא נ"ו) « עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע, » דברי ר"י ואמרי לה ר' נחמיה ; על המוכח כהר עיבל כתב משה ראשי דברים, אולי הארורים שבפרשת חבא שהם יסוד הסוסר, וצדיכים ב"י מיד כבואם לארץ לכרות ברית שיעשו להפך ממשפטי הכנענים העושים כל תועגות אלה, ולחק בריוחם על אבן לזכרון עולם ; והכנעני או בארץ, מלת או הוראתה כבר, וכן אז נבהלו אלופי אדום (שירת הים), כשהבטיח ה' לאברם פעם ראשונה לזרעך-אתן הארץ הזאת, כבר היה הכנעני נאחו בה, וע"כ היה צריך להמתין ד' דורות עד י' שלם עונם וינודשו סמנה, שאל"כ י' אחו בה אברהם הכף וכיד, כמו שהיו עושים בימים ההם שכרבות המשפחה נפרד אחד מגבריה ונוסע מארץ מולדתו, והולך עם בני ביתו וחוננה במקום שמוצא חן בעיניו (ישרש חנה מגורת חן), ושם מוליד בנים ובני בנים ונעשה לגוי ; ובשוב אברהם למצרים אחר הרעב כתוב « והכנעני והפרזי או ישב בארץ, » שנתוסף גזע אחר על הכנעני, ובכן צד המקום לאברם עד שהוצרך להפרד מלוט ; כהר ה' יראה (פר' העקידה, וירא) היתה מליצה נהוגה כפי הסון העם בימי משה, וקראו להר המוריה הר ה' (כפרט קורם סתן תורה) כי קביה כידם שההולך להתפלל שם יראת, כלו' תקובל תפלתו והשנהח ה' תהיה

עליו לטובה ; חנה ערשו ערש ברזל . הנה סופר לנו כבר (דברים ב', כ' וכ"א) שלשעבר העמונים ירשו את ארץ הרפאים ונחישכו בה, וברכה עיר המלוכה קיימו ערש עוג לזכרון נצחונם ; ועוג הנשאר מיתר הרפאים שכר אנשי היל וכבש שנית מיד העמונים חלק מארץ קדמוני הרפאים, והיה שם למלך, ומה קושיא בכל זה ? ומדוע נניח שנוסף מקרא זה כאחרית הימים ? הנה כל קושיות הראב"ע מבוטלות אחת אחת ; ושניי עשרת הדברות פירשתיים במקומם [כפר' ואתחנן] וארוך הדבר להעתיקו כאן ; ועל מספר הימים שישב משה בהר שספרשת עקב נראה שהיו ק"כ ומפר' תשא שהיו פ', ככתתי עליו במקומו [וגם על איזה שנינו בצווי הפסח בפר' ראה], שנס ספר' עקב יש להבין שלא עמד שם כ"א שמונים, ואם קבלה היא שישב ק"כ ובעשרה בתשרי שהוקבע ליום סדיחה לדורות נסלה לישראל עון העגל ונתנו להם לחות שניים, עד הקבלה אין להשיב ; ומה שבפר' ראה מרבר בשמיטת כספים ולא בשמיטת קרקעות, הנה מוסיף על הראשונות, וזו תלויה בזה, שאם מאספים הבואתם אל הבית גם בשנה ההיא, למה לא יתחייבו לשלם נשים ? ואם לא כתב צווי ר"ה ו"ה הכ סוף פר' ראה חוך מועדי ה', הוא לפי שעיקר הצווי בה הוא « יראה כל זכורך, ולא » יראו פני ריקם, » שכן הפרשה רובה ככולה מדברת בתרומות ומעשרות ומתנות עניים, וגם בפר' משפטם וכי תשא שעיקר הצווי הוא « ולא יראו פני ריקם » לא הזכיר ו"ה וי"ה שבהם לא היה החיוב לכיזא לבית הכחירה ; ומה שכתב פר' שופטים וכי יבא הלוי [י"ח ו'] דבר נוהג בזמן שהמשמרות נוהגות, בודאי משמרות לוויה היו כבר בימי משה, וזהו ענין כל בא לצבא צבא [פר' נשא] האכור ושנוי בלויים, כי מה צורך לכמה אלפים מהם ככת אחת ? הלא היו מולידים ערבוב, ודי והותר במאתים מהם לכל עבודת המשכן, והוראת צבא ידועה שבכל המקרא הוא זמן קבוע לעבודת מה, ואין צורך להאריך כאן, א"כ בטלה ההנחה שצווי זה נכתב בימי המלכים ; וכבר הניחה תורה שיוכל להיות שאחר איזה דורות יהיו ב"י במצב מיוחד שיחושו צורך להמליך עליהם סלך וצותה אותם על הדבר ; א"כ כל דברי המפקירים בטלים מעיקרם, וכש תציר נכל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם :

דברים

(ד) ; הכל למה יוכיחם במלות ה'ה סם כלכד ולה נם ביתר חניותם עד עבר ארנו
 אשר במדבר ? (פר' חקת כ"ה י"ג) ; ומה שהומר המבאר שכל המצות שליה ה' למשה
 אחר עשרת הדברים אמרם משה לעם כהותם י"ה יום שהלכו מחורב לקדש ברנע, נם
 זה לא יתכן, ומדוע ימתין לפרט לעם מה ששמע בסיני מיום רדתו באחרונה מן
 ההר עד כ' באייר בשנה השנית שהיו חונים במדבר סיני, לאמרו להם בימי מסעם
 שנלאו מן הדרך ולה היו נוטים אונן לדבריו ? מלבד שא"כ הוא אומר כי בשנת
 הארבעים בעשתי עשר חדש באחד לחדש או דבר משה ל"י ככל אשר ליה ה' אותו
 אליהם, כי היה מדבר לדור אחר, והיה לריך לבאר להם החורה שאיזה מהם שמעו
 כילדותם, ואיזה מהם לא שמעו כלל, מלבד שגשתכה מלבם במקנה לפי שנדלו במדבר
 כהיותם חפטים, והיו לריכים למשפטים חדשים כפי שכלם (כמו שאעור ע"ו במקומות
 הראויים אי"ה) ; ול' הואיל תרנוס שד"ל כפר וירא להוראת הוספה, והיה לפי
 דעתי הוראתו ככל מקום (עיין במהיר כתיב) וגם כאן יבוא על מקומו בשלום, בעבר
 הירדן בארץ מואב הוסיף משה ביהוד, כמו שפירשתי : — (ד) אחרי הכותהו
 ויא"כ אין עוד מונע מהם מהכנס לארץ ועוכנים היו, לכוא לרשת אותה : —
 (ט) בעת ההיא קודם מסעם מהר סיני ; ולפי דעת האומר כיאת יתרו ועלתו
 קודם מתן תורה, המתין משה לעשות כעלתו עד ששמע מפי האל כל המשפטים
 והחקים והתורות בהר סיני ובאהל מועד פן יתנגד אחד מהם לעלזת יתרו, וזו כונת
 וצוך אלהים שיתרו אומר לו ; אבל כשחל ה' מלוחותיו וב"י היו מוכנים להכנס
 במדבר הגדול שכודאי תקלר רוחם במהלכם כו ויתרעמו עליו, אז דבר להם כזאת,
 ומנה עליהם שופטים ושוטרים, ומה שכתוב בפ' יתרו וישמע משה לקול חותנו וגו', אין
 לורך לומר שעשה מיד רק לאחר זמן ; ועמ"ס ע"ז כפר' יתרו : — (יב) טרחכם
 משא הוא מה שא"ה כלעדו כהיות ראש ושר על עם ככד כזה, טורח הוא מה
 שמוסיפים על המשא בקשיות ערפס, וריב הוא חלונותם הרבות : — (טו) ושטרים
 לשבטיכם מהם ראשים או שופטים, ומהם שוטרים, וכן כפר' בהעלותך אשר
 ידעת כי הם זקני העם ושוטרים, או זה או זה, כלומר לא כלכד אותם שיש
 להם רשיון לשפוט עם מי הדין, אבל נם הותם שיש להם משטר להכריח
 את העם לשמוע בקול הדיונים ולקבל עליהם דינם : — (יח) ואצוה אתכם
 וגו' ע"י שופטיכם שמנתי עליכם (עמ"ס ריש פר' מטות), והפסיק הענין בהוכיר

פרשת דברים

א

(א) בעבר הירדן : בא באהנח לפי שהיה חלי הפסוק ; ולפ"ד הכתוב מדבר
 רק בשני מקומות שבהם משה היה הולך ומתרה בישראל שישמרו תורה ה', בעבר
 הירדן טרם בואם אל ארץ כנען, וקודם לכן בנסעם מהר סיני להכנס לארץ לולי
 חטאו ; והזכיר תחלה עבר הירדן אעפ"י שסם באו לסוף המ' שנה כי סם באר יותר
 את דבריו לפי שרכבו המאורעות, ונס היה דור אחר שקמו אהרי הכותם היולאים
 מארץ מלרים ; ובמדבר בערבה וגו' הוא כולו מקום אחד, כלו' במקום המדבר
 שהוא ערבה (מקומות תהו לדרוס א"י ולנפון ארץ ערב נקראו בשם ערבה) והוא מול
 סוף, מסוכב ע"י המקומות הנזכרים כאן פארן ותפל ולבן וחצרות ודי זהב
 שלא ככולם חנו ישראל רק בשנים מהם בחלרות ופארן, לפי שעברו הערבה באלכסון
 מחלרות עד פארן, והזכיר פארן תחלה כי המדבר נקרא על שמו (וכזה סרה
 הקושיא איך לא הזכירו שמות תפל ולבן ודי זהב לא במסעי ולא בשום מקום), ודבריו
 הלה היו באחד עשר יום שהלכו מחורב דרך הר שער עד קדש ברנע שהוא בקנה
 מדבר פארן, כי מהר סיני עד קברות התאזה הלכו שלשת ימים, ובקברות התאזה לא
 נחשכבו כ"א יום אחד, ונסעו משם וחנו בחלרות ו' ימים עד האסף מרים, והיום
 העודף על האחד עשר יום יחשב חליו למהלכם מקברות התאזה עד חלרות, וחליו
 מחלרות עד מדבר פארן קדשה, ונכלע כנ' ימים של מסעם מהר חורב ו' ימים של
 הסגר מרים שאין לורך שיהיו מעת לעת, ובכל פעם ובכל מקום שנהשכבו אף שלא
 חנו, היה משה מדבר על לבם לשמור מלות ה' עכשו שהם קרובים להפרד מעליו
 ללכת איש לבחלתו לרשת את הארץ ; ושפסוק אחד עשר יום יהיו דברי משה כל'
 רמו לתוכחה לפס כדברי שד"ל לא נראה לי פשט פשוט, מלבד שלא יתכן זה לתוכחה
 בעבר הירדן שהיא החנייה האחרונה אחר כיבוש ארץ סיחון ועוג, שהו לפי שד"ל
 האריך דבריו ; ואם יתכן, יתכן כחזרתם מפארן עד חלרות (עמ"ס פר' מסעי ל"ג

סָנוּי הַדְּינִים וְהַסּוּטְרִים, לומר כִּסֵּם שֶׁהַתְּרִיטִי בְּאִזְבוּתֵיכֶם ע"י שׁוֹפְטֵיהֶם טָרַם הַכִּנְסִם לְאֶרֶץ, כֵּן אֵנִי מַתְּרֵה בְכֶם הַיּוֹם : — (כב) אֵת הַדֶּרֶךְ וְגו' . כִּי יִדְעוּ שֶׁבְּכֹוֹאֵם לְאֶרֶץ לֹא יִכְחַס ה' עוֹד בְּעַמּוֹד עֵינָי : — (כד) וַיִּרְגְּלוּ אוֹתָהּ . בְּקִשּׁוֹ לְדַעַת עֲרוֹת הָאֶרֶץ וְחוֹלְסָתָהּ לַהּוֹדִיעַ אֵת כ"י אֵיךְ יִכְבְּשׁוּהָ : — (כו) וַתִּרְגְּנֵנוּ . הוֹרָאָהוּ תְלוּנָה בְּסִתֵּר, וְכֵן כִּרְגַן מִפְּרִיד אֶלּוּף (מִשְׁלֵי י"ו כ"ח) וְחִבְרִיּוֹ, וְרַגְנָן בְּחִילוּף אֲוֹתִיּוֹת רַגְלֵי (לִשְׁכָּה-נִשְׁכָּה) : — (לב) וּבְדַבְרֵי הַזֶּה . בְּדַבְרֵיכֶם דָּבַר כּוֹה אֲתֵם מֵרָאִים שְׂאִינְכֶם מֵאֲמִינִים כֹּה' : — (לג) לְרֵאוֹתְכֶם . הַלֵּת"ד רֵאוּיָהּ לִנְקוּדַת חִירָק, לְרֵאוֹת אֲתֵם, לִמְעַן תֵּרְאוּ, וְכֵן לִנְחֹותֵם הַדֶּרֶךְ (פֶּר' בַּשִּׁלַּח), לִלְכּוֹת בְּטָן וּלְנַפֵּל יֶרֶךְ (פֶּר' נִטָּף) וּזְלוּתֵם : — (לו) גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' וְגו' . לֹא בְדַבְרֵי הַמְּרַגְלִים רֵק בְּתוֹלְכֵיכֶם פַּעַם אַחֲרַי ; וְהַכְּנִיס כֹּאֵן עֵינָי מִיתֵמוֹ לומר, מַעֲתָה אִם כְּבֹוֹאֵכֶם לְרֵשֶׁת אֵת הָאֶרֶץ תִּמְלֹאנָה אֲתֵכֶם תְּלֵאוֹת חֲדָשׁוֹת אֵל תִּתְרַעְמוּ עַל ה', כִּי הִלֵּא רֵאוּתֵם מֵהַ תּוֹפֵלֵת יֵלֵאָה מִתְרַעְמוֹתְכֶם, גִּרְמַתֶּם שֶׁלֵּא כִּנְכַסְתֶּם אֵתֵם לְאֶרֶץ, וְשֵׁלֵּא אֲכַנְסֵה בַּה נִס אֵנִי : — (מא) וַחֲדָוּנוּ . מַל' הַיְנָה גַּם כִּי זֶה תַחֲמַת דְּגַשׁ שֶׁכִּנְו"ן שְׁלוֹ שְׂרָשׁוֹ הֵנָּה, וְתַהֲיֵנוּ שְׂרָשׁוֹ הֵינּוּ אִו הֵוֹן כִּי עֵיקֶר שְׁנִיָּהֶם הֵן, וְאֹלֵי מַמְנוּ גַּם שֶׁס הֵוֹן שֶׁהוֹרָאָתוֹ עוֹשֶׂר סְבִיד הַאֲדָם, וְקָרוּבוֹ אִוֹן שֶׁהוֹרָאָתוֹ חוּזָק : — (מב) וַתִּשׁוּבוּ וַחֲבַבְוּנוּ . לֹא הֵאוּן לְכֶם לְהַבִּיאֲכֶם מִיַּד לְאֶרֶץ, אֲכָל גַּכְמָרוֹ רַחֲמָיו וְלֹא נִקְעַתֶּם דֶּרֶךְ הַמַּדְבָּר, וְנַחֲשִׁכְתֶּם בְּקִדְשׁ :

ב

(ו) כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ . וְלֹא הוֹצַרְכֶם לְאֲכֹוֹל מִשִּׁלְכֶם וּמִקְנֵיכֶם רַבּוֹ, אֲכִי גַם אִם תּוֹיְלוּ עִתָּה כֶּסֶף מְכִיִּסְכֶם לְקִנְיֹת מוֹזֵן וּמִיִּם אֵל תִּתְרַעְמוּ כִּי עַל זֶה לֹא תִדְרְלוּ : זֶה אַרְבַּעִים שָׁנָה . מִכֹּאֵן שֶׁשִּׁילּוֹחַ הַמַּלְאָכִים לְמֶלֶךְ אֲדָוִם לַעֲבוֹר בְּאֶרְצוֹ הִיָּה בַשָּׁנָה הָאַרְבַּעִים שֶׁכִּלְחָה אַחֲרָי עָבַרְס אֵת נַחַל זֶרֶךְ, רֵאוּיָהּ לֵמָּה שֶׁכַּחֲמִי ע"ז בְּפֶר' חֻקֵּי (כ' א') : — (י) הָאֲסִים לְפָנִים יִשְׁבוּ בָהּ . נ"ל לְקִיִּים דְּכָרֵי הַרְמַב"ן מִן כְּגַד דְּכָרֵי שֶׁלֵּא שֶׁנ' פִּסּוּקִים אֵלוֹ עַד קוּמוֹ וְעָבְרוּ לְכֶם אֵת נַחַל זֶרֶךְ הַסּ מֵאֲמֵר מוֹסַנְר וְדְכָרֵי מִשֶּׁה לֹא דְכָרֵי הָאֵל, וְכֵן לְמַטֵּה פִּסּוּק כ' עַד כ"ד, לְפִי שֶׁהֲלוּי לְבַלְתִּי הַתְּנָרוֹת כְּמוֹאֲכ וְעַמּוֹן הִיָּה קוֹדֵם מִלְחַמַת סִיחּוֹן וְעוֹנֵי, וְאֵיךְ יֵאֲמֵר כֹּאֵן « כֹּאֲשֶׁר » עֲשֵׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרוּשָׁתוֹ « וְהַכּוֹכָה בּוֹדָאֵי (גַּם לְדַעַת שֶׁלֵּא) הִיָּה עַל אֶרֶץ סִיחּוֹן

וְעוֹנֵי ? וּמַשֶּׂה לָּהּ רָצָה לְהוֹדִירָם תְּדִיר כְּפִירוּשׁ שֶׁלֵּא יוֹרָאוּ מִהַכְּנַעֲנִים, פֶּן יֵאֲמָרוּ כ"י יוֹדַע הוּא שִׁישׁ לָנוּ לִירֵא, ע"כ חוֹזֵר הוּא תָּמִיד עַל הַדְּבָרִים הַרְשׁוֹנוֹת לְהוֹדִירָנוּ עַל הַדְּבָר, לְפִי שֶׁאֵין לְכַחַד שֶׁעֲנִקִים הֵיוּ בְּאֶרֶץ, וְעַל הַאֲמֹרֵי כֹּאֲמֵר « אֲשֶׁר כְּנוּבָה אֲרוּיִם נִכְהוּ » וְחִסּוֹן הוּא כְּאֶלּוּכִים « (עַמּוֹס כ' ט'), רֵק דֶּרֶךְ רַמְזוֹ וְכַבְלָתִי מִתְּבַזֵּן הִיָּה אֲוֹמֵר לְהֵם רֵאוּ סַנֵּם כִּנֵּי לוֹט שְׂאִינְס מוֹרַע אֲבֵרָהֶם רֵק מִמְּסַכַּחְתוֹ, בְּעוֹר ה' גְּבַרָה יָדֵם עַל הָאֲיָמִים, עַם מִטִּיל אֵימָה עַל רוֹהִיּוֹ, וְנִקְרָאוּ ג"כ בְּשֵׁם רַפְאִיִּם, אִו מִפְּנֵי שֶׁהֵיוּ כְּנֵי אֵיִם שִׁשְׁמוֹ הַרְפָּה וּבְנָיו כּוֹלֵם עֲנִקִים (ס"ב כ"א, ט"ו י"ח כ'), אִו מִפְּנֵי שֶׁמִּפְּחִידִים רוֹאִיָּהֶם כְּמֵתִים הַעוֹלִים מִן הָאֶרֶץ (וְאֶרֶץ רַפְאִיִּם תְּפִיל, יִשְׁעִיָּה כ"ו י"ט), וְכִנֵּי עֲשׂוֹ שֶׁהֵם מוֹרַע אֲבֵרָהֶם, אֲכָל לֹא מַעַם סְנוּלַת ה' גִּרְשׁוֹ מִמוּשְׁבֵּם, מִהַסְּלַעִים שִׁשְׁמוֹ בָּהֶם קָנָם, הַחֹזִירִים שִׁשְׁמֵם מוֹרָה עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם אֲוֹכְבֵי חִירוֹת וְהֵינְם מִשְׁתַּכְּבְּדִים לְשׁוֹם אֲדָם ; וְהַעֲמוּנִים הֵיוּ קוֹרְאִים לְרַפְאִיִּם וּמוֹמִיִּם, מִשְׂרָשׁ וּמִם בְּכַפֵּל וּי"ן פ"ה הַפְּעַל, עַמִּים שֶׁמִּלְכַד כַּחַס וְחוּזָק גּוֹפֵס הֵיוּ רְכִי הַחֹמָה לְהַתְּגַבֵּר עַל לְרִיָּהֶם, וְהַעֲוִים שִׁשְׁמֵם מוֹרָה עֲלֵיהֶם שְׁעוּיִם הֵם וּמַעֲוִים דִּין וּמַשְׁפַּט לְדַק בְּלֵי פֶחַד, וְגַם שִׁכַּתֵּם בְּחֹלְרִים בְּלֵי חוּמָה מוֹרָה עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם כְּנֵי חֵיל (וְכֵן אֲנִשֵּׁי סְפָרְטָה בְּאֶרֶץ יוֹן לֵא בְּנוֹ חוּמָה וְחַל לְעִירָם כִּי אֲמָרוּ שֶׁנְּבוֹרַת יוֹשְׁבֵיָהּ הִיָּה חוּמָתָהּ), הַכְּפַתּוֹרִים שֶׁהֵיוּ יוֹדְעִים כְּעַם לֹא עוֹ בְּלֹאתֶם מִכְּפַתּוֹר (אֹלֵי גִרְשׁוֹם מִשֵּׁס, אִו ר"ל אַעֲפ"י שֶׁלֵּא הֵיוּ מוֹרַע וּמִמְּסַכַּחַת אֲבֵרָהֶם, וְאִם עֲשֵׂה כֵן לְעַם נְכָרִי כ"ס לְעַם סְנוּלָתוֹ) הַשְּׁמִידוֹם וְיִשְׁכוּ תַחֲתֵם ; ה"כ ה' מִנְחִיל אֵת הָאֶרֶץ לְאֲשֶׁר יִרְצֶה, וּמִגִּרְשׁ מִמְּנֵה הַרְשָׁעִים, וְכֵן יַעֲשֵׂה גַם עִתָּה לְכִנֵּי כְּנַעַן שֶׁכָּל תּוֹעֵבָה בָּהֶם (סוֹף פֶּר' קְדוּשִׁים), וְכַחַס לֹא יוֹעִיל לְהֵם (וְעַמ"ס כְּפֶר' לך עַל מִלְחַמַת אֲרַבְעֵה מַלְכִים אֵת הַחֲמִשָּׁה) : — (יא) וְהַמּוֹאֲבִים יִקְרָאוּ לְהֵם אִיִּים . מִפְּרַט מֵהַ שִׁכַּחַת כְּפִסּוּק הַקִּידֵם, שִׁשֵּׁם אִיִּים לֹא הִיָּה שֶׁס אֲוִמָּה מִהַאֲוִמוֹת, אֲכָל הַעֲמוּנִים הֵיוּ קוֹרְאִים לְרַפְאִיִּים אִיִּים, וְכֵן לְמַטֵּה כ' : — (כ) אַחַר תֵּת פַּחֲדְךָ . בְּהַכּוֹתְךָ אֵת סִיחּוֹן מֶלֶךְ קֶשֶׁה, וְאֵת כְּנֵי עַמּוֹ הַאֲמֹרֵי אֲוִמָּה קֶשֶׁה : — (כו) דְּבָרֵי שְׂדוּם . אַעֲפ"י שֶׁשִּׁמְעַתִּי מִפִּי הָאֵל שֶׁאֲנִטְרֵךְ לְהַלְחֵם עִמּוֹ, אַעֲפ"י כֵּן שִׁלְחִתי וְקָרָאתִי לוֹ לְשִׁלּוֹם : — (כז) וְהַמּוֹאֲבִים הַיּוֹשְׁבִים בְּעַר . וְכִסּוֹף כֶּר' חֻקֵּי הוּא הוּא אֲוֹמֵר שֶׁאַחֲרֵי הַכּוֹתוֹ אֵת סִיחּוֹן וְהֵת עוֹנֵי נִסְעוּ ב"י וְחָנוּ בְּעֵרְכוֹת עוֹאֲכ, וְכֹאֵן הוּא אֲוֹמֵר שֶׁהַמּוֹאֲבִים הַיּוֹשְׁבִים בְּעַר הַנִּיחּוּס כְּבָר לַעֲבוֹר בְּאֶרֶץ ; וְהֹלֵי גַם בְּכִנֵּי מוֹאֲכ הִיָּה כְּמוֹ בְּכִנֵּי אֲדָוִם שֶׁהַמֶּלֶךְ מֵאֵן לְהַעֲבִירָם בְּאֶרְצוֹ, וְכֵה"ה כְּשׁוֹפְטִים (י"ה י"ז) וְגַם אֵל מֶלֶךְ מוֹאֲכ

שלח ולה אבה, הכל יושבי איזה מחוז מהם היושבים על הנבול רחוק מעיר המלוכה (קרית חולות שבחר לו בלק ונתרחק מעיר המלוכה הישנה שהיתה עד עמ"ש פר' בלק, כ"ב ל"ו) נתנו להם רשות לעבור; ולעת עתה לא נודע לנו בדיוק מלכ מקומות הלה, הכל יודעים לנו טבע הארצות ההן לדעה כמה היו מרווחים ישראל בעתם אפילו מהלך יום אחד כהרץ מעינות מים ושדות וכרמים תחת עננם בארץ ליה ושמתם; ושידבר רק במכירת מזון שבני עשו והמואבים באותו למכור להם לא נראה, כי הלה העיקר הוא המענה דרך ארלס; והולי גם סיחון היה כוהן רשות לעמו למכור לכ"י מים ומזון: — (ל"ז) רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כלל וכלל, כמו אל הרץ בני עשו והמואבים שקרבת אלל נבולס ועבדת במקלט דרך ארלס:

ג

(ז) החורים כל עיר סתים • הני כוהן בפירוש שיהיה עיר סתים כמו מהי עיר (עיין במשדל) ע"ד הולפת שכי במקום שני תולעת, עשינו חרס הערים הכל לא שללן, שרפנו בהיהן זהרנו יושביהן גם הנשים והטף ולא לקחום לנו לעבדים, הכל הכהמה והשלל כווננו לנו; ובמכתבו החדשים פירש שר"ל סתים להוראת גבורים, ה"כ עיר סתים, עיר גבורים, והולי קרה לשם סתים שנתנו לו (כמו לשם רפאים, עמ"ש למעלה כ' יו"ד) היראת גבורה, אפ"י שזה בסוף וזה כלירי: — (וה) חרמון • מל' חרס, הר מכוסה שלג ולא יעלה בו כל עשב, וע"כ יקראו לו ג"כ שריון שהיא לבוש שלג בשריון (כומן קדמון לא היתה כ"א ש"ן אחת הימנית); והאמורי יקראו לו סניר, אולי מכוסה שלג (Schneer כל' השכנו) כדברי רש"י, אבל לא בשפת כנען כי שפת הכנענים היתה ל"הק, והאברהם בנעוריו דבר ל' ארמי כמו לבן בן כחיהל בן כחור, או כשדי כמו שהיו מדברים באור כשדים, ול' ארמי למדוה נחור ול' אלזיו בהיותם בחרן, אבל רוב שמות ערי כנען והרריה ונהריתיה יס להם שורש והוראה כל"הק, וכן כישעיה (י"ט י"ח) קורא לל"הק שפת כנען, וגם שפת בני מואב ועמון היתה קרובה לל"הק, ושמות הארצות וערי ומלכי העמים האלה (חנון, נחש, בלק, לשור, רבה, חשבון, ער, קיר חרשת, ארנון וזולתם) יורו עליה, רק היתה מזונה במקלט משפטיה ומבנית תיבותיה (פרשדונה, מסדרונה, שופטים נ', כ"ב כ"ג) משפטי ותבנית ל"הק, ומקלט ערי האמורי אין לשרש שזן הוראה ידועה

בלה"ק, אולי לאמורי היתה שפה מורכבת משפת כנען ומלשונות אחרות, ע"כ קראו לחרמון בשם זר: — (יא) סוחר הרפאים • מן הרפאים שלהם ימר שאת ויתר עו (פר' ויחי), ועמ"ש באור נרדפו לה"ק שלי מהו הנדר בין שזר ויתר: הנה ערשו ערש ברזל • שד"ל במשדל שלו מבטל דעת המתחכמים האומרים, שפסוק זה נוסף בימי דוד, וכזהב • מעמה הם יונח כי מלות כי רק עוג וגו' אינן • נוספות, מה קטר ומה יחס הפסוק עם מה שלפניו ומה שאחריו? « תשובתי שוכנת הפסוק כאן כמו בפר' חקת (כ"א י"א) ובהרבה מקומות אחרים למת כלי זין כיד ישראל נגד שכניהם הרעים עמון ומואב ואדום, להתגלל מהם אם יאמרו שישראל לקחו מארלס כמו שהיה טוען מלך מואב בימי יפתח, ולמעלה הוא מספר שבני עמון ומואב הכו הרפאים שהם מורע כנען, סכן הנטיח ה' לאברהם לחת לבניו את ארלס (כראשית ט"ו כ'), ועמון ומואב הכוס וירשו את ארלס, ולא נשאר מן הרפאים אחר מכה זו כ"א חמי מספר, וגם אלה תמו נכרתו, ולא נשאר מהם כ"א עוג שנמלט אל ארץ האמורי ונעשה שר וקלין עליהם, וכא על עמון ומואב ונלחם, ולקח מידם ארץ רפאים היא הכשן (למטה פסוק י"ג), ובהלחם בני עמון בראשונה על הרפאים מלאו מטת עוג ברבה וקיימה או מפני יופיה או לזכר גב' דתם בהיות עוג מרמי הקומה סברפאים; וא"כ אחר שספר לנו בפסוק יו"ד שירשו כל ממלכת עוג שהוא לקחה מלפנים מיד בני עמון ומואב, הוא אומר שמן הדין לישראל לנחול את הארץ הזאת, ואין להם שים חובה להשיבה לעמון ומואב שיטבו עליה קודם ממלכות עוג, כי הם הם לקחה מיד הרפאים (והארץ הזאת היתה מעומדת מימי קדם לכ"י) והרפאים לדבר שעמון ומואב לקחה מיד הרפאים היא שערש עוג קיימת עוד היום כרבת בני עמון; ומוסיף ומספר מה היא הארץ שלקחו, ארץ גלעד וארנון שמחשבה ארץ רפאים (למעלה כ', יו"ד י"א כ'); והכשן הנקרא ממש ארץ רפאים, א"כ לא כלכד שלא נגעו כנחלת אחיהם עמין ומואב ואדום, כי גם הארצות שכבשו מיד סיחון ועוג, שקודם ביאת ישראל נטלון הם מעמון ומואב, היו גם הן ארץ מעומדת לכ"י, וארץ רפאים היתה מחוז מארץ כנען, וה' כרת ברית עם אברהם לימנה לבניו: — (יד) הוגשורי והמעכתי • לפי דברי החכם שווארץ בספר תבואות הארץ שלו נאור היא ארץ Iturēa מכני יטור בן ישמעאל, ומעפה היה מכני נחור ומלכה (סוף פר' וירא), א"כ גם בפסוק זה הזכירו שכ"י עמדו על גבול ארץ אחיהם ולא ירשו

מסס והלאה : — (טו) ולמכיר נוחתי את הגלעדר - למשפחת מכיר, וכן
 (כמדבר ל"כ ל"ט) וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה, ר"ל לאחי מכיר בנו
 ממש של מנשה (סוף פר' ויחי) : — (טז) חוך הנחל ונבור - כי עיר ערוער
 היתה בנויה במקנה על רפסודות תוך הנחל עלמו (למעלה כ' ל"ו) ; ותיבת ונבור
 ענינה הנחל שהוא נבול טבעי בין ארץ האמורי וארץ בני עמון ; וכן והירדן ונבול
 שכפסוק שאחר זה, ר"ל הירדן שהוא נבול טבעי :

פרישת ואתחנן

(בנ) ה' לשונות של תפלההס התפלל. התחנן, חלה אח פני, פנע-ב, בקש
 סאת ; התפלל - (מל' פלילים) דון דין על עלמו ומלוא חטאתו ובקש רחמים על
 נפשו, וכן כפר' עקב ואחפלה אל ה' ואמר לדני ה' אל תשחת ונו' ; התחנן - בקש
 למלוא חן בעיני איש כספר שבחיו טרם שאל ממנו דבר, וכן כאן כי מי אל בשמים
 ובארץ ונו, אעברה נא ונו' ; חלה את פני - מל' פנים המורה ועף (פני ה' חלקם,
 איכה ד' ט"ו) וחלה מל' חולה וחלוט, החליט והסקיט ועף האל ע"י תפלה, וכן כפר' *
 חסא אחר מעשה העגל נאמר ויחל משה את פני ה' אלהיו ; פנע-ב - כשהאחד
 מבקש והשני מתעלם לבתתי עשות כחפלו (אל חפנשי בני, רות א' ט"ו). כהוראת
 ויפנע במקום (ריש פר' וילא) שהאחד הולך והשני עומד במקומו, וכהוראת ויפנע בו
 (מ"א כ' כ"ה) שהאחד קם להרנו והנהרג אינו מבקש או אינו יכול להכלל
 ממנו ; בקש סאת - כמשמשו ; כוסף על כולם עתה והעתיד (ויעהר ילחק,
 ריש פר' תולדות ; העתירו אל ה', פר' וארא) שהוא רבוי תפלה בכל אופן שיהיה
 (עיין ברט"י ריש פר' תולדות) : — (כד) אשר מי אל - מי הוא המלאך החזק
 שבשמים או היציר החזק שבארץ אשר יכסה ונו', והוא מל' מי כמכה באלים ה' (שירת
 הים), והת אילי הארץ לקח (מ"ב כ"ד ט"ו) אעפ"י שזה מלא יו"ד, והאילים הם
 נבורי הלאן, וכן הייתי כנבר אין איל (תהלים פ"ח ה') ; וידיעת יחוד ה' לא נתפשטה
 בטהרחה בין ב"י היושבים בין עמים עובדי עבודת אלילים כ"א לאט לאט ; ואעפ"י
 שבדור שני זה הביטה יותר בכירור מדור ראשון עד שיהושע הביח להם הבחירה אם
 לעבוד את ה' או אלוה אחר ובחרו להם בעבודת ה' (יהושע כ"ד ט"ו), מ"מ כלשונם
 היו משחמשים לפעמים במלילות שיראה מהן כאלו מאמינים שיש אלהים אחרים

פחותים מה' עד שאמונת היחוד הלכה ונברה, וקראו להם אלילים וסיקולים ונלולים,
 ובימי דוד לחקו עליהם (תהלים קט"ו) ; וירבעם וחכריו הטו שנית לכ המון העם
 לע"א, ונפלו שנית בטעותם עד כי נלו והרלו את עונם ונפשו כי שמו כסקר כסלם,
 וטבו לעבודת אל אחד ולא סרו עוד ממנו : — (כה) זהרר הטוב הזה - הם
 הרים שני"י בכלל כי ארץ הרים ובקעות היא, והרי הוא כאומר ארץ הרים הטובה
 הזאת, והלבנון המשובח בעבוד ארזיו הוא חוץ לא"י ללד לפון : — (כו) ויתעבר
 מל' עברה ; והספרט שבין חרון אף, כעס, עברה וועם הוא שחרון אף
 פתאומי וחזק מאד ; כעס הוא תמידי ע"י מעשים רעים המנקרים בפעש בלבו של
 אדם (איוב י"ז) ומכאיבים אותו ; עברה נט היא פתאומית אבל תעבור כרגע
 ולא תאריך זמן ; ועם בפנים, וזעף קרוב לו, ושניהם מוסאלים מפני השמים כשהם
 מכוסים כעבים ומעריפים מטר וכרד ; וכן כאן ויתעבר מורה כעס מועט,
 והחאנת מנורת אף שגם הוא שרשו אסף : — (כז) ימה וצפונה ונו' - בעלותי
 ראש הפסגה היה נגד פניו רוהים, ובפנותו ללד ימין היה רואה רוח לפון, ובפנותו
 לשמאלו רוח תימן לנגד עיניו, ובפנותו לאחוריו היה מחזיר פניו למורה ; ובאברהם
 (בראשית י"ג י"ד) הוא אומר לפונה ונגבה וקדמה וימה, לפי שהיה נר בבית אל
 בסוף שליש ראשון של א"י בנסעו מדרום ללפון ופניו כלפי לפון, ורוכ הארץ עדין
 לפניו שכה לא התהלך, ואח"כ הזכיר אחוריו שהם השליש שכבר התהלך בו, ואח"כ
 ימינו ושמאלו ; וידוע ש"י ארוכה מצפון לדרום, ולרה ממזרח למערב ; וביעקב
 (שם כ"ח י"ד) כתב ימה וקדמה ולפונה ונגבה, הזכיר לך מערב ראשונה שאליו
 דעונו פונים כי בו מגורי אביו וממנו היה מתרחק בעל כרחו, ואח"כ מזכיר יתר
 הרוחות ; ואמת הוא שכל דברי אלה הם דרך דרש, אבל מדוע שגדה סדר הרוחות
 בכל אחד ממקומות אלה ? היה לו להקדים לך מורה כשמו קדם ! ואמת ויכיב מה
 שדרשו הו"ל בי לא דבר רק הוא מכבם (סוף פר' האזינו), לא ריק הוא, ואם
 ריק, הוא מכס, וכלי ספק שקל משה כל דבריו בדווק מלה במלה : — (כט) ונשב
 בניא - חוזר למעלה כפר' הקודמת שמספרת כינוס וחילוק ארץ סיחון ועוג, והפסיק
 משה הענין בתחנתו להודיע כי ארץ כנען טובה מאד, עד כי נחאה הוא לראומה ולא
 הוסייל בתפלתו כי נתעבר ה' בו, וכ"י הם שנתלונתם גרמו לו כל זאת, א"כ ישמעו בקול
 יהושע (שבו נדבר כסוף הפרשה הקודמת), ולא יביאו גם עליו עונש במרים ותלונתם :

ד

(ג) **בבעל פעור** : אל תואילו להוסיף על חקי ה' ואל תחשבו כלבבכם שתורתו גרועה מתורות יתר העמים, כי הלא ראיתם את אשר עשה ה' בבעל פעור : — (ז) **אשר לו אלהים ונו'** : אף הם המאמינים באלהותם יודו שאינם קרובים להם לשמוע חננתם כה' אלהינו בכל קראנו אליו : — (טו) **פן תשחיתון** : מחובר אל **לנפשתיכם** שפסוק הקודם, וכי לא ראיתם מאמר מוסגר, מאמר שלא ראיתם כל חמורה, אם חסים אחס על נפשותיכם, השמרנו לכם פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל ונו' : — (טז) **חמונת כל סמל** : כלם או סמל בחילוף והיפוך אותיות ר"ל לל מן הדבר המטייר שלא יודיעו בכירור ; **חמונה מגורת סן** מדרך הדבר יותר, ואם מלאכה מיוחס אל ה' (כמדבר י"ב ח', ותמונה ה' יביט) הוא ע"ד העברה, שהרי הוא אומר כאן ותמונה אינכם רואים וולתי קול, והוא כאומר אלו היתה לה' תמונה, משה היה רואה אותה כי מדבר עמו בהקין ולא בחזיון, ו**חבנית מגורת בנה** הוא לור הדבר יפה עד שמכונה בכירור, וכן כהן חכנית וכו', נקבה, בהמה, לפור ודנה : — (יט) **אשר חלק** : מלכד שמספט ת"ך ליחס כל דבר לאל אפילו מעשה בני אדם שיט להם בחירה, כמו ויחזק ה' את לב פרעה, יש להיסיף כנדון זה שמאחר שלא קראם לעבודתו ולא נגלה להם באותות ומופתים והניחם לעבוד שמש וירח, הוא **באלו חלקם** הוא עמנו להם, כי הוא נטע בלב האדם מחשבת האלהות שיט לעולם בורא ומנהיג, וזהו ההפרש הגדול בין נפש האדם ובין נפש הבהמה ; ואין לך אומה אפילו שפלת הערך כפרי שכלה שלא תעבוד איזה אלה, א"כ אין לחמוה אם כחרו כשמש לאלוה עליהם, כי הוא המאיר והמטיב לארץ מכמה פנים, וא"א להסתכל בו מפני אורו, והוא היה לאלילים לראש, ויתר לבי השמים היו עבדיו ויושבים תחת משטרו : — (כ) **כור הברזל** : מהברזל יתיכו הרכה בפעם אחת, והמלאכה כבדה מלד עלמה, מלד רכויה, ומלד החוס הגדול הלריך לה : — (כא) **החאנף** : עיקר **פעל** זה הוא **אנף**, הברה נהיה כהולאת האויר ככח מן הנחירים Sbuffare, Schnauben ; ואולי קרוב לו הוא גם שרש **ננף**, שהמתאנף מניף ומרים פניו ; וכן שרש **אנח** (שממנו **אנך** ונאק) מקורו **אנח** ל' האח ! — (כב) **כי אנכי סת** : חוזר על הראשונות

להזהירם פן יטו מה' עתה שהיא יפרד מהם ללכת בדרך כל הארץ : — (כח) **וגושנתם** : אלו כתב ווקנתם היתה כונתו שכל אחד ואחד יאריך ימים, אבל רטנו שאומת כ"י מתקיים בארץ כניבן דורות הרבה, ע"כ כתב **וגושנתם** : — (כח) **ועברתם שם** : ושם תוכלו לעבוד אלילים כרטונכם בלי מונע : — (לא) **ולא ישבת את ברית אבותיך ונו'** : מהפרשה הזאת והדומות לה ראייה עלומה לאלהות תורת משה ; ודבר זה שאומה אחת תלך שכי בין העמים ולא תתערב בהם, ובשנתה בקרנם תעזוב את האלילים שכי ארצה עובדים אותם, לעבוד היא את אלהי אבותיה, ותתקיים בשביה ועבדותה, זה דבר חדש שלא היה מעולם ולא יהיה לעולם, לא בימי משה ולא מהימים ההם והלאה, כי אומות הרבה כנסו ארץ לא להם ונטמעו ביושביה, אבל היו לאומה אחת ולא נשאר שום הבדל והפרט בין המשעבדים והמשועבדים ; ומאחר שלא נהיתה ולא נראתה כזאת, אין יעלה על לב אדם שתהיה, והיא דבר שנגד הטבע (ואם כ"י ברדתם למצרים לא נתערכו עם המצרים הוא מפני שמוטבם ארץ נטן היה ונהג במנהגי כנען ושפת כנען היה כפי יושביו) ; וזכראותנו אהכנו שנתקיימו דברי משה, וגם סוף שעבודנו הולך וקרב יום יום, הלא יש לנו להאמין באמתת הנבואות כלי הטות איוון למדוחי פילוסופיאה כוזבת המכחשת הנסים ובתוככם גם מעמד הר סיני ונבואת הנביאים ; ועיקרי תורת משה אינם צריכים באמת לנסים לאות ומופת על אמתתם, כי השכל לא יכחישם ולא יתנגד להם, רק יודה עליהם ויקיימם ; רק אין להכחיש כי כהיות כ"י שפלים עד מאד במלכ טכלם באופן שלא היו יכולים לקיים עיקרי דתם מלד הרעיון והמחשבה, נשתמש ה' בנסים למען יאמינו בשליחות משה ובנבואתו ובתורתו, וזה דבר ידוע ומפורסם בכל התורה, ויספיקו המקראות הבאים (ל"ב מ') ובפרט פסוק אמה הראת להורות כי כן הוא ; סוף דבר עיקרי התורה אינם צריכים חזוק אחר מכלעדי השכל, אבל האל חוקם ויפדם ע"י נסים לפי שכדור ההוא הוגרף לעשות כן ; ועכשו שבאתי לדבר על אמתת עיקרי דתנו, אוסיף שפעם ושמים כאו אלי מן הגערים המתפלספים, ומפשוני על ענין תחית המתים שהוא אחד מעיקרי דתנו (ואין להחליפה בהשאלת הנפש אחר המות כי זה דבר מקויים מן השכל, והשאלת הנפש לחוד ותחית המתים לחוד), ואמרו שאין לה סמך מן השכל כי גם יכחישהו מכמה וכמה טעמים, וכל מי שהואיל לקיימן כמופתים מושכלים לא הצליח,

ותהי להפך כי כראה יותר ויותר כבלתי אפשר ובלתי מועיל; וזה אמת, וכבר קמו הרבה מחכמינו וקיימו שלשה עיקרים בלבד, יחוד ה', תורה מן השמים, ושכר ועונש, שמהם ישתרשו כל יתר העיקרים שהניח הרמב"ם ו"ל חוץ מתחיית המתים; הכל אין להכחיש כי קדמונינו מימי משה עד מלאכי היו מאמינים בה, וכדכריהם היו מחזיקים לכ העם באמונתה, ומדברים עליה כעל אמונה מפורסמת ומקובלת מפי האל, והדבר ידוע ואין צורך להאריך; וה"כ אחר שתיכח אמתת הנבואה (ונפואת משה בפרשה זו וכמה וכמה נבואות אחרות מפי יתר הנביאים הדומות לה תכריח להאמין באמתתה, ואם כאמין באחת ושמים כאמין בכלן כי מה שאפשר להיות פעם אחת אפשר שיהיה פעמים הרבה) תונח ג"כ אמתת עיקר תחיית המתים המקויים בחזונו הנביאים וכמליטותם, גם כי הסכל יכחישהו ולא יקיימהו: —

(בה) **אתה הראת לדעת**: כמו אשר הראית בהר, אשר אתה מראה בהר (פר' תרומה), **הֲרָאוּ לך** כל המופתים האלה למען מדע, אבל לפי פירוש זה היה ראוי להטעים אתה הראית לדעת, ולפי הטעמים שלפנינו שני הפעלים סמוכים זה לזה והאחד משמש כתאר הפעל, ורזונו ידעת בראיה, ידעת בכירור: —

(לו) **ליסדרך**: מרגם יונתן לאלפותך (לְלַפְדְּךָ), וככון; וכל ל' יסר ומוסר קרוב לאסר כי גורתם סר, והרלון מטכעו חפטי, וע"י מוסר יאסרוהו ויכריחוהו לעשות רזון אחרים; וגם כאן ע"י מעמד הר סיני אסר והכריח שכלך להאמין בהוייתו ובאמתת תורתו: — (לו) **בזרעו אחריו**: כל אחד מאבותיך היה ראוי מלד זכותיו שהאל יבחר בזרעו אחריו, ע"כ בא בל' יחיד ולא כתב בזרעם אחריהם: —

(מא) **אז יבדיל**: אז, טרם יפרד בני ישראל מעליו לשוב לאלהיהם אחר ששמעו דברי תוכחות אלה, הכריז משה שהבדיל ג' ערי מקלט: — (סד) **וזאת התורה**: מחובר לפרשה הבאה (סי' ה'), ושם מפרש יותר שמה קרא שנית לכל ישראל ודבר באזניהם כל החוקים והמשפטים שבספר זה, והתחיל בעשרת הדברות: —

(סח) **שיאן**: משרש נשא, וכן אם יעלה לשמים שיאז (איוב כ' ו'), **הר נשא** ותלול; ושם ארכון מגורת רגן, אולי מימיו בקלוחם היו משמיעים קול נעים:

ה

(ג) **לא את אבותינו וגו'**: הכל גלוי וידוע לפני האל, וה"כ בדעתו שדור

ראשון לא יכנסו לארץ, כמלא שכרת ברית המורה שהרבה ממזמתי תלויות בארץ שמנו הנכנסים לרשתה (ומשה לא רצה להוליא עלמו מן הכלל), ולא עם אבותינו שמתו במדבר; וכל זה הקדמה לעשרת הדברות שהכין עלמו לומר לעם עם היוה **שְׁנַיִם** לפי ששני מלכס ממלכ אבותיהם; וחז"ל במילתם הנעימה אמרו (ת"ב ר"ה כ"ז י') « שמור וזכור כדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האזון » יכולה לשמוע » כי קושיא עומה היא איך **שָׁמְרָה** משה דברי ה' ממה שהניד לעם כסיני, והרבה מן השומעים אומו עמה היו גם הם באותו מעמד כהיותם מעשרים שנה ולמטה וזוכרים דברי ה', מלכד שחקוקים הם על לוחות אבן, ואיך הואיל משה לשנותם? בשלמא השניים האחרים הם בדקדוק הלשון, כתוספת ומגרעת וחילוף איזו אות או תיבה, שלפי הפשט הוא דבר שאינו מעלה ואינו מוריד, כי לא ישתנה באלה הענין ולא כיון משה לומר עשרת הדברות מלה במלה; אבל בלוי השבת באו לכאורה שניים עלומים, וראש להם תיבת **שָׁמְרָה** במקום **זָכֹר**, וגם העיקר והיסוד שבבבדור נלטינו על השבת כאן הוא אחר ממה שבדברות ראשונות, ששם הוא לזכור בריאת העולם, וכאן לזכור יציאת מצרים; ורז"ל התירו כל קושיא במאמרם הכ"ל, וכוננם שהחכמה העליונה סידרה דבריה באופן שיש במשמע הדברות הראשונות מה שנראה כנוסף עליהם או כמחולף בשניות, וכן להפך, לפי שהוראת זכור את יום השבת היא כמאמרם ו"ל זכרו על היין, מענין יום הזכרון, ושם אלהים אחרים לא מזכירו (שמות כ"ג י"ג), כלו' כבדו עיתר הימים בשנוחתך בו ממעשה ידך ובהזכירך אותו לשבת, אבל יש בתיבת זכור ג"כ אזהרה לבלתי שכוח אותו ולנפות לו; וכן הוראת **שָׁמְרָה** את יום השבת היא מל' ליל **שְׁמוֹנִיִּים** (פר' בא), שמור את חדש האביב (פר' ראה), כלו' היה ממתין ומלפס מתי יבוא יום השבת מחפנך לקיים בו מצות אלהיך כמנוחתך בו, אבל יש ג"כ לתיבת **שָׁמְרָה** הוראה לכבדו מיתר הימים בהשתמר בו ממלאכה; ולדור ראשון שהיו מדוכאים תחת עבדות מצרים ולא הירגלו מקטנותם במחשבות נעלות, היה צריך יותר להודיע שחייבים הם לכבד את יום השבת מבלי שיסאל מהם שילפו לקיים בו מצות ה', כי זה דבר נעלה שרק הישרים והתמימים שגבה לבם בדרכי ה' נוהגים בו, ומן הדור השני שנשאר מ' שנה סביבות משה וראו כמה פלאות ראוי לשאלו לא מדור ראשון, אבל גם בדור ראשון סגולת העם בעלי חכמה ושכל היו יכולים להפין מלוי האל בתיבת **זָכֹר** גם הענין

השני לנפוח מתי יכול לידם לקיים מצות ה', שוו כונת כל מצוה מן המצוות, וזה כל החורה, וכ"ש כדור שני שיכלו להכין שני הפנינים מתיבת שמור, וזה הוא דיבור שפחה של בשר ודם לא תוכל לדבר באופן שישמע כדיבורה שמים, והאופן השומעת חטה לאחד משני הפנינים המכונים כדיבור, לאותו שהיא נוטה לו לפי המית נפשה באותו רגע; וזהו ענין על כן נזק ה' אלהיך לעשות את יום השבת, כלו' כמו שכבר היה לכם להכין מצויו הא' כדיבורת ראשונות; ותיבות למען ינוח עבדך ואמחך כמור, הם טעם אחר לשמירת השבת ממה שבא כדיבורת הראשונות, שטעם נתן טעם למצוה זו מכריחה העולם, שהאל עשהו בשבת ימים ונח בשביעי, לפי שאל היה אומר להם שישמרו השבת למען ינחו גם עבדיהם ואמהותיהם עמם, היו אומרים ומי נתן לנו מנוחה בהיותנו הנחנו עבדים בארץ מצרים? הלא היינו עמלים כל שבעת ימי השבוע! ולמה נתן הנחנו מנוחה לעבדינו? ע"כ דבר עמהם כאב המטיב לבנו הקטן ששאלו על ענין איוו מצוה שא"ל לפרש לו טעמה מפני קולר בינתו « עשה כמו » שאתה רואה איך עושה ולא תטעה « וזו ג"כ בודאי תגמת התורה בספרה בריאת העולם כששת ימים; ובעשרת דיבורת ראשונות נשתמש ג"כ בתיבת וינח כניכול בייגע ממלאכתו מחת השתמש בתיבת וישבת כמו צפר בראשית כדי להשפיל האל עד מחשבות הדור לשכר את אונס ולומר להם « נוחו אתם ועבדיכם » כמו שכתב ה' « וזו היתה יראת שמים בדורות הראשונים להביט אל דרכי ה' » וכאשר יעשה הוא כן יעשו גם חסידיו (עמ"ס צפר' וירא על פסוק ושמרו דרך ה'); ועתה שהורגלו בחירות וסר לב האזן מקרכס, אמר להם הטעם היותר נכון לשמירת השבת שהוא לתת מנוחה לעבדיהם שהוא מעשה לדקה וחסד כזכרם מה שכלו הם במצרים שלא נתנו להם מנוחה אפילו יום אחד; ומתיבות ויוציאך ה' אלהיך משם וגו' יוכן שהאל הכורא את העולם והמשניח עליו רונה שיעשו כן: ויתר השניים טבין דיבורת ראשונות לשניות הם בראשונות כתב פסל וכל תמונה וכאן כל תמונה שלפי הפשט הענין שזה בהם וחסרה הו' כמו בפסוק ראונו שמעון לוי ויהודה (פר' שמות) ובמקום אחר (פר' ויסלח) כתב ראונו ושמעון ולוי ויהודה, ופסל ותמונה הם שני דברים נפרדים וההפך ביניהם הוא שהפסל נורה בולטת והתמונה יכולה להיות ג"כ מצוירת, ולהפך בראשונות כתב על שלשים וכאן ועל שלשים, וכנווי שבת טס ועבדך וכאן עבדך, טס ובהמחך וכאן ושורך וחמורך וכל בהמחך.

חוספת ביאור בא על נכון כאן שכונתו להכמור רחמיהם על בהמתם למת להן מנוחה, כלו' הסוד והחמור הינעים כל השכוע ינחו ויתר הבהמות עמהם; ותיבות כאשר צוך ה' אלהיך שהוסיף במצות שבת ובמלכות כיבוד אב ואם הוא מאמר מוסגר ודברי משה, כאומר הלא ידעתם כמה פעמים הזהרתי אתכם על אלה משי האל; ותיבות ולמען ייטב לך שהוסיף במצות כיבוד אב ואם הם להודות שאריות ימים סכאמרה כאן אינה ר"ל שכל איש ואיש יניע עד זקנה ושיבה, אבל שהאומה מתקיים בפרי לדקה על האדמה (ואדכר עוד ע"ז בלויי טילוח הקן צפר' מלא אי"ה) כי לדקת היחידים מועיל לאושר האומה כולה, שהיא כשלטת העשויה מכמה טבעות שאם תנתק אחת מהן החלק השלטת לשנים ולא מועיל עוד לשימשה, וזה דבר דק ראוי לאמרו לדור שני ולא לדור ראשון שהיו משיבים « אך השקט » והללחה תהיה לי! ומה לי ולאשר האומה! « לא כן אריות ימים על האדמה, כי בנלותם ממנה כל אחד יסכול וידוכא; הו"וים של ולא תנאף וגו', לפי שהם דיבורים קטנים, והאל אמרם אחד אחד, ומשה קשרם יחד, וכדיבור תשיעי טס כתוב שקר וכאן שוא שמות נרדפים (כבר העירותי ע"ז בלויי לא תשא צפר' יתרו), ונדרס לפ"ד ששוא כמעשים ושקר בדברים (גם כי מלאנו להפך אשר פיהם דבר שוא וימינס ימין שקר, תהלים קמ"ד ח', אין ללמוד מל' הטיה, והנרדפים לא ישמרו תמיד נדרס), וכאן הוזהרה יחירה כאן שלא בלבד לא יעידו דבר שלא היה, רק גם כהעידם על דבר אמת יוהרו בלשונם פן בדבריהם ישנו ויוסיפו הו יגרעו, כי כל זה יוכל להזיק לרעיהם; עוד טס בא פעמים ל' חימוד וכאן פעם אחת ל' חימוד ופעם ל' תאוה, וחימוד (מנורת חס) היא תאוה חמה ועוה, וטס הזהיר על החימוד בלבד וכתב בית רעך דרך כלל, ופירט דבריו בכתבו הח"כ אשת רעך ועבדו ואמתו וגו', וכאן על האשה כתב ל' חמוד כי יצר לב האדם רע וראו הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, ועל יתר הדברים אשר הפילו התאוה והוסיף עליהם כי מוכנים היו ליכנס לארץ; והשמיט הו"ו כראש תיבת שוררו אולי מפני הו"ו שכסוף תיבת אמתו, לפי שתימים הקדמונים היו כותבים המיבות מחוכרות כולן ו לו, ועפ"י הסברה היו חפרידים אומן, וע"כ נמלאו בהן נפרדות או מחוכרות שלפי הביאורים החדשים (רוכס דברי טד"ל ז"ל) נראות להפך ממה שהן, כמו על חבליתם (ישעיה יו"ד כ"ה במקום על חבד יתם ישר ממסוכה (מיכה ו' ד') ישרם מסוכת, ויחלטו הממנו (מ"א כ' »

ל"ג) במקום ויחלטורה בסנו, והחריטה שמה תונה (משלי י"ג י"ד) במקום ואחרית השמחה; וכשמבאנה שמי האותיות הדומות אחת בסוף תיבה והטנית בראש תיבה הסמוכה לה, היו משמיטים אחת מהן (עיין במשדל על פסוק קלמי בחיי סוף פ' תולדות); וכאן אולי מלאו ו"ו אחת משמשת לשתי התיבות, והניחו תיבת שורו בלא ו"ו כמו שנמצאת בדיברות הראשונות תיבת ועבדך בלא ו"ו החיבור: — (יש) ולא יסף - כהרגומו ולא פסק, הולך וגדל ולא פוסק מגדלו, (עמ"ס קפר' בהעלותך על פסוק, ויתנכחו ולא יספו): — (כר) ואת תדבר אלינו - אולי גם בימים הקדמונים היו שמים תג בסוף התיבה להורות על אות נשמטת, וכן ואס ככה את עשה לי (פר' בהעלתך), (ועמ"ס בויקרא כ"ד י"ד), ועוד מלאנו פעמים הרבה כנוי היא ב"ו במקום יו"ד, אולי בכנויים לא הקפידו כ"כ בין ל' זכר ובין ל' נקבה (ויבאו הרועים ויגרשים ויקס משה ויושיען ויסק את לאנס; פרשת שמות):

י

(ג) אשר דבר - יש לפעל דבר הוראת הכנייה, כמו עד אשר הם עשיתי את אשר דברתי לך (פר' וילא) ורכים כמהו, וכן כאן אשר דבר ר"ל אשר הכנייה לך ארץ וכת חלג ודכס: — (ד) ה' אגדהו ה' אחר - ה' שהיה אלהינו הוא חיבור יה וה, וא"כ הוא אחר (עמ"ס ע"ז ריש פר' וארא): — (ה) בכל לבבך - בספרי הקדש לא ידובר כלל במוח הראש, ולא ייוחס לו שום כח וממשלה על יתר האברים, ומה שאנו מייחסים לו ייוחס בספרי הקודש ללב; א"כ בכל לבבך ר"ל בכל מחשבותיך (כפל הכי"ת מורה יתר פנימיות המחשבה), תכין כל מחשבותיך לעשות רצונו; ובטס נפש נקראו בלש"ק החפץ והתאוה כמו אם יש את נפשכס (פר' חיי טרה), כי תאוה נפסך לאכל בשר (פר' ראה), מנשאים את נפשס (ירמיה כ"ב כ"ז), א"כ בכל נפסך ר"ל תשעבד כל תאוותיך לרצונו, וכזה תודיע כי תאהבהו, וכמה יודיע הכן אהבתו אל אביו? הלא בעשותו ברצונו! ובכל מאדך - כל כמה שתוכל להודיע אהבתך לו בהכין מחשבותיך אליו ובשעבד תאוותיך, אהבהו מאד מאד: — (ט) וכחבתם - כמו שמלוה וז כודאי מעשית היה לכתוב ממש, כן מטת וקשרתם שלפניה, ומיבת למען טכפר קדש לי כל בכור (למען) תהיה תורת ה'

בפיו, סוף פר' בא) גם היא תורה בכירור שהיא מלוה מעשית, כאומר עשו כן למען מהיה (ועמ"ס סוף פר' שלח לך על מצות לינית): — (יח) הישר והטוב - מה שנראה בעיני ה' כנכון לעשות ונורס נחת רוח לפניו, ודברה תורה כלסון כ"א: — (יט) להרף - למ"ד וז משמשת שימוש בי"ת או כ"ף, ודומה לה למ"ד של לאשמה כה (סוף פר' ויקרא), לטמאה בהן (פר' אמר), ובאת וירטה את הארץ כאשר יהדף וגו': — (כ) העדרת והחקים וחמשפטים - עדות הם אזהרות (גל טד, פר' וילא); והיה שם כך לער, סוף פר' וילך; תהיה בנו לעדה, סוף ספר יהושע); חקיים - דברים נחקקים על אבן כיסודות שעליהם ככון יסוד האומה; משפטים - דינים בדברים שכן אדם לחכירו: — (כב) אותות ומופתים - אות מגורת אית כל ארמי יש, מה שמורה היות דבר כלי ספק; מופת מגורת פת מקור שרש פתח, מה שמפתה לב ב"א להאמין בדבר; א"כ אות הוא ראיה, ומופת מעשה נסים: — (כג) וצדקה תהיה לנו - מכאן ראיה עלומה לשכר הנשמות לעה"כ, לפי שכונת הפסוק היא שהאב ילמד את בנו ויאמר לו - מלבד שאמר כל הטובה שהטיב ה' עמנו בהוליאנו מעבדות לחירות נהיה כפויי טובה אם לא נעשה רצונו, מלבד שמנמת חקים אלה היא טובתנו על הארץ, תשאר עוד לזקה לנו לקבל עליה גמול, והיכן? בעולם הנשמות, לפי שכבר אמר שהחקים האלה הם לטובה לנו ולחיותנו בעולם הזה:

י

(ו) אר פניו - בהיותו עוד במקום חטאן, כלו' תכף שחטא מתחלת פורענותו ונשם אם אינך רואה הדבר בעיניך דע והאמן סכך הוא; ויש להסכ כנוי של פניו גם לאל ית"ס, ע"ד ישפטו גויס על פניך (תהלים ט' כ'), כניכול בעודו שם כלו' מיד; ומיבת להאבירו היננה כמו להשמידו או להבריתו שהוראתן כליון גמור, אבל היא מענין שה אוכל (תהלים, קי"ט קע"ו), כלו' להרחיקו מן השנחמו ית"ס, וזוה יאכז; וכל זה לשוכאין, לא לחוסאים פעם או שמים, רק למתאמלים במלים ופשעס, וכאלה תראה תמיד יד ה' הנונעת בנוסס, או בממונס, או בכבודס, וטרס מיתס יטיב רשעס אל חיקס:

פרישת עקב

(ט) ואהבך • יודיע אהבתו לך בכרכו אותך בממון ובהרבותו אותך באוכלוסין; וברך פרי וגו' הוא פירוש לשלש תיבות הקודמות: — (טו) מרזי • חולאים ההויס במלרים ולא עשר מכות:

ח

(ד) שמלחך וגו' • הנכון כדברי המבאר לנתה"ס שהיא דרך מליצה, כלו' ברכך באופן שהדרך לא הויקה לא לנופך ולא לממוך, וזוהי לזה כתב למעלה כי ה' אלהיך ברכך וגו' (דברים ב' ז'): — (ח) ייסר • אין הוראתו עונש ופודענות רק מוסר, כאב המדריך את בנו בדרך הטובה, ומונע ממנו איזה דבר להרנילו בעינויים כדי שכהיותו לאיש ומלאוהו תלאות לא ישח לפניהן, ויותר ממה שהיא מונע ממנו מלך אחד הוא נותן לו מלך אחר; כן הרנילך ה' אלהיך בילדותך בעת לאתך ממלרים שהיית נוי נולד מחדש עד עתה שכאת לימי הנבונה ותאכל מפרי מיסר אביך: — (ז) ותהומוות • משרט הו"ם הקרוב להמס והמה שהוראתם השמיע קול חוק, א"כ תהומוות הם נחלים יורדים בעוז מראשי ההרים לפחתים, ותהומוות הם הם המים העמוקים המשמיעים קולם בין הסלעים: — (ט) אשר אבניה ברזל: לפי עדות החכם שווארץ בימינו לא ימלא בא"י לא נחשת ולא ברזל כ"א מעט מוער, ומן המקרא הזה נראה שכמי משה היו נמלאים שם בשופע; וסד"ל כתרנומו פירש אשר אבניה קשות כברזל, וזו היא ג"כ דעת מדרש תנחומא (פר' שלח לך), והביאזה ג"כ בעלי התוספות מ' כתובות (ד' ק"ב'): — (י) ואכלת ושבעת • מליצה לומר יהיה לך כל לרכך בשופע, שאין ענין לא כאן ססיים במתכות ולא כפר' והיה אם שמע שהזכיר עשב הסדה לבהמה שיאמר ואכלת ושבעת לטביעת מזון: — (טו) חלמיש • חיבה שרשה בעל ד' אותיות שונות, אולי חוברה מן חלם וטש, חוק וקשה ולא ימוש ממקומן, וחלים בל' הרמי בריא וחוק, וכן באיוב (ל"ט ד') יחלמו בניהם, וקרוב לזה ובריא אולם (תהלים ע"ג ד'), וגם אָלֶם העמודים, וממנו בקירוב גם מלך אולם שענינה אכל (ואולם חי אני, פר' שלח), כלו' עם כל מה שאמרתי שנראה כמחליט דבר זה, יש חוק לך, ואולי גם שם חלום מנורה זו, תיקף

הרהור כיום המביא לידי חלוס לילה: — (טו) ולמען נסחך • לראות אם כדאי אמה להכנס ולהיות נוי חפשי וכן חורין, ואם לא תתעכב עוד כמדבר עד שתיוסר, כן שאביו מנסהו לדעת אם משכיל הוא להדרך, את עלמו טרם יפרד ממטפחתו: — (יו) ואמרת וגו' • לאחר שנים או שלשה דורות שנכנסת לארץ אולי תאמר כן:

ט

(ג) הוא ישמידם וגו' • דומה למה שכתב כפר' משפטים מעט מעט אנרשנו וגו', ישמיד רובם וינניע הנשארים עד שתפרה (וזה יהיה כזמן קרוב), ואז תורישם מכל וכל ותשמידם: — (טו) וזהר בער באש • וא"כ היה לכס להנין ששכינת ה' עליו עוד ועודני שם עם ה', ולא היה לכס לדאג עלי ולומר לא ידענו מה היה לו; ומה שכתב כאן בוער באש, ובמשפטים כתב ויכס הענן את ההר אינו מתנגד זה לזה, כי היה ענן מאיר כמו אש: — (יח) ואתנפר • המסתדל מסיס נגד עינינו התנגדות שכן פר' משפטים ותשא, וכן פר' זו, כי משם נראה שמשא לא ישב בהר כ"א פעמים מ' יום, וכאן נראה לו שיש ללמוד מן הכתובים (ט' י"א, יו"ד יו"ד) שישב בהר ג' פעמים מ' יום, וכדי להכריע בין הכתובים כתב שם יום האמלעיים עמד באהלו ולא בהר, והם הימים שנאמר עליהם ומשה יקח את האהל וגו' (פר' תשא), וכימים ההם היה מתענה ביום ואוכל בערב, וישראל לא ידעו מה היה עושה כחוד אהלו; ולא נראה כי לשון יקח (ומשה יקח את האהל) במקום לקח הוראתו שהיה עושה כן מדיר, וגם מה שכתוב אחריו והיה כלאת משה האהלה עד סוף הענין מורה בכירור שלא פעם אחת כלכד ילא משה אל האהל ונתעכב שם מ' יום, אכל היה יולא אליו פעמים הרבה והשכינה יורדת שם לדבר עמו, וסוף הענין ושכ אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל מורה בכירור כי כן היה; ואולי מיום לאתם ממלרים עד יום הקמת המשכן, ככל מקום שכ"י היו מונים היה נוטה הומו האהל מחוץ למחנה וקורא לו אהל מועד, וזו היא כונת הפסוק (שמות ט"ו ט' יו"ד) קרכו לפני ה', ויפנו אל המדבר והנה כבוד ה' נראה בענן, וזהו האהל שנאמר עליו כפר' יתרו ויבאו האהלה, ולפניו העלו העולות וחלבי השלמים, שהקריב יתרו, והכשר אכלו כחוד האהל לפני האלהים (סס), ולפני אהל זה היה משה יושב ושופט את העם כבואם לדרוש אלהים; ונ"ל שגם משפט הכתובים של פרשה זו שלפנינו אין

להוכיח שמשה ישב בהר ק"כ יום ילל פ' יום, מ' ללוחות הראשונים ומ' בתפלה על ישראל ובסוף המ' השניים אמר ה' לו שירד ויפסול את הלוחות וישכים ויעלם אל הר סיני, וכיום ההוא עלמו נחמנו לו כתובים וכרת ה' עמו ברית, לפי שבדבר ה' נכתבו ואין טרד למ' יום כדי שיכתבו, ואם לקבל לוחות הראשונים נחפז מ' יום היה זה ללמדו התורה כולה חוץ מפר' משפטים שנאמרה לו ביום מתן תורה עלמו בעוד שהעם עומדי-מרחוק סביבות ההר והוא נגש אל הערפל (עמ"ס למעלה שמות כ"ד א'), וחזן ממה שנלטה אח"כ באהל מועד; ומה שכתוב למטה (יו"ד יו"ד) והנכי עמדתי בהר, הם מ' הימים השניים שמדבר בהם בפסוק זה שלפנינו ובפסוק ט"ו, ופעל הדבר לשים נגד פניהם עולם הטאתם שהולך להאריך כ"כ בתפלתו טרם יסלח להם; ורז"ל למדו שיטב בהר ק"כ יום, ואם היא קבלה כידם אין להשיב, ואם מן הכתובים יש תשובה, ובודאי כונתם היתה כדי שיום שליחת כוון העגל יפול בעשרה בהשרי שהוקבע אח"כ ליום הכשורים, ועי"ו תגדל קדושתו בעיני המון העם: —

(כא) ואשריך את עפרו - מפרש בכידור מה שכתוב בפר' תשא « ויזר על פני » המים וישק את בני ישראל, « לנקותם כסוטים כדברי רז"ל; כמו שאשה קוטה נתנה בסתירתה מקום קנאה לבעלה, אבל בלתי ידוע אם נטמאת אם לא, כך משה לא ידע אם בעשותם העגל היתה דעתם לעבוד את ה' או ללזיזו ע"י פסל ותמונה, או לנטות ממנו מכל וכל לעבוד אל אחר, ונפם במים: — **(כב) ובחבערה** ונו' - עד פסוק כ"ה הוא מאמר מוסגר ושם חוזר על הראשונות:

יו"ד

(דו) ואפן וארר - סתם למה שכתבתי שמשה לא ישב כ"א פעמים מ' יום בהר, ובשלישית לא נחפז שם כלל: — **(ו) ובני ישראל נסעו ונו'** - עמ"ס על מסעות אלה ריש פר' מסעי, ובא כאן סיפור מיתת אהרן שאירעה ל"ט שנים אח"כ, לפי שכתב למעלה (ט' ב') ובאהרן התאכף ונו', מוכיח להם שאהרן לא מת בעון העגל גם כי חרה אף ה' בו על כי לא התנגד לחפץ העם הסואלים מאחו מסכה (עמ"ס ע"ז פר' תשא), אבל סת בשנת המ' בהיות ישראל בשפולי הר ההר, ואין עונו כעון עובדי העגל, כי מבכוריהם ניטלה כהונה, ומאהרן לא בלבד שלא ניטלה רק גם כנו **בְּהֵן** תחמיו וגם בני שנטו נבחרו למשרתים לפני ה'; וכל זה

הוכחה לישראל, כאומר ראו כמה פעמים אחס מפניליס את מנהיגים, בעגל הכשלם את אהרן וכמעט שלא גרמתם מיתחו, וכמי מרובה הכשלם אותו ואתי וגרמתם לנו נזרה לכלמי הכנס לארץ, ובכן הזהרו ביהושע פנייפוח גם הוא בגחלתכם; ואולי פסוקים אלה שהם מאמר מוסגר לא נכנסו חוץ דברי משה לפני דורו רק כמכס בספר לדורות הבאים לכלמי יסעו בסוכת מיתת אהרן, ולכך הוסיף נ"כ פרטים משם נסעו ונו':

א"י

(ר) ער דיום הזה - שפדין לא עלתה ארוכה למפתח ולא חזרו לגדולתם, וזהו אמרם ז"ל (הוכח בספר הזהר שמות פר' בשלח) על פסוק וירא ישראל את מלרים מת על שפת הים, שרו של מלרים, וכל בני וגוי יש לו למעלה סר וסנינור, כלו' על כולם יש השגחת ה' לטובה, וממלרים חדלה מן היום ההוא והלאה: —

(ז) לרותן ולאבירם - מאמר שלא הוזכר כאן גם קרח ראייה ברורה היא שגשרף ולא נבלע: — **(י) אשר תזרע ונו'** - כלו' אחר זריעתך היית מוכרח להשקות את האדמה ברנגלך ע"י טוֹבְנֵי וכן מלאנו בהקלת (י"ב ו') ונרץ הנלגל אל הכור, וגם שם גלות מים הנגזר משרם גלל יעיד על המלאה זו משנים קדמוניות, וגם שד"ל כתב כאלה בתרגומו, אבל שנים מתלמידי השיבני סו דרך השקאת שדה הלכן או האילן, רק כגן הירק לריך להטיף מים על פני כולו, וקיימו הפירוט הנהוג בלכתך הלוך והשקות; ומה שכתב בפסוק הבא אחריו **למטר השמים תשתה מים**; ר"ל שעם כל יגיעת האדם להמציא מלאכת מחשבת להשקות האדמה לא יליוח להשקותה היטב כמו שמסקה אותה מטר השמים; וגם היית ארץ כנען ארץ הרים וגבעות יועיל תועלת גדולה ליושביה, כי מלבד שיחנכו מהרים, נמשכות מהם תועלוות אחרות לבריאות כ"א ולשומן האדמה, כי ע"י ענפי האילנות שעל נביהם, מושכים את האידים ומורידים עליהם ועל בקטותיהם מטר השמים: —

(יז) ואברתם טהרה - כי מכת נזרת גדולה מכל המכות (רע"י פר' וארא על פסוק כי עתה שלחתי את ידי) ובה נתלות יתר המכות דבר וחרכ והכאות לרגליהן: — **(כד) והלכנון** - ר"ל ועד הלכנון; והס' ד' תחומי א"י, המדבר לדרומה, הלכנון לצפונה, פרת למזרחה, והים הגדול למערבה, וכן היה בימי דוד כשכבש כל הגוים סביבותיו והיו לו לעבדים נושאי מנחה:

פרישת ראה

(יא) אשר תששעו אשר זה ים לו הוראת אה. אבל איננו יולא מהוראתו
הנהונה, כלו' מוכטא אני בכס שתשמעו, וכן אשר נשיא יחטא (פר' ויקרא) מוכטא
אני בנשיא שאם יחטא יתחרט ויביא קרבן: — (ל) סול הגלגל - נכונים דברי
המשתדל שאין זה אותו גלגל הנזכר ביהושע שעשו שם את הפסח שקראו לו כסם
גלגל על שם היום גלתי את חרפת מלרים (יהושע ה' ט'), וזה שלפנינו היה נקרא
כסם זה כבר בימי משה; ומדברי החכם שווארץ נתבואות הארץ שלו למדתי שעוד
היום יש תל אבנים גדול קרוב לירדן ונקרא בפי הערביים אל-גלגלא, וזהו גלגל
שעשו שם את הפסח, שנס יוסף הכהן בקדמוניות שלו אומר שהוא רחוק חמשים
סטדן מן הירדן ועשר סטדן מיריחו, ועוד יש גלגל שלישי נזכר ביהושע (י"ב כ"ג)
מלך נויס לגלגל: מרה: איננו ממרא בעל בריתו של אברם, כי אלוני ממרא היו
בחרון (בראשית י"ג י"ח), ואלוני מורה באמצע ה"י אלל שנס בנחלת אפרים: —
(יב) הסקומות הכתים והמוכות (סד"ל), ויתר הפסוק מוכיח:

י"ב

(ד) לא תעשון בן - לעשות לכם מוכות אפילו לה' במקומות רבים, כי
אם במקום אשר יבחר: לישבנו - למשכנו הזה תדרשו כלו' תסקדו על דלתותיו
(מל' ואל תדרשו בית אל, עמוס ה' ה'), ושם תבואו: — (ח) הישר בעיניו
יעשה - בענין הקרבנות ואכילתם; נראה שכסם שלא קרבו תמידין כמדבר (עמ"ס
שמות כ"ט מ"ב, ומדבר כ"ח ו'), כך לא קרבו קרבנות אחרים חוץ מנשר תאזה
שהיו אוכלים, ומביאים בהמותיהם אל פתח אהל מועד, ואוכלים הנשר באהליהם לא
בסדר המשכן, ולא הרימו מחנות מנשרן לכהנים: — (כא) כאשר צויתוך -
לפי המשדל היא אזהרה על אכילת הדם; אבל מהמשך הכתוב נראה שתיבות אלו
מוסבות אל הזביחה עצמה, ואני כתבתי (בפר' אחרי מות) שבהתרחק מעל המשכן
בבואה לארץ היו מחויבים לכסות נס דם הבהמות, ואולי לזה מוסבות תיבות אלו;
וישראל רחמים בני רחמים היו מורגלים מימי האבות בשחיטה בלואר ובסכין
מושחו, וע"כ לא בא מזה בתורה לזוי פרטי ברור, רק בקרבנות הוא הומר בדבר

ידוע ושחט אותו לפני ה', כלו' בולחי תשחטו אותו, אבל שחיטתו תהיה לפני ה', על
דרך המוכח לפונה, או בחדר המשכן ולא במקום אחר, ה"כ חוק את ידם כמנהג
אבותיהם; וכיון לומר כדברי רז"ל שתיבות אשר צויתוך מורות על הלכות
שחיטה הלכה למשה מסיני; וכן על טומאת הנדה וטבילתה לא בא לזוי פרטי
מפורש בתורה לפי שכבר היו נוהגים בה, ועמ"ס סוף פר' מלוע על דבר זה; וכן
מלות ניד הנשה וכן מלוא עיקרית היא המילה לא בא זכר ממנה כדברי משה אל כ"י
כ"א דרך העברה (ריש פר' תזריע) לפי שכבר הורגלו בה (שמות ד' כ"ה:) —
(כג) ולא תאכל הנפש עם הבשר - פירש סד"ל שכדי להוסיף הרחקה לא
כתב לא תשמה, רק לא תאכלנו, אפילו אחר שנקרס; ועוד כ"ל כי יש לומר שכא כל'
אכילה לאסור לא כלכד מה שזב מן הבהמה בכרות עורקי זיאה טרם תמות (כדרך
שעושים צידי היעלים להכריח עצמם, ומאכזרים לכס במנהג רע כזה) או מה שזב
מן הבהמה בשחיטתה; אבל מודיענו שאסור להמיתה בזופן אחר חוץ משחיטה
בלואר, כדי שדמה לא יבלע בבשר ויאכל עם הבשר עצמו, וא"כ גם מכאן למדנו
לזוי שחיטה בלואר אפילו בחולין הלכה למשה מסיני; ולזוי איסור הדם כי הוא הנפש,
נראה שכל להורות ההפרט שבין נפש יתר בעלי חיים ונפש האדם, כי יש לאדם שכל
ובינה המורים על נפשו שהיא חלק אלוה ממעל, הכל כבהמות הדם לכדו עד על
חיותם, כי בחומו ובמרולתו דרך העורקים בכל הגוף תחינה, ובהתקררו ובעמרו
תמותנה, וא"כ אין לאכול מה שמורה על נפש הבהמות, כי אעפ"י שפחותה היא מאד
מאד מנפש האדם, מ"מ תדמה לה במקלת תאריה ור"היה לכבוד: — (ל) ואעשה
בן גם אני - לעבודת ה' ולכבודו, כי אם תתחיל ללמוד משפטיהם הכלתי רעים,
מעט מעט בלי דעת חטה אליהם, ומדמה בנפשך לכבוד אלהיך גם בהועכותם:

י"ג

(ג) נלכה אחריו, אלהים אחרים - על זה לא תאמין לו לעולם ולא תחשוב
מופתיו ראה, אבל אם נתן לך אות ומופת על דבר אחר תשמע לו, לפי שמכלל לאו
נשמע הן (ועמ"ס בע"ה למטה י"ח כ"ג): — (יח) ונתן לך רחמים ונו' - דברי
סד"ל על פסוק פוקד עין אבות על בניס (פר' יתרו) נכונים מאד, וראויס לזוי
שאמרס; אבל יש ג"כ רמז בכל המורה כולה וגם בגניאים ובכתובים שכ"י ערבים

זה לזה, וכמעט עכן אומר כדור (יהושע כ"כ כ') « הלא עכן בן זרח מעל מעל »
 « במרס ועל כל עדת ישראל היה קלף והוא איש אחד לא נוע בעונו, » והדבר ידוע
 ואין צורך לעמוד עליו; ואמונה זו היתה מועילה מאד ליושר מדות האומה בחשוב
 כל איש ואיש אם אני חוטא אני מביא עונש לא כלכד על עצמי כי גם על כל בני
 עמי, וא"כ אם לא אזכר ממנו יגדל עוני כפלי כפלים; וגם בעיר הנדחת יתר ב"י
 הערבים על אחיהם ראויים גם הם לכליון, אבל אם יאזרו חיל להסתיד החוטאים
 ולבלתי נגוע בשללם להראות כי לא לשלול שלל ולכזו כזו נלחמו בס, יכמירו רחמי ה'
 עליהם; ואם כמעט פילגש בגבעה לריכס הם לעשות קרחה במלכות, לא ידאנו
 כי האל ית' ירכה הנותרים, וע"כ הוסיף כאן והרכך:

י"ד

(א) **בנים אתם לה' אלהיכם** - ומה שהיה נזר עליכם בודאי לטובה
 הוא לכם, וכמות לכם מת אין צורך לסקך כעסו מעליכם בהתאכזר אתם
 בעלמכם על גופכם; ומחשבה כזאת שתהיה נחת רוח להל בראות כ"א מחנוודים
 עד שפך דם עליהם, היא מחשבה גרועה איננה ראויה לעם קדוש וכבד כמון: -
 (ב) **והראה** - וכפר' שמיני ה**ראה** כדל"ת, ועל דעו"ל ורעו"ל, דדניס ורדניס,
 כתב סד"ל שהיה שמש **דרעואל**, **דררניס** (Dardani), והשמיטו פעם הדל"ת
 ופעם הרי"ש, וכן מק וקף במקום **סנף** Menfi העיר הגדולה למצרים, רק בשם זה
 העוף אין לימר כאלה; ולא לחנם כתבו בשני כתובים עיקריים **ה' אחך** (פר'
 שמע) ופן השתחוה לאל **אחך** (פ' תשא) דל"ת ורי"ש רבתי כדי שלא יטעו בהעתיקו.
 וזה היה בימי הסופרים בזמן בית שני, אחר שהתחילו להשתמש בכתב אשורי במקום
 כתב עברי הקדמון הנהוג עוד היום בין הסומרונים היושבים בעיר Naplusa מקום
 קרוב לחרכות עיר שכם ולהר גריוס: - (כב) **היצא השרה שנה שנה** -
 כמו לכה דודי כלל השדה (שה"ש ו' י"ב) במקום **לשרה**; ולא תיבות מיותרות הן,
 אבל כונת הפסוק להזכיר שמעט הזרע היולא השדה מביא בעור האל תבואה מאה
 שטרים, וא"כ אין להתרעם אם בא הזווי להרים מעט; וזו ג"כ כונת תיבות **למען**
תלמד ליראה וגו', כלו' בהרימך מעשרותיך מדי שנה לשנה (תיבות **שנה שנה**
 חוסכות לעשר מעט) תלמד ותרגיל את עצמך ליראה את (כלו' לכבד) את ה'

אלהיך תמיד; ואם פירושי נכון אולי היה ראוי להטעים את בלתיבואת זרעך
היצא השרה שנה שנה ולקרו' **זרעך** במקום **זרעך**: - (כד) **וכי ירבה**:
 מפני שני דברים ירכה ממך הדרך, כלו' אפשר שיראה לך כהרבה, או מחמת ריחוק
 המקום אשר יבחר ה', או מחמת רוב המעשרות לפי הכרחה שיבדך ה'; וסד"ל תרגם
 כי יבדך, כי יורישך ארצות כוספות על ירושקן, אבל כראה שמדבר ביחידים ולא
 כלפי האומה כולה: - (כה) **וצרת** - ונתת בכסף ואז לא יהיה לך עוד המעשר
 למסא כי מוכל לעשות ממנו צרור קטן ולהביאו גם צידך אם תרצה:

ט"ו

(ב) **לא יגש** - לפי דברי סד"ל בדרכי ל' עכריסלו כימים הקדמונים לא היתה
 בל"הק כ"א שי"ן אחת והיא הימנית, וא"כ יגש הוא מהוראת **גש** כשי"ן ימנית,
 כלו' המקרב ונטות מן הדרך אליו לנבות ממנו נסיו: - (ג) **חשמת ירך** - מפי
 מוהר"ר משה ערענרייך הלוי שמעתי שיש מי שסופר שכונת הפסוק איננה שהשמטה
 חכרית החוב מכל וכל, רק לפי שעה, לפי שבשנת השמטה אין חרוש וקליר, ואין לו
 לבעל השדה כמה לשלם; ובאמת כ"ל כי זה פשוט, לפי שתיבות **חשמת ירך**
 פנינן מרף ירך כלו' תמתין, וגם ראש הפסוק מוכיח; ומדוע יהיה לו רשות לנגוש
 את הנכרי? וכי בדברים שבין אדם לחבירו עשתה תורה הפרש בין ישראל לגוי?
 (ואם מלאנו לנכרי תשיך ככר הואלתי לישנו בפר' משפטים על פסוק **אם בסף**
חלונה את עטרי); אבל הנכרי אם יבא לא"י ייקנה שדה עד היובל אינו מחויב
 לעשות שמטת קרקע, א"כ גם בשנת השמטה לכ"י רשאי הנוטה לנגוש, כלו' ככל
 פעם שיפגע בו יקרב אליו וירבה בו שיפדע חופו: - (ד) **אפס כי לא יהיה**
בך אביון - ג' כרדפיס הם **אפס**, **רק**, **אך**. ואם נחפז למצוא נדרס נחפש אחר
 מקורם; **אפס** מל' כי אפס כסף (סוף פר' ויגש) והיו כאין וכאפס (ישעיה מ"א י"ב)
 מכרית מכל וכל הדבר האמור לחעלה, כמו אפס כי עו העם וגו' (פר' שלח); מדה
 טובה אחת שבארץ **תפירת** והיתה כאין וכאפס מפני כמה מדות רעות טבה; ונכון
 מה שאמרו שכל ל"הר של מרגלים בדבריהם הראשונים (אח"כ הוסיפו דברים
 והולילו דבה רעה על הארץ באמרם אוכלת יושביה היא) הוא לי **אפס** שהולילו
 מפייהם, שאם היו אומרים רק או יך עו העם לא היה ל"הר כ"כ, מלכד שהיה להם

להזכיר ערות הארץ בלי תיבה ממעטת הטוב שדברו עליה, « וזה פרייה ועו העם » היושב עליה « ונו' ; רַק - מל' והכור רַק, מורה שדבר זה הנאמר עמה עושה הדברים שלפניו רקים ונעורים מחזקתם, כלו' מכריע אותם בטובה. כמו רק אדמת הכהנים לא קנה (סוף פר' ויגש), מה שלא קנה יוסף לפרעה כלו' אדמת הכהנים העשירים ובעלי שדות הרבה, היה שזה לאדמת המון עם מזרים שקנה (ועמ"ש ע"ז בפר' ויגש) ; אך - מנורת הזהב, מכה הדבר ומחליטו בלי הכריעו וכ"ש הכריתו, כמו אך בשר כנפשו דמו לא תאכלו (פר' נח), כלו' איסור קל כזה שלא לאכול הדם הוא דבר קל לערך ההיתר לאכול בשר הבהמות שלא הותר לכם עד היום הזה ; וא"כ כונת תיבות אפסכי לא יהיה כך אביון היא מלואו וזו להשמיט ידכם מנגוס הלואה מקץ שבע שנים שתראה בעיניכם כקשה וחמורה, איכנה כן מכל וכל, כי לא יהיה כך אביון, וא"כ לא ינטרף איש מכס ללווא, ואם ינטרף יהיה לו מנרכת ה' ככל משלח ידו כדאי לשלם כשיו גם בהמנע ממנו חבואת השדה בלי שינטרף הנושה לנגוס אותו : — (ח) והעבט תעביטנו - תלוהו על משכון ; והגדר בין עבט וחבל (אם חבל תחבל שלמת רעך, פר' משפטים) נ"ל שהראשון ענינו שהלואה נוחה • המשכון מרוננו מתחלה בלכתו ללווא, והשני ענינו שהמלוה הלואה בלי משכון, וכשרואה ששהלואה אינו משלם חובו, הוא לוקח ממנו בנד או כלי לערבון ; ואם הוראת שני השרטים כדברי, ונפרט שרש עבט, לריך לומר שאם הלואה קודם שנת השמטה, כל עוד שלא תעבור שנה שלאחר השמטה היא השנה השמינית ותובא התבואה לבית, אין רשות למלוה למטור העבוט או להשתמש בו, אבל אח"כ אם הלואה אין משלם חובו, העבוט קם ברשות המלוה לעשות בו כחפלו ; וא"כ תיבה סקץ היא גם כאן כמו בכל מקום להוראת מסוף, כלו' מסוף שנה שביעית מתחלת שמיטת כספים והולכת עד סוף שמינית עד כוא התבואה לבית, לפי שבשביעית יש לו ללוה חבואת שנה ששית וממנה יפרע חובו, ואם אינו נפרע רשאי המלוה לאוזן בו ולנגשו, אבל אינו רשאי למכור עבוטו או להשתמש בו עדיו, לפי שהלואה אוכל מתבואת שנה ששית שתי שנים, שביעית ושמינית ; ומה שכחוב (פסוק ט') קרבה שנת השבע שנת השמטה אינו מבטל פירושי זה, כי מדבר בשמיטת הקרקעות הנורמת שמיטת הכספים ; ואם שנת השמטה משמטת בתחלתה ומשמטת מכל וכל באופן שהלואה פטור מתלום חובו לעולם, ומה איכפת למלוה בנדון דידן שמדבר במלוה על

משכון ? הלא יש בידו משכון על כספו שהלואה ובהווה המשכון שזה יותר מהמלוה, ומה הרווח העני בכך ? — (יא) כי לא יחדל אביון - למעלה בפסוק ד' הם דברי הנטחה אם ישמרו תורת ה', וכאן מדבר כראיה עתידות ומבין שיבוא דור שלא יהא רובו זכאי (הראב"ע), וכן אמרו חז"ל כאן בזמן שעושים רלונו של מקום וכאן בזמן שאינם עושים רלונו של מקום (רש"י) : — (יז) ואף לאמחך תעשה כן - רבותינו למדו (ת"כ קדושין ט"ו) מן פסוק ואם יאמר העבד (פר' משפטים) שהאשה אינה נרלעת, ודכריהם אמת ביחס אל דור יולאי מזרים (עמ"ש ע"ז בפר' הכ"ל), אבל לפי הפשט מחוך ששם אינו מדבר באשה מוכרת את עצמה לא היה מקום לדבר ברליעתה, רק כאן מדוע לא תהא רשאית אשה מוכרת עצמה להתעכב גם היא בכית אדוניה כעבד אחר שש שני עבדות אם כהך ב"י רחמנים בני רחמנים התנהג אדוניה עמה כחסד וכרחמים כאופן שלכה דבק עם בני ביתו ודואגת על פרנסתה בימי זקנתה ? ומ"מ אם תתעכב בימי משה יתמה ראוייה להרלע ; ושד"ל משתדל למלוא טעם לדבר לפי שאין לה להתבטל מפריה ורבייה מה שאין כן בעבד אדוני מוסר לו אשה ; אבל הפסוק (שם) אומר אם אדוני יתן לו אשה, א"כ דבר זה אינו חדירי גם בעבד, ויכול להיות גם בשפחה אדוניה ישיאנה לעבדו העברי ומכלכל אותם ואת זרעם בגלל נאמנותם, ולכן אחר שש שנים ידרשו להתעכב עוד בכית זה שבו ראו ימי טובה ; א"כ נ"ל ברור שתיבות וגם לאמחך תעשה כן חוזרות אל תחלת הפסוק כראוי, וכל דין עבד נוהג באמת שמכרה עצמה, גם הרליעה, ודוק היטב בפירושי בפר' משפטים : — (יח) כי משנה שכר שכיר ונו' - ל"ה קלר במלכותיו ומוריד לסוף דעת המחבר ועוזב הפרטים הטפלים, כמו לא תכנה אתהן גוית (סוף פר' יתרו) במקום לא תקח אבני גוית ותכנה אותו בהן, טחני קמח (ישעיה מ"ז ב') טחני חטים ועשי מהם קמח ; וגם כאן הוראת המליצה עבדך שש שנים עבודת משנה שכר שכיר, כלו' עבודה ראוייה למשנה שכר על מה שנותנים לשכיר הכא ליומו, ולא ידבק בבעל הבית לאהבה אותו וכאן לשכרו, ועושה מה שמוטל עליו ולא קו יותר ; לא כן העבד שלבו דבק במשפחת אדוניו המתנהג עמו כחסד וברחמים, ובגלל זה חפץ הוא בהללחתו ועובד מאהבה, וא"כ ראוי הוא לכפל שכר, לפי שכל עבד סוף סוף שכיר הוא, כי אדוניו בקנותו אותו יחשוב כמה ירויח בעבודתו בשש שנים, ולפי זה יתן שכרו לערך שכר שכיר, אבל מחמת נאמנותו ואהבתו אל

אדוניו ראוי הוא לשכר כפלים, ולכל הפחות יעניקוהו אדוניו מנכסיו, ולא יקשה בעיניו בשלחו אותו חפשי :

ט"ז

(ג) צאן ובקר - המשתדל מרניט בהפרש שבין מלות הפסח שבפר' בא ובין מלותו בפר' זו, ששם כתוב שיוכחו שה בן שנה וכאן הורשו לשחוט גם בקר, ושם לזה לאכול הפסח עלי וכאן כתב ובשלת (פסוק ו'), א"כ מ"ה ה' רשאי לאכול פסח דורות גם מבוסל, וחז"ל לזכר פסח מזרים קבעו לאכול גם פסח דורות שה בן שנה וללי ; אבל יש במשנה מס' פסחים (פ"ט מ"ה) דבר תמוה, שבכאן להזכיר הפרש שבין פסח מזרים ובין פסח דורות כתב שפסח דורות כוהג כל שבעה, ואעפ"י שבגמרא תקנו הדבר ע"י חסורי מחסרה (והאמוראים יפה עשו בתקנו כדי שלא לתת מקום למחלוקת) מ"מ המשנה תמוהה, מכ"ש שהיא סתם ; וכאן מלאנו שבעת ימים תאכל עליו מלות לחם עני (פסוק ג') ועריו' כראה שהוא להוראת עמו, א"כ גם הפסח באכל לו ימים, כלו' אעפ"י שיעקר המצוה ביום י"ד מ"מ יש לה זמן כל שבעת הימים, ובהיותם מפוררים בערי הארץ לא יעזבו כולם את עריהם לבוא למקום שיבחר ה' כולם ביום אחד גם כי הכתיחם ולא יחמד איש את ארלך, וא"כ רובם הבאים לעשות הפסח כי"ד וזכר לפסח מזרים, לא ישאירו עמנו עד בקר (פסוק ד') ולא ילין מן הבשר ונו') ויפנו בבקר ויטובו לאהליהם לתת מקום גם לאחרים לבוא, ואלה הבאים אח"כ יתעכבו כל זמן שירצו, וכן כתוב (בד"ה ב' ל' כנ') ויאכלו את המועד שבעת ימים מוכחים זכחי שלמים ומתודים לה' אלהי אבותיהם ; ומיכות אלה האחרונות העלו על דעתי פשט חדש על פסוק (ח) ששח ימים תאכל מצות, והוא שחג המלות לא היה חג של שמחה כמו חג השבועות וחג הסוכות, ולא כאן ולא בפר' אמור בא כווי לשמוח בו, ואכילת מלות לחם עוני הוא עינוי ומניעה מלחם חמץ שהוא המאכל היותר נאות לאדם לפי טבעו ומזונו ; ושם עצרת או עצרה הוא (כמו שכתבתי בפר' אמר) יום חפוש ועיון במעשיו ויום תפלה וזעקה לפני ה', כמו נעטר לפני ה' האמור בדואג (ש"א כ"א ח'), ויום אחרון של פסח ושמיני עזרת (עמ"ש על קרבנות ש"ע במדבר כ"ח י"א) הוקבעו לימי תשובה ותפלה על ששה חדשים הבאים אחריהם, וגם על שמחת חג הסוכות כאמר כאן ובפר' אמר שבעת ימים להוציא השמיני

שהוא יום עלרה ; וא"כ פשט המקרא כך הוא : ששת ימים תענה נחשך מלחם חמץ ותאכל לחם עוני, וכיום השביעי נוסף על זה שהוא יום עלרה לה' אלהיך ; והם תלאנו (בד"ה ב' ל' כ"ה וכ"ו) וישמחו כל קהל יהודה ונו' ותהי שמחה גדולה בירושלים, זה לא יבטל פירושי אבל יקיימהו, לפי שאמר שעברו ז' ימים ראשונים בוידוי ומשוכה, רצו לעשות ז' ימים אחרים של שמחה ; ועוד כ"ל שיש פירוש אחר על פסוק ששח ימים תאכל מצות - אחר שכתב לא תוכל לזבח את הפסח באחת שעריך ונו' כי אם אל המקום ונו' הוסיף שאם לא יוכל להתעכב בעיר הבחירה כל שבעת ימי החג, מ"מ ילך עם לליל ראשון ויאכל הפסח וילך לאהליו, ומלכד יום ראשון זה, יום אכילת הפסח, גם בשוכו לכיתו יאכל עוד ששת ימים מלות, וזאת נראית ג"כ דעת גד"ל כמרגומו ; וכנ' פרטיות בא הלוי על המועדים, בפר' אמר ופינחם ודאה ; בפר' אמר בא הלוי על חגיגת המועדים לרבים, והזכיר שבכולם יקריבו אשה לה', אבל לא נכנס בפרטי הקרבנות (חוץ מקרבן העומר ושח הלחם שהם דבר לעלמו) כמו שנכנס בפר' פינחם ששם עיקר הלוי עליהם, ומקרבנות היחיד לא דבר כ"א דרך העברה, בפר' אמר מלכד מתנותיכם (כ"ג ל"ח), ובסוף פר' פינחם לכד מנדריכם, וכאן בא הלוי ליחיד להבאת קדשו לב"ה המק ולעשות בהם חסד עם העניים, ע"כ לא בא כאן זכר לא עוים הזכרון ולא מיום הכפורים, לפי שיחיד אין מקריב בהם קרבן כלל, וגם אינו עולה אל המקום אשר בחר ה' ; וגם בפר' משפטים ותשא שבת בהן זכר לג' רגלים לא הזכיר יום הזכרון וי"ה מטעם זה, לפי שיעקר הכונה שם היא לומר ידאה כל זכורך, ולא יראו פני ריקם :

פרישת שופטים

(י"ד) רשבטיך - תיבה זו חוזרת לשופטים ולסוטרים, וכונת הפסוק שלפי רוב או מיעוט השבט כן ירכו או ימעטו השופטים והסוטרים, וזו היא ג"כ הוראת לשבטיכם (למעלה א' ט"ו), כי לפ"ד השופטים והסוטרים היו שרי האלפים והמאות והחמשים והעשרות, וא"כ לפי רוב בני השבט ירכו גם הם : - (כב) ולא תקים לך מצבה - יש מי שמתרגם מצבה כאן תבנית חדס או בהמה (Statua) - אבל לא מלאנו בכל התורה תיבת מלכה להוראה זו, רק כל בנין שהוקם והולכ לזכרון ואפילו אכן אחת נלכת נקראת מצבה ; וכאן חוסר הקמת המלכות אלל המזכר ולא

במקום אחר, כי לטוף תקדש המלכה בעיני העם ויעבדוה; וכן בימינו בבתי כנסיות ובתי מדרשות וחלר מות שלכו כוהרים מלעשות פסל או תמונת אדם או בהמה, ויפה הם עושים; רק שיהיה הסוד לעשות פסל או תמונה לתפארת ארמון, זה דבר שאין לו דגלים מ"הת, והם בעשרת הדברות כתוב לא תעשה לך פסל חוור הוא לעל פני שלמעלה הימנו, לעבדו תחתי או עמי, או להקומו הגל מוכחי:

י"ז

(ב) איש או אשה נס האשה נס כי חלשה לה תחוס עליה: — (ח) בין דם לדם הוא מה שכתוב בפר' משפטים לא תהיה אחרי רבים לרעת, כלו' לא תתחבר לעדים רבים להעיד על איש לחייבו מיתה (עמ"ש במשדל סס); בין דין לדין הוא מה שכתוב שם אל תסת ידך עם רשע להיות עד חמס, כלו' לא תעיד על מה שלא ראית להוציא שלא כדין ממון מתחת בעליו; ובין נגע לנגע הוא מה שכתב שם לא תענה על ריב לנטות אחרי רבים, כלו' לא תתחבר לעדים רבים המעידים שראו הריב והמכות שהכה איש את רעהו, שזו הוראת נגע בפסוק זה בדברי המשדל; ודבריו ריבות בשעריך. ר"ל שבעלי הדין הביאו כבה טענות לפני כ"ד של עירס, והוא לא ידע להכריע בין דברי הטוען והנטען; וכ"ל של' שער אינו נופל על כל עיר אפילו קטנה שנקטנות, רק על הערים הגדולות שבהן כ"ד גדול וכן וירס ורעד אח שער שנאיו (פר' חיי שרה) רצונו עיר המלוכה; ואולי זו היא נ"כ כונת פסוק והולאתם את שניהם אל שער העיר ההיא (כי תלז), אל כ"ד הגדול שתחת משטרו יושבת העיר ההיא, וכן ובעו עלה השער (רות ד' א') ואחרים עוד: — (ט) ובאת אל הכהנים הלויים דבר כהוה לפי שהכהנים צהייתם מכובדים בעיני העם וגם בטלים ממלאכה חוץ מעבודת המקדש במשמרתם ימנו ראשים על העם, וכן למטה (כא ה') ונגשו הכהנים בני לוי . . . ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, וגם שם נגע ענינו פלע הכא מחמת ריב, לא נגע לרעת אעפ"י שגם זה דינו תלוי בכהן: ואל השפט. ראש האומה ומנהיגה, והוא אב בית דין: — (ט) אל הבהן העמר לשרת שם וגו'. הם לא יקיס ה' שופט מיוחד על העם, יש לכהן הגדול השררה העליונה והליו ידרושן, ויתר הכהנים שאינם עסיקים במלאכה יסעודוהו: ומת האיש דהוא. הם לא ישמע בקול ראש

האומה הנו מקל בכבודו: — (טו) מקרב אחיך חשים עריך מלך. כשאומה חפסית בוחרת עליה מלך לרוב לא תבחר באחד מבני הרלה פן יתר האזילים יקנאו בו כי נגרעוהם מהמלוכה, וע"כ קנא שבט יהודה לשאל שהיה משבט בנימין, ובמלחמת נחש ועמלק באו במתי מעט לעורתו, וכשמלך לוד קנאו שבט יהודה יתר השבטים עד כי נחלקה המלכות; ולרוב בוחרים למלך איש נכרי, ובכן תכלה תלונת האזילים זה על זה; וזו היתה נ"כ כונת אבימלך באמרו לחיו בעלי שכס » מה טוב לכם » המשל בכס שבפים איש כל בני ירובעל הם משל בכס איש אחד » (שופטים ט' כ'). כלו' הם תבחרו באחד מבני ירובעל חוץ ממני שאני בן פלגש, יתר אחיו יקנאו בו ויהיו לרים לכס, טוב שתבחרו בי ובכן תשקוט תלונתם באמור כל אחד מהם, הלא טוב שאראה את אבימלך מולך, משאראה איש אחר מאחי גובר עלי ויכול לי; והתירה אסרה דבר זה, לפי שאם יבחרו בה' נכרי, גם אם יקבל עליו תורת משה לא ילך אחריה בכל לבו כי לא מבחירתו דבק בה, כנראה מחיי הורודוס המלך בבית שני שהיה מורע אדומיים שיוחנן הורקנוס ממספחת המכביאים הכריחם להחגייר, והיה מואם בחוקי ישראל ובתורתם, וגרם להם כמה וכמה רעות; הכל המלך שתבחר מקרב אחיך, יתנהג בענוה כדי שלא להביא קנאת יתר האזילים עליו; ודבר זה להמליך עליהם מלך לא היה רע בעלמו בזמן מן הזמנים כשמלך האומה יביא ב"ו ליוי מדה זו (עמ"ש במשדל); וגם בימי שמואל לא חשב ה' להם לחטאת מה שסאלו להם מלך, וגם לא מה שאמרו ונהיה גם אנחנו ככל הגוים (ש"א ח' כ'). לפי שכ"ו היו אומרים שהגוים מלעינים עליהם באמרם הלא עם בזוי הם שאפילו מלך אין עליהם (עמ"ש במדבר כ"ג ט'); ומה שאמרו חנה לנו מלך לשפטנו ר"ל לא נניח שיכביד עולו עלינו רק נכריחהו שינהלנו בנהת ובנדק, לא כמלך הגוחל המלוכה מאבותיו ומי יודע אם יבשר כמוהם, אבל כשופט הנבחר עתה לתמוך בידו שבט המשפט (שבט-שפט) כגלל כשרון מעשיו; והדבר רע בעיני שמואל לפי שבראותם כי בניו לא הלכו בדרכיו לא היה להם לשאל מלך המנחיל שדרתו לנאלציו, כי אולי בני המלך יהיו גם הם נוטים מדרכי אביהם, עכשו שסאלו נראה ברור שמתכוונו בו ובמשפחתו, והו ששמואל מוכיחם (ש"א י"ב ב') ובני הנס אתכם, כלו' מאחר שסאלתם עול בני עלי כמה שנים אעפ"י שאביהם היה יודע בדרכם הרעה ולא כהה נס לבלתי רדת מכסא הכהונה מחמת שיבתו ולהכד בזה מתנהו (ש"א כ"ט), היה לכם להביא טענותיכם לפני והני

הענין במעשה בני ואם לא יקבלו תוכחה אז תמאסו, עתה שמאסו גם תנף וניד, ורולים אתם להמליך עליכם מלך, נראה שאתם חושדים אותי שגם ידי עם ידם, הכני ענו בי ננד ה' וגו' (שם פסוק ג'); ומה שכתב (שם פ' ז') « כי לא אוהך » מאסו, « ר"ל רע בעיניך כי מאסו בך אחרי שפטך אותם כלדק כמה שנים, הלא ראית כמה פעמים מאסו בי אחרי אשר הרכייתו טובותי עמהם, דיו לעבד שיהיה כרבו; ומה שכתוב שם (י"כ י"ז) « ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני » ה' לטאל לכם מלך, « ראונו שהייתם כפויי טובה עמי, ומשיב רעה תחת טובה לא חמוט רעה מכיתו (משלי י"ז י"ג), ותחלת דבריו תורה כי כן הוא; והראיה החותמת למה שאמרתי שה' לא חשבה לישראל בשום אופן כמרד נגדו, הוא שמסיים (שם ח' ו') « כן המה עושים גם לך, « כלו' פעמים אחרות היו כפויי טובה עמי, בפעם הזאת הם כפויי טובה עמך; אמת הוא שנדעון במאנו המלוכה אמר » לא אמשל אני בכס » וגו' ה' ימשל בכס » (שופטים ח' כ"ג), שאעפ"י שלא נאמר לישראל להמליך עליהם מלך סכרת הטובים שבהם היתה שנהשתעבדו תחת ידי אנוש, כביכול יקלרו מתמסלת האל עליהם; ועוד היה ממנהג הגוים סכיכות ישראל לקרוא אליהם בשם מלוכה כגון **הַמֶּלֶךְ וְיִשְׂרָאֵל** אליל בני עמון ואדרמלך וענמלך ודומיהם, וה"כ עזות מלח הוא לאדם להקרא בשם מלוכה המיוחס לאל: — (וטו) **רא תוסיפון וגו'** זהו מה שכחוב כפר בשלח « אשר רהייתם את מלרים היום לא תוסיפו לראותם עוד » עד עולם » (שד"ל); ולפ"ד שהרועים הם שענו את ישראל ולא המלרים עלמם (עמ"ס ריש פר' שמית), והם טנעו רובם ככולם כים סוף והנשארם גורשו מן הארץ, והו לזוי חדש, או שמשו אמרו לישראל קודם לכן ולא כתבו, או הוא עבר במקום הזה ע"ד « כי לא אעזבך עד אשר אים עשיתי את אשר דברתי לך » (פרשת וינא) שהוא במקום אשר אני דובר עתה; ופשוט תיבות ולא ישיב את הפס מלרימה הוא כמו בתיבות ההשג אטיב את בנך, השמר לך פן חשיב את בני שמה (פז' חיי סרה), שאין כונחו שלא ילך שם אפילו לשעה לראות את כלחו, רק שלא יתישב ילחק בארץ ההיא שממנה ילא אביו; וכן כאן אין ראונו שלא ילכו שם אפילו לשעה לקנות קוסים או לעשות מסחר עם בני מלרים, רק שלא יתישבו מכ"י סנית בארץ ההיא לשלוח מסס סיסים למלך ולטריו, כמו שעשה שלמה שבימיו נתישבה שם אסיפת הנשים מכ"י לעשות סחורה בסוסים ובמרכבות ועפשתו, ונקדחת מקורה סוחרי המלך (מ"א

יו"ד כ"ח); וכל זה להגדיל בעיניהם ערך החירות, שלאחמדת כלע כסף אין להם לשוב ולהתישב בארץ שהיו שם עבדים נבזים, מכ"ס שכל בני כנר היו נבזים ושפלים בארץ מלרים; או תהיה בשתי המקומות הוראת השיב כמשמעה אפילו לרנע, לפי שאולי קרובי הכלה ידברו על לב ילחק ויסיתוהו להתישב שט, ואם ילכו ב"י למלרים אפילו לשעה, יראו כי ארץ חמדה היא ויש שם לאסוף ממון ויתעכבו שם:

י"ח

(ב) ה' הוא נחלתו - כלו' אולי יחיה חיי צער ויאכל לחם לחץ, אבל כפשו מתענג בחשבה כי משרת ה' הוא, וכן בכל מקום שנאמרה מליצה זו ככהנים הלויים: — (ח) **לבר סמכריו על האבות** - שם אחד מן המפרשים לא הבין אמת הוראת על במקום הזה כמו בעל הרכסים לנקעה (עין במשדל) ושר"ל בשכלם הטהור, שפירשוהו ע"ד נקבה שדרך עלי (פר' וינא), כלו' ויהיה חובה עלי, וכן אומרים אנו בתפלה **ערינו לשכח כלו' חובה עלינו**; רק פירוש שד"ל שאם הכהנים ימכרו העודף מחלקם בקרבנות (שלא יוכלו לאכלו ליום אחד או לשני ימים) לכהנים אחרים שלא מכני המשמר, שמוטל או על אבות הכהונה ושריה לחלק כסף הממכרים ההם לא חלק כחלק, אלא כפי מה **שידא** להם לפי צורך כל כהן וכהן לא נ"ל, לפי שמלכד הקושיא שמלא הוא בעלמו שהיה קהו לכתוב **סמכריהם** (של הלויים הנזכרים למעלה ממנו כל' רבים חלק כחלק יאכלו), נ"ל שאין הוראת מלת **לבר** כמו אך, אלא כמו **מלכד** (מלכד שכתת ה'), פר' אמר; לכד מערי הפרזי, דברים ג' ה'; לכד מאל וזכני ויחמור (מ"א ה' ד'), וחסרה כאן המ"ס הבאה או בראש מלת **לבר** או בראש התיבה של אחריה כלו' חזן ממה שאמרנו ונוסף עליו; ועוד שלא נזכרו כאן כהנים כלל וכלל; א"כ נ"ל שהכתוב מדבר בלויים ממש שהם גם בימי משה היו מחולקים למשמרות, כי מה צורך לכולם בפעם אחת והם יותר משמונת אלפים? גם בשעת נסיעתם ממקום למקום היה די והותר במאתים מהם להוריד המשכן, לטלטלו ולהקימו, ואז יהיו מחולקים ליוגור מארבעים משמרות וכל אחת מהן באה ומשמשת לזמן קבוע (שוו היא הוראת לזכוא ככא, עמ"ס במדבר א' ג'), ואוכלת עם הבטלים כשר קרנן תודה וכשר שלמים המובאים בימי זבאה; ולזאת כאן התורה שאם יהיה לוי עני ואכיון, שלא ימלא פרנסתו בעירו שהוא גר שם, יבוא

ככל זמן שירצה ויתעכב במקדש לשרת, ויאכל ממה שאוכלים אחיו, ואין בני הצבא (הוא המשמר) יכולים לעכב על ידו, ולא ימות ברעב מאחר שאין לו פרנסה ממקום אחר; ונוסף על זה (כדעת בעל הרכסים לנקפה) מוטל על ראשי הצבות הלויים לדרוש ולחקור איך מטה ידו כ"כ ולגאול ממכריו (ע"ד וכי תמכרו ממכר לעמיתך, פר' כהר) 'כלו' ביתו ושדה מנרש עירו אם מתוך דחקו מכרם באופן שלא ישובו לו עד היוכל, כדי שלא יסאר נעור ורק מסדה ובית: — (י) מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מאיסור שריפת הנכים למולך בא האיסור על הקסמים ועל הכיחושים, לפי שבימים הקדמונים הדכה פעמים שאו נקסם לדעת דרך משל מה יעשה לעצור המגפה או לנלח הנדים על העיר, והשיבו טיקחו בת מלך ויטרפוה או דומה לזה; וההפרש בין תיבות אלה לא ידענוהו על נכון, ואולי קוסם קסמים הוא כלל (ועמ"ש עליו בפר' בלק); מעונן מביט במרוצת העננים ובזרתם; מנחש מביט ברמיסת הנחשים; מכשף מנלה עתידות ונסמדות (כשף-חשף); חובר חבר דומה למנחש (תהלים נ"ח ו') והפרש ביניהם לא ידעתי, ואולי המדבר לנחשים דברי לחם (כחש-לחם, נסכה-לשכה) והם מתעגלים ומעיגוליהם יגיד עתידות הוא מנחש, וחובר הבר חוכרם למקום אחד ע"י קסם ומרמישתם החפשית יתנבא; שואל אוב שואל רוח המת הנקבר וקולו כקול יולא אם נופחים ככלי חרס שלווארו ארוך (כאצות חדשים יבקע, איוב ל"ב ט'); ובעל אוב משמיע קול מתחת האדמה: (והיה כאוב מארץ קולך, ישעיה כ"ט ד') ונקרא כן מחמת קולו שמשמיע (Onomatopoeia) כמו לפנוף ולללל ששם בעבור קולם; ידעני רוח אדם ידוע והוא כבטן איש חי וסואלים בו; ודורש אל המתים מוליאם מקברם ושואל בעלמותם, או שואל: באלילים הנקראים מתים (עמ"ש בע"ה בפר' תבא על פסוק ולא נתתי ממנו למות): — (יד) כי הנוגים האלה לדעת עתידות ידרשו כמעונכים ובקוסמים, ואתה מה שראוי ומועיל לך לדעתו מדעהו מן הנביא טיקים לך ה' אלהיך; וכאן מדבר בנביא המורה להסמה יעשו להנלל מאויביהם או לבקש מזון ומים, כמו אלישע קודם מלחמת ישראל עם מואב (מ"ב ג'), ויודע להס אם נביא אמת הוא מהתקיימות דבריו; ואם ידעת בו מנסיון פעם אחר פעם שנביא אמת הוא (וידע כל ישראל וגו' כי נאמן שמואל לנביא לה', ש"ה ג' כ'), ואיש לא ישמע אל דבריו, הנכי אדרוש מעמו, לא תענישנו אהה כי לא עבר על מצוה ממלכות

המורה, רק לא הטו הונו למה שהנביא יען בשמי; « הך הנביא אשר ידבר דבר בשמי אשר לא נוימיו לדבר » (וזה יבין כשלא יהיה הדבר ולא יבא) ויתחלל שמי או אם ידבר בשם הלהים אחרים, ז"מ « הבעל אומר לכס שאם תעשו כזה וכזה תלליחו, » גם אם יהיה הדבר שאמת, « ומת הנביא ההוא, לא תגור ממנו, » לומר איך נביאהו לב"ד לדונו, אולי בלהטיו יעשה ויתנקם ממנו; וא"כ אין שום התנגדות בין פרשה זו ובין פרשת ראה (סי' י"ג א' ה'), ששם אומר שאין ביאת האות ראה ומופת על אמתת הנביא הרולה להפוך עיקרי התורה, וכוה הנסים והמופתים לא מעלים ולא מורידים (ידוע מעשה של תכרו של עכנאי בת"כ. ב"מ נ"ט:), וזה שכתב תורתנו ועיקריה האמתיים הנותנים יתרון לשכל על המית הלכ; וכאן מדבר בהתקיים הדבר שהנביא הגיד מראשית אחרית, ולא נביא אות ומופת, כלו' מעשה נסים שעשה להורות אמתת שליחותו, כי גם נביא אלה לא יתחייב אדם להאמין בו, ועוד כאן מדבר בדברי חול כמו שכתבתי:

י"ב

(יב) ונחמו וגו' יעשו כרלון נוהל אדם וידונוהו למיתה (ועמ"ש במדבר ל"ה י"ט): — (טו) לכל עון ולכל חטאת שכינו לבין המקום, רק מה שחטא נגד חכירו מקבלים עדות חכירו נגדו גם כי עד אחד הוא, וכן כתוב אחריו כי יקום עד חמס. באיש וגו', ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וגו', והוא שכתוב בפר' משפטים על כל דבר פשע וגו' ישלם שנים לרעהו, כלו' הוא בקש לחסרו איזה דבר, עד"מ מלא אכדה וכחש בה חייב להשיב האכדה ענמה ולהוסיף עליה כשויה ונמלא משלם שנים, והנה זה הוא כמו עין תחת עין, הוא בקש לחסרו ממון שלא כדון ונחסר הוא; אבל גם כמה שבין אדם לחכירו לחייב מיתה לריך שתהיה שם עדות שני עדים שכן כתוב (במדבר ל"ה י"ט) ועד אחד לא יענה בנפש למות; וגם על אשה נואפת לחייבה מיתה לריך שני עדים, אבל לתת רשות לבעלה לגרשה, ולדברי חז"ל לאוסרה עליו, די בעד אחד, שאם יש עד אחד מעיד עליה שזנתה לא תשמה עוד, והוא שכתוב בפר' נשא ועד אין בה, ולא כתב ועדים, וא"כ דברי המצא לנתה"ס נכונים, ואני טעימי שם ברוחה; ודין עד זומם כפי חז"ל כוהג בכל דבר, בין בעבירות שבין אדם למקום, בין בעבירות שבין אדם לחכירו, בין לחייב חסלומוין, שאין כתוב כאן « נפש בנפש

עין כעין, « ועמ"ס על עין תחת עין בפר' משפטים ; ומה שכתוב כאן ולמעלה (י"ז ו') שני עדים או שלשה עדים, ר"ל לפי רבות העדים תהיה העדות יותר כרוכה, לכך אם באו הרבה מהן אל תאמר אבחר מהן שנים והחקרם ויתרם אכתי, רק חקרום כולם, אולי אחד מהם ישחכט ויודע כי שקר כפי כולם :

ב'

(א) כי תצא למלחמה וגו' - כי תלך מארלך להלחם עם אויביך היושבים בארצות סביבותיך ; ה"כ אינו מדבר במלחמות כנען, שעדין לא נכנסו לארץ ולא יתכן בהן ל' תלך, וגם לא יתכן בכוא אויב בארלם לכבשה מידם ; וה"ס מלאנו במלחמת מדין ה' אומר לנדעון (שופטים ז' ו') « מי ירא וחרד » וגו' הוראת שעה היתה, שהטעם שם « פן יתפאר עלי ישראל » וגו' איננו כמו כאן שהוא לעזור ישראל מחמוד ארץ לא להם, ולתת להם ענה לנטוע כרמים ולכנות כמים ולקחת נשים בארלם שהיא רחבת ידיים ומלאה כל טוב, וזה נכחד להם מכבוד ארצות נכריות : — (ט) ופקדו וגו' ולא ילכו למלחמה בלי סדר וחכמים (taxus בל' רומי) כהמון פריצים הכאים לשלול שלל ולכזו כזו : — (יא) למס' ככר בפר' שמות כתבתי על פסוק וישימו עליו שרי מסים שתיבת מס אין ענינה משאת כסף או כדומה לשלם מדי שנה בשנה, כי זו נקראת בשם מכחה (וישב לו מכחה מ"ב י"ז ג'), רק עבודה קשה לתועלת השליט כמו במלרים וכמו בימי שלמה (מ"א ט' ט"ז), וכן כאן אחר « יהיו לך למס » כתב « ועבדוך, » כלו' יעבדו עבדוך, כמו הנכעושים שנחכט יהושע מוטבי ענים ושואבי מים, ונקראו ג"כ מס עובד : — (יט) כי ממנו תאכר - דעת גד"ל נכונה שטעם מזה זו היא להרחיק את האדם מכפיית טובה, כמו שאמרו רז"ל (ת"כ ב"ק ז"ב :) בירא דסתית מניה תיא לא תשדי ביה קלא ; אבל נ"ל שאין לומר שזה אינו נוהג כ"א בעץ שאכלו כבר מפריו, רק בכל עץ פרי שב"א אוכלים ממנו בכל זמן ובכל מקום שיהיה, וזה הוראת תיבת תאכל כומן עתיד, ע"ד « ככה יעשה אויב » שענינה ל' הוה ; ותורת ה' תמימה יש לה כמה וכמה טעמים לכל אחת ממוותיה, ובלבד טעם הכ"ל לנלוה זו, הכוונה היא ג"כ למנוע ב"י מלהשחית טדות אויביהם כדרך שהיו עושים יתר העמים, וכן מלאנו בפלסטים (ס"א י"ג ט"ז) וינא המשחית ממחנה פלסטים, ואם בימי אלישע נזה להם

להפיל כל עץ טוב (מ"ב ג' י"ט) הוראת שעה היתה ואין לנו יודעים בטיב מואב בימים ההם כדי לדון על הדבר, וכודאי בלוות ה' ע"י נביאו היה ראוי לעשות כך, ומ"מ נראה שכיתר המלחמות לא היו עושים כן ; וגם כאן הוא מזה להחרים ז' עממים למען לא ילמדו מהם לעשות כתועבותם, וזה נגד דרכי החסד שהן יסודות תורתנו, אבל השעה היתה לריבה לכך, ועת לעשות לה' הפרו תורתך :

כ"א

(ד) נחל איתן - דעתי כוונה לומר שאין טעם המלוה כדי שדכ הענלה לא יבלע בקרקע ורישומו יהיה ניכר כדי שיוכרו לנקום נקמת ההרוג אם יודמן, אבל להפך כדי שיחכפר להם הדם, שכן כתוב למטה פסו' ח', וזה לא ימנע שאם אח"כ ימלאו הרולח ימיתוהו ; ושרט כפר הוראתו כשה, כמו וכפרת אותה מכית ומחון בכפר (פר' נח), וא"כ נ"ל שנחל איתן ענינו נחל שוטף כדכרי ראזענמיללער (הביאם גד"ל), כדי שהמים השוטפים ישטפו את דם הענלה, וכן אתה הובשת נהרות איתן (תהלים ע"ד ט"ז) ; ואולי איתן הוא מגזרת אית כל' הרמי יש, שכשטפו מודיע הויתו, ומזה בהוראה מושאלת ודרך צוגדים איתן (משלי י"ג י"ד) חוקה וקסה ; ומגזרת יש נגור גם שם איש שענינו הדם נכבד, כמו כלם אנשים (ריש פר' שלח), ישי בא באנשים (ס"א י"ז י"ב), ב"א שנודע הויתם בהיותם מנכבדי ארץ ; וגזר ענינו כל העמק או מיכל המים העוברת בו, וירכבנחל (שם ט"ז ה') בעמק, ויעבירם את הנחל (פר' וישלח) מיכל המים, « ואשר לא יעבד בו ולא ירע » מוסב לכל העמק שמחמת הנחל השוטף בו לפעמים, לא ירעו בו כי ייגעו לריק, לפי שהנחל ישטוף פרי יגיעם ; ובעמק היו עורפים הענלה ומניחים דמה על האדמה ולא מכסים אותו עד כי בכוא עליו שטף הנחל ינקחו, כלו' הם אינם מכסים על ההורג אם ידעוהו, אבל אם נעלם מעיניהם לא יחפשו אחריו, ועמ"ס בפר' ויגש על וירא את העגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו, וגם מ"ס ריש פר' חקת על ענין פרה אדומה ; וידוע שבימים הקדמונים בהגלות עון כבד היו זוכים בחולות יעות מראה לסכך חרון אף האלילים בהקריב להם המעולה שבקרבתו ; והתורה חלף כימוס אכזר זה, לכפרת עון הרציחה החמור, ונתה לערוף עגלה החשובה בבהמות מחמת רכות בשרה ; ומלאנו ג"כ שם עגלת להוראת אשה השובה, לולא חרשתם בעגלתי (שופטים

י"ד י"ח), לעגלה השת דוד (ט"ז ג' ה') : — (ה) הכהנים בני לוי הם הזקנים והשופטים הנוכרים בני ב' :

פרשת חצא

(ז) וגרחה את ראשה • הין אנו יודעים משפט הנשים בימי משה כשתהיינה לאיש, על כן לא נוכל להבין על כורין מצות אלה ; נראה ברור שמצות « והסירה את » שחלת שביה « ר"ל שלא תשכ בבית כשפחה בלי החליף הנגדים שעליה ביום ששוכה, וביום ההוא (בהוה בנשים) לא נתקשטה למלוא חן בעיני צרה, אבל היתה דואגת לנפש קרוביה, ולנשה הנגדים היותר מכושרים שלה ; והאיש טרם בואו עליה ביאה ראשונה (« ואח"כ תבוא אליה ובעלתה ») צריך שידבר על לכה ויבטיחנה שכאשת חיקו תהיה לו ולא כשפחה, וא"כ גם גילוח הראש ועשיית הלפרנים לא לַגְוֹל תעשה, רק לעשות כדרך יתר הנשים כטרם יבוא יום כלולותיהם ; וכשם שהכלה השכ בבית אביה ימים או עשור מיום שנארסה עד יום כלולותיה ובהם היא קלת דואגת בעובדה בית אמה ללכת לבית איש זר, כן היא תכבה את אביה ואת אמה ירח ימים, ואחר ששבעה נפטה בדמעות ותאזה שנית לחיי עדוכין, יבוא אליה ; וכ"ו למנוע זמה מב"י, ובכבשם עיר או מדינה לא יענו הנשים למלאת חפץ יארם, אבל אם ימלאו אשה נושאת חן בעיניהם, ימתינו עד שיודע ללבם בבירור אם היא אהבה המתית וישארה, או יאר זנות הוא וישלחה ; ומה שכתב ויהיה אם לא חפצת בה ושלחת לנפשה וגו' ר"ל אפילו אחר זמן אם שבעת בה שלחנה לחפץ, לא כדרך לוקחי עבדים עד קרוב לימינו שקנו להם בכסף אשה יפה לפלגש, וכעבור ימי נעוריה הכריחוה לעבודה פרך, או כאשר שבעו בה מכרוה לחבק חיק אשה אחרת ; ברוך אלהינו שהבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת ! והמבארים ובראשם ראב"ע בקשו למצוא סמוכים לסדר מצות הלה, ודעחם נכונה, כי משה היה שונה תורת ה' לישראל, וכמו שהיה זוכר כן היה אומר, ומלוא החת תזכיר לו אחרת, א"כ יש קשר ביניהן ; וסמיכות הכתובים כאן, שאם יוסיף נשים יאהב אחת מהן ביותר, ותהיה לו קטטה בתוך ביתו, ולא יוכל להדריך בניו בדרך הישרה, כי בראותם הוריהם מתקוטטים זה עם זו יבוזם ולא ישמעו לקולם, או תדבק נפש הכנים באחד וישנאו האחר, ובכן לא יצליח לימודם ומוסרם, כי להלכה אלה צריך מורה האב שהוא מאיים על הבן

ורחמי האם שמדברת על לבו, ובכן אהבה ומורה ידבקו יחד, שאם יחסר אחד מהם, יגרע מוסר הבנים או לא יצליח מכל וכל, והיו לבנים סוררים ומורים, ובנדלותם יהיו לגולנים ורוצחים ויחללו על העץ ; וראשית מצות אלה היא ענה נסתרת טיקח האיש רק אשה אחת, ודודיה ירווכו ככל עת, ויראה חיים עמה ; ולא חקר לקיחת נשים הרבה, כי ידע בחכמתו שבהיות מנהג הימים ההם והארצות ההן לקחת נשים הרבה, ימרו בו, ולא רצה לבא כטרוניא עם בריותיו, אבל בכל פעם שבה לידו לשים חמת עיני האדם כמה רעות נמשכות מרכיבי הנשים, לא חדל מלהזהיר ע"ו ברמו ע"י ספור, מהראשון שלקח שתי נשים הוא למך (הערת טד"ל) שנעבור זה היתה קטטה בניתו (כי איש הרגתי לפלעי, פר' בראשית), עד שלמה שנשיו הטו את לבו ; וכן כאן היתה כונת התורה לתת עלה נסתרת שלא ידבק איש מב"י באשה נכרית, וכ"ש אם כבר נשוי הוא, כמו בכדריה שיעלה שלא לאסור אסור על נפשו, וכמשפטי העבדים שכונחה ללמד שלא לקנות ב"א כבהמה לשעבוד עולם ; וכן פי שנים שנותנים לכבוד (עמ"ס ע"ו כפר' תולדות) שאמרה מאחר שאתם נוהגים לתת לכבוד פי שנים, לא יגרע בן השנואה לתועלת בן האהובה, ואל תאמרו גם יעקב עשה כן שיוסף בן האהובה היה לפני שנים על פני ראובן בן השנואה הכבוד, כי בחללו ינעו יאבין, ניתנה בכורתו ליוסף (ד"ה א' ה' ח'), לא מפני שכן השנואה היה ; — (יח) בן סורר ומורה • המלצה הזאת תראה כמשפט קשה, לולא נודע לנו כי בימים הקדמונים היה לאב שהוא ראש המשפחה משפט חיים ומות על בני משפחתו, והו מה שאמר יהודה הוציאוה ומטרף (פר' וישב), ולא מפני שהיה שר וסופט בעיר ; וכדאי לא יארע שהאבות (וכ"ש האם) יכלאו רחמיהם מבניהם ומסרום להריגה, והם כשכרותם או כחרון אפס ייהרגו לא ינקו : — (כא) וכל ישראל ישמעו וייראו • באמרם אם לא חסו עין השופטים על כשר, כ"ש שלא תחוס על הגדולים כחטאם חטא משפט מות : — (כב) משפט מות • כ"ל של' משפט אינו נופל כ"א כמה שבין אדם לחבירו, וא"כ לפי הפשט לא היה נתלה כ"א הרולח ; אבל חמת גואל הדם יש לה כדאי לַשָּׂךְ בזה, ולא יניח נבלת שונאו למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ, כמו שעשו הנכבונים בימי שאל (ט"ז כ"א יו"ד) : — (כג) כי קללת אלהים תלוי • לפ"ד הטוב שבפירושים הוא דברי ר"מ בנמרז (סנהדרין מ"ו) : הכיין רט"ו « משל לשני אחים וכו' » ; וקללה היא ל' הקל וללול כמו

« קללה נמרצת » (מ"א ב' ח'). שלא מלאנו ששמעי ארר את דוד, רק הקל בכבודו (ועמ"ש ע"ז כפר' לך ובלק); ויה' נהן באדם נשמה מסכלת למען ישכיל להיטיב, וזה נשחטם בה להרע, א"כ זולל במתנה חכיבה שנתן לו האל, ובחלוח אומו נגד השמש כביכול מראים אומו להל והומרים לו « ראה מבחר יצירך הנברא כללמך סף תם כנהמה ! » ואיני יודע מה הכריח השב"ס ואחריו המבאר לנתה"ס וטד"ל לפרט ולא חטמא את ארנך שהכונה שמלוה לקברו כדי שלא יטמא בו כינע, ולא פירטוהו דונמת וחטמא הארץ (סוף פר' אחרי מות), הם טמאה ארץ אחותכם (יהושע כ"ב כ"ט), ל' חילול, כי תחת היותה אדמת קודש תחולל בעון יושבית בַּהֲרֹאוֹת עליה ערות דבר :

כ"ב

(ה) **כי יקרא קן צפור** - במקרה תמצאם ולא תלך לבקשם, לא שאסירה תורה לידת החיות והעופות המותרים באכילה, אבל ידעה בטבע נפש כ"י שלא יפשו הליד עיקר עסקם : - (ו) **והארבת ימים** - כמו למען יאריכוני ימך טבערת היצרות, כלו' תחקיים אחות ארץ כנען באומתכם ימים רפים, כי בשמור דרכי המוסר (טראש להם כיבוד אב ואם) ודרכי הדקה (ורחם על הבהמה יורה לרקת הלכב) תחקיים האומה ומוסרותיה לא חתקנה : - (ט) **המלאה** - כלו' הזרע אשר חזרע ; והיה ראוי להיות המלאה בטעם מפסיק, כרביע, ותקדש בטעם מסירת כמנחם : - (כא) **לזנות בית אביה** - לזנות קודם אירוסין (טד"ל), אבל לא היתה נסקלת לפי שרימתה את ארוסה והיה לה להתודות לו שזנתה, אבל על טענתה נבלה בישראל, עם קדוש שבנותיהם לנשות : - (כב) **גם שניהם** - לא בלבד האשה הזוכת בריתה עם בעל נעוריה, רק גם המפתה אותה יומת; והכניס כאן מלת גם לפי שבזנותה בית אביה סוקלים אותה לכדה ולא המפתה אותה : - (כח) **ושכב עמה** - בעל כרחו, שכן כתוב וחפשה, והיא לא נשמתה לו, טא"כ לפי מה שכתבתי למעלה (פסיק כ"א) ראוייה היה לישקל :

כ"ג

(ג) **גם דור עשירי** - לפי שבשמור כ"י יחוסם, הממזרים אינם ראויים

להתחבר לשום שכט ; והממזרת אולי לפי הפשט היתה מותרת לינשא לכ"י (טד"ל), טאל"כ היה מזהיר גם עליה בפרט : - (ה) **על דבר אשר לא קדמו וגו' ואשר שכר וגו' שני דברים**, הראשון בלאתכם ממזרים ; ואין לנו יודעים בלידור מקום מסעות כ"י טרם ישלחו המרגלים, ובאיוה אופן קרבו כ"כ לעמון ומואב עד שאלה מפני קורבתם היו מחויבים ללאת לקראתם בלחם ומים ; אבל כ"ל שכאמרו בלאתכם ממזרים א"א שידבר על מה שאירע זה ארבעה חדשים בַּקָּרָבָה אל ארץ בני עמון ומואב, רק כולאי מדבר בשנים הרבה קודם לכם ; ואם מלאנו כיהושע (ה' ד') במדבר בדרך בלאתם ממזרים, כזכרו בכל הדבר שהלכו כמדבר מיום לאתם ממזרים, אבל זה לא יתכן במטה שהיה מדבר עמם ; ובפעם שניה כזאת דרך ארצם, לא בלבד שלא קדמו אתכם בלחם ובמים, אבל אחד מהם שכר ג"כ עליך את בלעם כדי שלא תכלה פרי אדמתו (עמ"ש כפר' בלק על פסיק עתה ילחכו הקהל וגו') ; ואם כתוב ונשען לנכול מואב שלפ"ד כינתו שמלא שם מוזן ומנוחה, לא כל המואבים עשו כן, רק היושבים על הנכול (כניער, עמ"ש למעלה כ' כ"ט), והם הכיחוס לעכור בארצם וסיפקו להם מים ומוזן : - (ח) **כי אחיך הוא** - כלו' ראוי גם הוא להתעב כי לא קדמך בלחם ובמים, ובה לקראתך ביד חזקה למנוע ממך מבוא דרך ארצו, אבל אחיך הוא, קרוב לך יותר מהעמונים והמואבים : **כי נר היית בארצו** - עמ"ש בספר שמות (א' ח', וי"ד ג') שהמלכים שהרעו לישראל היו מן הרושים, ועכשו היה מולך עליהם איש מזרע אחר, ועמו האמור בד' סדרות ראשונות של ס' שמות טבעו בים, והמזרים הנמלאים בסוף ימי משה לא הרעו עם כ"י, ולהפך הם מנוע הנותנים להם אושפיה בארצם : - (ט) **דור שרישי** - אחר שהכי אביו התגייר, כבר דנק לבו כך ותוכל להתחתן בו ; או ה"ל (לפי הפשט ולא לפי הדיון) שדור שני הם הטף הנולדים כבר ולמדו מאבותם לשנאך, וכניהם (דור שלישי) כראותם הללחתך, אולי תשכח השנאה מלכם, ותוכל להתחתן בהם ולחיות עמהם בשלום : - (י) **דבר רע** - דבר מכוער כזנות ומשכב זכור ומעשה אונן, ובעל קרי לאונסו יתרחק יום אחד מן המחנה, ולא ילחם עם יתר העם (וטבילה לכעלי קריין בעת שלום היא תקנת עורף, ת"כ ברכות כ"א :) ; וב'ו' להזכירם שבהיותם חונים על פני השדה ישמרו עצמם כטהרה כדי שלא יולדו בהם תחלואים רעים הנחזקים בהם כמחנות אנשי הלכא, וגם לאתם יבסו שלא תפסידו האויר (שלא כדעת טד"ל) ;

ואם כמכ (פסוק ט"ו) כי ה' אלהיך מחלהך בקרב מחניך, הוא ליראם כדי שיזהרו
 בכל אלה שאם היה אומרים להם בדרך עלה לטובתם לא היו שומעים; וכן עשו גם
 רז"ל שקבעו נט"ו ככרסה בנקר וקודם סעודה, לפי שאם היו יוענים המון העם
 ליטול ידיהם לא היו שומעים, עכשו שקבעו הדבר חובה, נוהרים בו: — (טו) אשר
 ינצל ונו' - א"כ אדוניו הכורי עד שהורך להנלל ממנו (לפי שהיה לו לכתיב אטר
 יפח), שאם לא כן מדוע לא יחזירו לאדוניו? הלא גם כ"י משתעבדים בעבד
 בנפני לעולם! אבל כמו שחזק ב"י העבד יוצא לחירות בעין משחתת או כשן נופלת,
 כן ילילו עבד מיד אדונים קשה: באחד שערך במקום כ"ד שיפטו כינו וכן
 אדוניו הכא לכקשו (שער עירו, פר' חיי סרה; וכופו עלה השער, רות ד' א'):
 לא תוננו' בהנטימך אוחו שיטב לכסח אתך לתנו' אח"כ בשכר ביד אדוניו:
 — (יח) קרשה' לא כל זונה תקרא קדשה, רק במקדשת התכנה לאילול ומפקרת
 עלמה לעבודתם, ויהודה חשנה לתמר כזונה ובה עליה לשם זנות ולא לשם ע"א,
 אבל אח"כ בשלחו לה את גדי העוים, כוש חירה רעהו לשאלו. היה הזונה ושאל עליה
 היה הקדשה, כדי שאנשי המקום יאמרו שלא להשביע יצרו בא עליה רק לעבודת
 אילי הארץ: — (כ) תשיך' תתן כספק, והוראת ההפעיל היולא כהיה לשלישי
 היא תעשה באופן שכספק ישך הנכרי כלו' יזיקו ויכסוף מבשרו כנחש; ובהוראת
 כשיפה ממש נקוד כננין קל עמיד ישך בחולם, ולהוראת נשך ותרכית ישך כפתח
 וכלן באס"ף בה בקמן: — (כב) לא תאחר' יט בהוראת טרש זה גם מהוראת
 הדל; לפי שהתאחר איזה דבר כנקל יחדל מעשותו, וכן כי בא יבא לא יאחר (הצקוק
 ב' ג'), לא יחדל לבוא, כי כן כתוב לפניו אם יתמהמה חכה לו; וכן כאן לא יאחר,
 כי כנקל יחדל מלשלמו:

ב"ד

(א) כי מצא בה ערות הבר' - א"כ אם לא טלה לא ישלחנה, וכשני הוא
 אומר ושנאה, כלו' גם אם לא מלא בה שנית ערות דבר, אם חשקה נפשו בה יאחר
 בירושי הראשין וכשאה גם כי ידע במעשיה, ואח"כ נתפרט על מה שעשה, ירשעה:
 — (ד) אחרי אשר הטמאה' נכונים דברי שד"ל בתרגומו, שבקחתו אותה
 שנית אחר גירושי השני נראה כעושה קחורה באשתו, ושם לה עלילות דברים לתהה

ביד אחר לשעה, ולקחתה שנית אחר זמן, וזו מוענה היא המרעה אסורי המוסר
 והלניות, ומביאה רעות על האדמה: — (ט) זכור את אשר עשה ונו' -
 והשמר מלה"ר, ודע שהלרעת תכוא למדכחו לעונש כדי שיכדל מנ"א ויהי לבו
 בעיניהם: — (יח) וזכרת כי עבד היית ונו' - והיית לועק, על חמס שהיו
 עושים לך ואין לך מזיל; וכפסוק כ"ב וזכרת ונו' - מזכור כי עבד היית ולא היתה
 לך נחלת שדה וכרם, א"כ לא ירע לכבך בהשאירך לעני יתר פליטת קצירך ובלירך:

כ"ה

(ו) יקום על שם אחיו המת' - בהזכיר יחוסו יזכירו שם המת ולא שם
 הינס: — (ח) לא הפצתי דקחתה' - שלטה שרשים הם אבה חפץ ורצה,
 כמו יתר הנרדפים גם הם לא ישמרו פקודתם ולפיהם יבואו איט תחת אחיו, אבל
 הנדר ביניהם כ"ל שאבה ר"ל שרודף מדעהו אחר הדבר, או מדעתו ממין לעשותו
 מבלי שתהיה שם סנה המביאמו לכקט הדבר או להתרחק ממנו; חפץ' הוראתו
 דרוף אחר הדבר או המנע ממנו מחמת איוו סבה; ורצה הוראתו שאחרים דברו
 על לבו והוא קבל דבריהם; וא"כ לא כתב כאן לא אביתי לקחתה כאומר חכם
 תדברו על לבי כי אינני שומע בקולכם, רק לא הפצתי כאומר לא מלאה מן
 בעיני ואין לי חפץ בה: — (ט) וחרצה נערו' - כאומר לא אדם חסוב אמה
 מאחר שלכנע כסף ירושת אחיך לא תחפון להשאיר לו שם בישראל, רק אחד הנכלים
 אחת שאפילו מנעלים אין בדגלוו Masalzone; והמנהג הקדמון היה שהנזאל
 הקרוב לה נוטאה, כמו שיסופר ברות ובתמר כלת יהודה, רק התורה שמה גבול לזה,
 והזיקה היבמה לאחי בעלה ולא ליתר הקרובים; ועיין במשדל ודבריו ינעמו
 לנפטך: — (יז) זכור ונו' - אחר שקיים למעלה כי תועבת ונו' כל עשה עול,
 זכר העול שעשה עמלק לישראל וזה למחות זכרו; וזה איננו לקבוע בלב כ"י
 שנאת עולם על המריעים עמם, רק בהעשות הם טבט אף ביד ה' על העמלקים
 והכנענים להשיב בראשם חמס ותועבה שעשו, ידעו כי כן יעשה גם להם אם יתעבו
 לעשות כמותם; וכונת רז"ל בקבעם קריאת פרשה זו בשבת שלפני פורים היתה לחק
 בלב ב"י שראוי לשמור כל מצות ה' כשקידה עלומה, כי כסור קלת מאחת מהנה,
 נוכל להביא על עצמנו צרות גדולות, כי כל המלות מהחכמה העליונה והנפלאה ילאו:

פרשת תבא

כ"ו

(ג) הגדתי היום * נראה כי מלות הבאת כיכורים היא ככל שנה ושנה ספן כתוב (פר' משפטים ומס'א) « ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך, » ובפר' קרח (י"ח י"ג) « בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך יהיה, » אבל ההודאה (« ארמי אבד אבי » וגו') לפי הפס' לא היו מצויים לאמרה כ"א פעם אחת כשיירשו את הארץ וימישכו בה, לפי שאין במשמעה שיאמרוהו מדי שנה בשנה כמו בוידוי מעשר שאחר כך (פסוק י"ג) : — (ה) ארמי אבד אבי * אברהם היה מעבר הנהר ספן כתוב ביהושע (כ"ד ג') « ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר, » כלו' מהלצה לנהר פרת, ומשפת מורח של נהר פרת עד טפת מערב של נהר חדקל (Tigri) היא הארץ הנקראת ארם נהרים (Mesopotamia), וא"כ ידק על אברהם וגם על יצחק ויעקב אחריו שהיו נדים ממקום למקום כלי מושב קבוע, לומר שכל אחד מהם היה ארמי אבד ; ומה שהיו קוראים לאברהם בשם עברי (ויגד לאברהם העברי, פר' לך לך) אינו מתנגד לזה, כי לפי ארצו היה ארמי ולפי המחוז שבו נולד היה עברי ; וכן הפלשתיים נקראו (ט"א ו' י"ד) בשם אמורי גם כי ממזרים נולדו ולא מכנען (עיין כפר' נח), ואולי נקראו אמורי מחמת גובה קומתם, מל' בראש אמיר (ישעיה י"ו) שענינו ענף רם וגשף, וכן הוא אומר (עמוס ב' ט') על האמורי אשר כנוכה ארזים נכהו : לגוי גדול וגו' . כלל שאחריו שני פרטים גדולים, כלו' עצום שהוראתו חזק מחמת כריאות נופו (ועם ידו, למעלה ה' י"ז), ורכ כמספר : — (ו) וירעו * גמלו אתנו רעה, וענו אותנו בתחם עלינו עבודה קשה : — (ז) את ענינו * ידוע שהמדבר בְּהַסִּית לכו לא יכלכל דבריו, וישנה וישלט ענין דיכורו במלות טונות, וכן כאן ענינו עמרנו ולחצנו הכל אחד, ורו"ל דרסום ; אבל אם נכוא לחקור על נבולם כ"ל שיש לומר שְׁעָנֵינו ר"ל שפלות ערכנו, עמלנו ר"ל העבודה הקשה שעבדנו, ולחצנו הוא חוסר מזון ומלכוש שהיה לנו ; ובפסוק שאחר זה בירד חזקה ר"ל מכות חזקות, ובוריע נטויה מכות המורות שעוד לא שכחו ויוסיף להכות, ובמורא גדול * מכות מפחידות, ושמתיו מפורש מפי מורי ורבי סמו"ל בשם רבו של"ל, משרש ראה, כתרנומו ובחונקן דרכיו, במראות גדולות

ונפלאות, ומביא סמך לדבריו גם ממדרש רבותינו בהגדה של פסח ובמורא גדול זה גלוי שכינה ; וכאמת שרש ירא נגזר משרש יראה, והוראתו פחד אדם ממראה עיניו אשר יראה ; ובאותות ובמופתים * שתי מלות אלה באות יחד או אחת במקום חכמה, וכן אמרו בספרי (הביאו המבאר) אות הוא מופת ומופת הוא אות, ואני נדרתי נדרם למעלה"ו כ"ב : — (יג) ואמרת וגו' . לא לפאר גדקתו, רק בהיותו מוכרח להתודות לפני חביריו (ש"ס) לא יתודה יחסדו בו שלא הפריש מעשרותיו) כודאי לא יסקר לפני המקום, ויאמר כמו שעשיתי אני כן עשה גם אתה וברך את עמך ואותי : — (יד) בממא * ע"י טמא, בתתי ממנו לטמא, רק טאלתי לכל איש טרם קרוא אותו לאכול עמי, « הטמא אתה הם לא ? » כדרך שעשה החימלך עם דוד טרם מת לו לחם הפנים, גם כי לפי חוקי התורה לא היה רשאי לתת לו ממנו ; ולפרש בטמא בהיותי טמא לא כ"ל ; ורמת לפ"ד ר"ל לאלילים שהם פגרים ממים (ויקרא כ"ו ל'), וכן ויילמדו לבטל פעור ויאלכו ובחי מחים (מהלים ק"ו כ"ח) ; ושיסתמש כתיבת ליבת לסעודתו הגדולה שעושים לאלילים לא כ"ל, כי סעודה זו היא לכבוד החיים ולא לכבוד המת, וגם לא היה מפסיק דבריו בתיבות לא בערתי ממנו בטמא ; וכ"י בעת ההיא היו עובדים אל אחד הכל היו נוטים אחר ע"א, א"כ ישחכחו לפני המקום שהרימו לו מתנותיו ולא להללים אחרים : — (יז) האמרת * גם זה מל' אמיר (עמ"ס למעלה פסוק ה'), וכן לא תתעמר כה (פר' תלף), והתעמר בו ומכרו (ש"ס) יתאמרו כל פעלי און (מהלים ז"ד ד'), שענינם גדולה, הגדלת האל ככחך אותו לאלהים ובשמך חקיו, והוא הנדילך בעשותו אותך לעם סגולתו וגו' ; וגם בהוראתו הנהונה שרש אמר יש בו מהוראת גדולה, לפי שהמדבר (מל' ידבר עמים תחתיו, מהלים מ"ד) מנהיג אחרים לקבל דבריו בטעמים וכריאות טונות, אבל האומר אינו מביא שום טעם לדבריו, והוא כמו מלך שלטון המלוכה, ועבדיו שומעים בלי חקור אם נכון הדבר אם לא :

כ"ז

(א) ויצו כישף וגו' * מפרשה זו נראה שחכמים גדולים לכתוב עליהן לחוד, ואכנים שלמות לבנות בהן מונח לחוד, כדברי המסתדל ; אבל מס' יהושע (ח' ל') נראה שלא היתה שם כ"א הקמת אכנים אחת לבנות בהן מונח להעלות

עליו עולה ושלמים ועל קירותיו כתבו ואכניו היו גדולות ושלמות, שכ"י במקום חניתם מלאו אבנים גדולות על פני השדה, או מחוברות עדין לקרקע ע"י אדמת עפר, ונתקו אותן וְעַרְבֵינָן או על גב או בלי עשות מהן גזית, ולא כל פניהן החילונוט טחו בשיד רק דבקון בו, וסממו מקום פנוי הנשאר בין אבן לאבן, והו סנשמש כשרט שיר ולא כשרט טוח (וטח את הבית, מלודע), ועל האבנים עלמן כתבו (מלאנו בלוחות ל' כתיבה נס כי דכריהם חרותים עליהם); וכן היה דרכם לכתוב על גוף האבנים כלי החליק פניהן, שכן בלורים הנמלאים בארץ ערכ במקום הנקרא Wady Moussa (עמק משה) ימלאו עיד היום דברים רבים חרותים מכתב זר (Cuneiforme), ודורטי עתיקות יסתדלו להכין משמעם; וכ"ל שכתיבה זו לדורות היתה, והמוכח בכוהו לוכוח עליו וגם לוכרון, וע"כ חשבו השכטים שגם כני ראוהו וכני גד וחלי שכט המנטי בנו גם הם מוכחם לוכרון וגם לוכח: — (ג) את בר דברי התורה הזאת: הארורים שמפסיק ט"ו עד כ"ו שהם יסודי המוסר, ולריכוס הם מיד כבוא לארץ לכרות כרית שיעשו להפך ממשפטי הכנענים העושים כל אלה, ולחק כריתם על אבן: — (ט) הסכת: כל ארמי שרט סכה ענינו ראה (יסכה שהכל סוכין כיופיה, מ"ב מגילה י"ד:), ואולי ממנו שרט סכת זה בלה"ק: היום הזה נהיית רעם בקכלך עליך הכרכות והקללות (סד"ל); אבל לא כיום ההוא קבלון עליהם רק כבואן לארץ, וכ"ל נכון כדברי המבאר לנחה"ס שהיום הזה הוראתו גם דבר שהחיל מקודם כל זמן שלא פסק, להפך מעתה המורה דבר סעדין לא התחילה היתה: — (טו) מעשה ידי הרש: מעשה ידי אדם וכלמי ראוי לעבדו (סד"ל): — (כה) לוקח שחד: לפי הפסט הוא הדין כי בו כאמרה בכל מקום לקיחת שחד, אבל יש במשמעו (כדברי ראב"ע) גם עד שקר אם יטעה הדיינים ויגרום מיתת איש נקי, כמו שיש ודאי במסיג גבול כל החושם ממון מתחת בעליו באופן שזה לא יוכל להביא ראיה על חמס הנעשה לו, וכמשנה עור בדרך כל המטעה איש הכוטה עליו בדבר מה והוא מטעהו, וכמטה מששט נר וגו' כל מטה משפט איש רפה ידים שאין רב ריכו; והתחיל בע"ז כי היא עיקר, ואחריה הזכיר קלת דרכי מיסר, ואחריהם ג"ע וט"ד:

כ"ח

(ה) באסמ"ך: כאלורומ"ך, והתיבה מל' ארמי, וכן דרשו חו"ל בדבר הסמוי מן

העין; וכן סמי מלאו, הסר; סימתא, מטמון (פרוך); ואולי מזה גם טס סומא הושב בחשך וכל דבר מכוסה ממנו: — (י) כי שם ה' נקרא עדיך: שכשדכרים כך יקראו לך עם ה' וראוי אלה לטס זה כי ה' כעורך: — (יא) והותירך: מל' ימר שאת (פר' ויחי) כלו' והגדילך, וכן פירשתי גם ימר הבו (פר' מטות): — (כ) המארה: שאלס לא יקבל שכר מעמלו; המהומה: היא פרי המארה, שאלס נכהל ונדהס כגרתו, והיא הפך ההשכלה; והמנערת: קשה היא ממארה, שאלס יעור מתרדמת לבו וישלח ידו לאיזה דבר להישע מירי עניו. לא יגליח, והיא הפך ההללחה: — (כב) בשחפת: מדוע נסזף אבידך (ירמיה מ"ו ת"ו) ר"ל הוכה ארץ כמו ע"י ברד, כסתחפה סדך (משנה כתובות, פ"א מ"ו) נפסדה ע"י ברד, וכידון נחשת (ס"א י"ז ו') ממורגס ומסחפא דנחשא, ח"כ שחפת היא מכת המכואה ע"י ברד; קרחת: מגורת כי אש קרחה כאפי (פר' האזינו); וברלקת: מגורת דלק שהוראתו הראשונה רדוף על ההרים (סד"ל), כמו על ההרים דלקונו, והקו"ף במקום גימ"ל שכשורט דלג; וכמו ששרט עלה כהפעיל הוראתו הכית אש כפתילת הנר (או גם כמה שיהיה) כדי להעלות שלהבת, כן הר ליק כל"מ, ומה דרקת שלפנינו; ובחרחר: משרט חדר (עלמי חרה מני חרב, איוב ל' ז'); חרב: מל' חורב שהוראתו יונס; וכל אלה מכות המכואה, וכולן ענינן חוס גדול השורף וכן שרפון מגורת סדך (סדופות קדים, פר' מקץ) הוא ג"כ ל' שרפה מחמת הרוח הכוער הנוטב מארץ ערב ושורף התכואה; וירקון: הפך הסדפון, ששכלי התכואה לא תכאנה לידי כישול ותשארנה ירוקות: — (כו) שחין: מל' אס שחונה מהא נטומה (ת"כ יומא כ"ג:); שענינו חפזה, לפי שראשיתו היא שהבשר יתחמם; והעפורים (או הקרי הטחורים) לא ירעו ככירור מה הם, וכפלשמים נימי שמואל היו למכת מות; גרב: כל"ח גרבי יין ענינו כלי חרס, וגם כאן אחר הגרב יכא חחרס והס שני מיני Krätze, seabbia; ומלאנו באיוב שלקח לו חרס סכר כלי חרס להתגרד בו; ואולי מן גרד נהיה Kratzen, grattare ומוה Krätze: — (כח) שגעון: לא שגעון ממש, רק עשות מעשיו בלי שום שכל כמעשה המטיגט; וכן עוררון שאינו משכיל לראות מה שטוב לו או רע לו; ובתמהון לבב: מגורת חמה, שאלס נדחס ואינו מבין דבר; ושרט הו"ס שממנו מהומה, וחמה שממנו טס חמהון, שניהם ממלת מה שנטרפת דעתו כאיש חס ושואל על הכל « מה זאת? »

« את שכונתך ורחמך ושכ וקננך מכל הימים » וגו', וזה לא היה עתיד להיות כ"א אחר דורות הרבה : — (טז) ותרואו את שקוציהם • כהיותכם גרים בארץ במשך ארבע מאות שנה יכלתם לראות ולהבין שלא כלכד אין ממש באלילים ההם, אבל הם נ"כ שיקולים ונילולים המתעבים את הנפש בעבודתם המכופרת : — (יח) בשרירות לבי • משרש שורר שענינו ראה; אלך אחר מה שלבי רואה ומכין שטוב הוא, כלו' אולי דעתי נוטה מן האמת, אבל לי נראה כי כן טוב לעשות, ע"כ נכ אם שגיתי לא תחול קללה עלי: **דרוה את הצמאה** • אחרי שקלי במאזני בחינתי דכרי כל המפרשים שבידי, אני בוחר בפירוש המכיר לנתה"ט **דרוה וצמאה** הן שני שמות המקרה, כמו **טובה ורעה** שנטבעים הם שמות התאר ומשמשים להוראת דבר טוב או דבר רע; ורוה הן החטאות הנעשות מתוך טוב, וצמאה הן החטאות הנעשות לתיאבון, וספור משרש ספה הקרוב ליוסף כמו עולותיכם ספו (ירמיה' ו' כ"א); והם האיש הוה יתפתה אחר ע"ו ויאמין בה, לא ימטא עוד ד"מ עם הקדושות לתיאבון וכאקראי כעלמא כמו במעשה פעור, רק דרך קבע ומתוך טוב, כי הוא סובר לעשות טוב, כמו בימי רחבעם שנס קדש היה בארץ (מ"א י"ד כ"ד); ולפי פירושי זה היה ראוי לתרגם רוה וזנותא, ולמזה שלותא, לפי שהחוטא לתיאבון כשיצרו גובר עליו ונוצחו ואמר חטאו כיחם על מה שעשה, הוא קרוב לשענן; ולמען זה היה כמו למען יכרת (שישע' ה' ד') שענינו באופן, וכן למ"ד של נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה (פר' אמר) לאשמה בה (סיף פר' ויקרא) : — (כא) ורואו את שכונת וגו' • אם רוכס ככולס יטעו אחר ע"ו לא אם האחד יטעה, סכן כחוב והנדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל (פסוק כ'), א"כ אין נתפסים עליו אחרים, וכן הוא כיתב למטה אשר עובר, וילכו ויעבדו, כולם ל' רבים : — (כח) הנסתרות וגו' • כבית שני אחר שע"ו הסופרים (זכרה להם אהים לטובה!) נתפרסמה תורת משה מוך המון עם ב"י והתחילו ללמוד בה ובה עובו האלילים ודבקו באל אחד, הימה מטה על ישראל להקור על עיקרי אמונתם, כי כל כמה שיעמיקו החקירה בהם כן ידבקו בה; כ"ס בימינו שאין לדאג שמא מתוך חקירתו תלז לו תקלה ויכנס בלבו ספק על עיקרי דתנו ועל יושר מלותיה; מלבד כי פסק מדתי יתר העמים הפיתוי הגדול שהיה מביא גם כ"י לעבוד אל נכר, הוא הזנות והניאוף לשם ע"ו שלא כלכד לא היו נחשבים כעבירה כי גם ככשרון מעשה היו

— (כט) באפלה • באפלה סלו, שהוא תמיד באפלה יסד"ל : — (לכ) לאר ירך • לכח ירך, אין לכח ירך להילס, וכן יש לאל ידי (פר' וילא), ואין צורך להסוך המליצה (כדברי המבאר לנתה"ט) ולומר ואין אל לידך : — (לג) רק עשיק • כמו אך שמש (סוף פר' ראה) שענינו תמיד, ורק קסה מאך כמו שפירשתי אלל אפס, כי לא יהיה כך הביין (למעלה ט"ו ד'), כי כלרה האדם הוא תמיד עסוק ורלוך, אבל בימי ההללחה כהוה הוא שמש אבל לא תמיד, כי אין זה משפט האדם על הארץ; ובפסוק כ"ט השמש כמלת אך, וכאן שכופל הדבר מוסיף על מדתו : — (לו) ועברת שם • ושם מעורב עם עובדי אלילים תוכל למלאת חפנך ולעבוד אלילים גם אתה : — (סו) תלואים לך סנגר • באלו אינס כך רק רחוק ממך ולא תוכל לשמרם (סד"ל) :

כ"ט

(ג) ולא נתן וגו' • שלא היה שים דור שהיה נאמן לה' כמו דור שני הנכנס לארץ : — (ד) לא ברו שלמתיכם • הלכתם הדרך לאט לאט כאופן שמחממה • לא בלו : — (ה) לחם לא אכלתם • לא נלטרחתם להזיל כסף לקנות לחם כי היה יורד לכם מן, ולא נלטרחתם לשמות יין או סכר למנוע מעליכם תחלואים רעים כי בריאים הייתם : — (ח) למען תשכילו • כמו שהתחלתם לאכול פרי זדקתכם כירוסת ארץ סיחון ועוג, כן תשכילו ותלליחו מכאן ולהבא אם תשמרו מלות ה' :

פרישת נצבים

ראשיכם • המוכחים שבכם, והם • שבטיכם • ראשי השבטים שבידם שנט או מטה לרדות היושבים מתתם; וקניכם • הם השופטים, כי לא ימנו שופט כ"א איש בא באנשים; ושטריכם : — (יג) כי את אשר ישנו פה • סד"ל פירש שאין הכונה על הדורות הנאים, רק על יחיד מישראל אם לאיו סבה נמנע מלכוא; אבל מדוע לא ידבר על הדורות הנאים? והלא ענין כל פרשה זו וגם פר' וילך הבאה אחריה מדבר בהם, סכן כתוב (ל' ה') « אל הארץ אשר ירשו אבותיך, » והאבות הם הדור שהוא יושב בו, א"כ כבנים מדבר; ובפר' וילך (ל"א כ"ט) « וקראת אחכס » הרעה באחרית הימים »; וגם לדורי דורות הוא מדבר, סכן כתוב « ושכ ה' אהיך

נחשבים בעיני דורות ראשונים; עתה כל כמה שנחקר בעיקרי תורת משה הגדול
 אמונתנו בה, ובה נשתכח ונתהלל; אבל בימי משה לא היה הדבר כן, כי מלבד הפיתוי
 הגדול שזכרתי המאפיל עיני שכלם ומטיס להם חשך לאור, אמונה באחדות ה'
 הנכנסת עמה כאזני ילד בן חמש שנים, הימה להם דבר קשה להכין ולהניח; וז"כ
 אם ילך איש בשרירות לבו, כלו' אם יתן דעתו לדרוש ולחקור על חודת משה ועל
 תורת הפנים ע"ז, אזלי יביאנו יגרו להאמין בע"ז ולעזוב את אלהי ישראל; על כן
 סיים כאן הנסתרות כלו' עיקרי דת משה וטעמי מלותיה הנעלמים הם לה'
 אלהינו, והנגלות הם לנו ולבנינו. ומה הם הנגלות? לעשות את כל
 דברי התורה הזאת בלי עקפוק:

ל

(ג) ושב ה' אלהיך את שבוהך. שד"ל פירש בחרנומו וכמשדל עם
 שבות משרט שוב כמו לזות משרט לזו, אלא שכמשדל הוא מפרט « ישיב אותך
 » למעמד הראשון, ובהרנומו הוא מפרט « ישוב הוא אליך » לזון נופל על לזון
 « ושבח ער ה' אלהיך. » וכגו' של שבותך כמו כגו' של הכצעקתה (פ' וירא)
 סאינו ר"ל צעקה של סדום, רק צעקת אחרים עליה, אף כאן שבוהך ר"ל שבות
 ה' אליך; אבל מלאנו (יחזקאל ט"ז כ"ג) ושכתי את שבותהן את שבות סדום, ושם לא
 נוכל לומר שכונתו שישוב ה' אליהם, כי סדום ואחיותיה אינן נחלת ה'; על כן נ"ל
 ששם שבות נגזר משרט ישוב הקרוב לשוב כמו ושכתי בכית ה' לארץ ימים (תהלים
 כ"ג ה') שהוא במקום וישכתי, וכן אם ישכ ישיבני (ש"כ ט"ו ח') המקור מן ישכ
 והעמיד מן טוב כי עיקר שניהם הוא שב, והיושב באיזה מקום שכ אליו פעמים רבות,
 וענינו מעמד כפירוש הראשון של שד"ל, בעוד ששב בכנין הקל הוא להוראת פירוש
 שני של שד"ל, ומשניהם יצא פשוט המליצה כדרך ל"הק הקלרה במליכותיה, ושכ ה'
 אלהיך אליך והשיב שבותך; ובכונת יחזקאל על סדום, ושכ ה' והשיב שבותה, כלו'
 ישיבה שכית למעמדה הראשון, והשמיט אחד משני הפעלים כי נשמע כבר מאליו, כמו
 לא תכנה אתהן גוית (פר' ימרו), טזני קמח (ישעיה מ"ז ב') ודומיהם: —
 (ד) נדחך. כל אחד מהנדחים שלך, וסיים וקבך והביאך ונו'. פעם מסב דיבורו
 אל כל העם כאחד ופעם אל איש ואיש כיחוד, להורות שכולם ערבים זה לזה, ואחד

לכולם וכולם לא ידרשו הנלחת האומה וטובתה: — (ו) וסל ונו' יסיר מלנך ערלתו
 המאטמת ומטמטמת אותו, וייחס ללב מה שאינו מיהסים למות, כלו' יסיר ה' ממך
 הסכלות המעלים מעיניך כי אהבת ה' היא חיוך, ובכן תאהב את ה' בכל לבבך ובכל
 נפשך, כלו' תשכיל כי טוב לאהבה אותו ותחפץ לאהבה אותו: — (ז) את כל
 הארות האלה. אלה היא קללה הנאה מחמת שכופה, או השכופה עגמה שאם
 סקר דבר תכא עליו קללה; וכאן שהאל כרת ברית עמם קבלו עליהם לפשות
 רזונן, ואם לא תכא עליהם הקללה, ח"כ ראויה היא להקרא בשם אלה: —
 (יא) לא נפראת היא סמך. כאופן שלא תוכל לשמרה או להכין תועלתה ועל
 כן בפסוק שאחריו כתב דרך גוזמא « לא בשמים היא, » אם ע"ד שאמרו חז"ל
 « לא ניתנה תורה למלאכי השרת, » אם לומר לא נעלמה תועלתה מדעתכם;
 « ולא רחוקה היא » טמעת מדברים עליה כדת עם רחוק שריך לשלוח עם
 לקחתה, כדרך שעשו בני רומי ששלחו מלאכים לארץ יון להביא משם תורת סולון:
 — (יד) בפוך ובלבבך לעשותו. עיקרי המצוה הזאת הם דברים שיעברו
 תמיד על פיך, כמו שלמדת מאבותיך ששמרו דרך ה' (עמ"ס צפר' וירא על פסוק כי
 ידעתיו למען אשר יזכה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה') וערכים ללבבך
 לעשותם, כי כשמרך אומם תתענג נפשך: — (טו) את החיים ואת הטוב.
 החיים כלומר הטוב, והמות כלומר הרע, וכן « מות תמות » שנאמר על אד"הר
 (עמ"ס ע"ז צפר' בראשית), וכן « זאת עשו וחיו, » « ויאמנו דבריכם ולא תמותו »
 (פר' מקץ), וכן למטה פסוק י"ט « החיים והמות נתתי לפניך » כלו' « הברכה
 » והקללה, » וכן עוד למטה פסוק כ' « כי היא חייך ואורך ימך לשבת על האדמה; »
 ופסוק כ' כולו פרט למה שכתוב לפניו « ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, »
 ובאיוה אופן תבחר בחיים? באהבך את ה' אלהיך כי הוא חייך, כלו' שמירת מלות
 אלה היא תכאי עיקרי לטוב אותך לקיימה על האדמה אשר נשבעונו':

פרשת וירך

יא

(א) וירך משה. כ"ל שאין כונתו שמשא הלך אלל ישראל לדבר אליהם, כי
 כשהיה רוצה זאת היה מקהילם אליו לפני אהל מועד, כמו שאומר למעלה (כ"ט א')

ויקרא משה וגו' ; ועוד מהמסך הדברים נראה שפרשה זו נקשרת עם פרשת נלכים
 והן נוף אחד עד סוף פסוק י"ג ; וא"כ הוראת וילך זה היא כמו בפסוק « וילך הלוך
 » (נדל) « (פר' תולדות) כלו' הוסיף גדולה על גדולתו, וכן וילך משה וידבר,
 הוסיף על דבריו (אעפ"י שהיה לו לכחוב וילך הלוך וידבר), אולי יגע כדיבורו ונח
 אזיה רגע ממנו (ע"כ לא כחב הלוך ודבר שהיה כחמץ שלא פסק), וכשהתחיל שנית
 אמר להם ראו כי כשל כחי ולא אוכל עוד ללכת ולפוא כלו' להשתדל כמה שמוטל
 עלי (ע"ד ברוך אתה בכליך וברוך אתה בלאתך, פר' תצא), וא"כ טוב שהיה לכם
 מנהיג אחר, ומלכד זה גם אם יהיה כחי עוד כימי קדם, ה' אמר אלי לא תעבר את
 הירדן הזה : — (ו) חזקו ואמצו : שרש חזק עיקר הוראתו על הנוף, ואמץ על
 הנפש, וכנגד שני השרשים יש בפסוק שתי לשונות, אל חיראו ואל הערצו ;
 והרכה לשונות של מורא יש כל"הק ירא פחד ערץ החת (בכנין נפעל) דאנ
 חרד זחל גור שער ; ירא הוא הפטיט שבכולן, שרש רואה הסכנה וירא
 לכפשו ; פחד : היא פתאומי ; ערץ קרוב לרעש ורעד דכיק עם מפני, אם יכאו
 ערילים עליו משפל נפשו ולא יוכל להם ; חתת היא היראה הגדולה שכולן כי ענינו
 ירידה (קרוב לשרש גחת) ושכירה ; ובכשר יהושע (ז' ט') הוא אומר הערץ נגד
 חזק, ואל תחת נגד ואמץ, כי כח הנפש גדול מכח הניף, וכשהפעל היא ישפל כודאי
 גם הוא, לא כן בהפך ; דאנ הוא הצטער על העתיד וחרד על ההוה בכקשו בכל
 יחמזי כחו להרחיק מעלמו הסכנה ; זחל (מנורת זחלי עפר, פר' האזינו) קרוב
 להוראת ערץ, והוא הודעו הנוף מחמת פחד אי דאנה ; גור הוא איש הכינים בין
 ירא וראנ, סובל הלרה ונולטער פן תנדל ותרכה ; שער ר"ל שער הראש הסמר
 מחמת פחד : לא ירפך : משרש רפה המתנגד לשרש חזק, וכמו שזה בכנין הפעיל
 (החזיק-ב) ר"ל תפש כח, כן רפה בהפעיל ר"ל תפוש לא בכח והניח לנפול
 ארצה, א"כ נרדף הוא לעזב, אבל פחות הוא ממנו כי לא יורה עויבה נמורה, ונטש
 נוכר גם על עזב ; ולא ירפך ולא יעובך : זו ואין לריד לומר זו : — (ט) ויתנה
 אל הפהנים וגו' : לא שְׁנַחֲנָה להם ממש כי שְׁמָה מלד הארון (פסוק כ"ו),
 אבל גם על לכס להשתדל בכל כחם להפיצה ולקיימה בקרב כ"ו, ולמנמה זו לזה נ"כ
 מלות הקהל שאחריה : — (י) מקץ שבע שנים : לסוף שבע שנים כדברי חז"ל
 (רס"י) במחלת הסנה השמינית : במועד שנת השמיטה : טד"ל בהרגומו פירש

כמו בזמן שנת השמיטה ; ולי נראה שאעפ"י שנת השמיטה מתחלת בחודש השביעי
 שכן ראוי לעבודת האדמה, מ"מ הסנה מתחלת לכ"ו מניסן, וקדר המועדים פתח
 שבוטות וסכות, וא"כ גם על חג הסכות של שמינית יתכן לומר שהוא מועד של שנת
 השמיטה ותיבת במועד ענינה כאחד מן המועדים, או קרא לסכות כשם במועד
 כיחוד כמו שקראו לו החג (מ"ה ח' ב'), וגם כדברי רש"י נקרא כן, לפי שבהיותו
 בימי האסיף כוונן שכל אחד הביא תבואתו לבית, תנדל אסיפת העם והשמחה בו
 יותר משאר החגים ; וגם כאלקנה מלאנו שהיה עולה לשילה רק פעם אחת במקופות
 הימים (ט"ז א' כ'), וכן קורא לחג האסיף תקופת השנה (פר' תשא) ; וביתר החגים
 גם אם עלו לא נתעבדו שם כ"א יום אחד להקריב קריבותיהם, ולמחר היו שבים
 לעירם לכלתו הפךר ממלאכת אדמתם, וכן כתוב בענין קרבן פסח (פר' ראה)
 « ופנית בבקר והלכת לאהליך, » וא"כ לא יהיה להם פנאי לשמוע קריאת התורה ;
 וכן שלמה המלך אומר חכמת מחדש בול הוא חסון עד ירח האתנים הוא תשרי
 לשנה הבאה (מ"א ו' ל"ו, ח' ב') למען יוכלו כל בית ישראל להאסף אליו : —
 (יד) ואצונו : יש לפרשו ל' מינוי ושררה, וגם ל' צווי כהוראתו הנהיגה, שכן כתוב
 אחריו (פסוק כ"ג) ויזו את יהושע בן נון ויאמר חזק ואמץ ; ומינוי יהושע לראש
 ומנהיג סופר לנו כבר בפר' פינחס (כ"ח ב"ג), וא"כ כאן אינו מדבר במינויו רק
 בלווי ה' לו שיחזק ויאמץ ; וכן ביהושע (ז' ט') יש מפרשים הלא צויתך ל' מינוי, אבל
 כוננו הפסוק הלא צויתך לאמר חזק ואמץ, והדברים שם מכוונים לדברי משה כאן :
 ד (טו) ויעטר עמוד הענן על פתח האהל : כי לא עם משה לבדו דבר
 רק גם עם יהושע, ומחוץ הענן היה יונא הקול, וכן בכל פעם שדבר עם אהרן ומרים,
 ואולי ג"כ היו נופלים ונלווי עינים, אבל משה היה נכנס בכל עת אל הקדש, וה'
 מדבר לו פה אל פה מבין שני הכרוכים (סיף פרשת נשא ובהעלותך) : —
 (יז) ועזבתים והסתרתני פני : בהסתירי פני מהם יראה כאלו עזבתים, אבל לא
 תהיה כונתי לעזבם, רק להטות לבם לי שנית ; וזה ג"כ שטפסו ' ואככי הסתר «
 וגו' טאח"כ ; כשאעזבם ישונו אלי מיד, אבל לא אשמע מפלתם עד שירצו עונם,
 מפני שהרכו לחטוא בפנותם אחרי אלהים אחרים : — (כא) וענחה השירה וגו' :
 השירים היו נכבדים בעיני כ"ו כמו שהעירוני כבר במקומות הרבה, וזה שכתב כי
 יראה כי עם בינות הוא ; וא"כ בלמדם השירה המפוראה הזאת כע"פ לא יטו מאחרי

אלהיהם לנלח, כי השירה הזאת תזכירם כי כל צרותם באו עליהם מחמת עונם
 עבודת ה': ידעתי את יצרו. ממה שאני רואה עושה היום, ומיכות אשר
 הוא « ונו' הן כיהור לקודם להן: — (כב) ויכתב משה מאמר מוסגר, לפי
 סויצו את יהושע שבסוק שאחריו חזר אל האל שכן כתוב ואנכי אהיה עמך:
 — (כד) עד תמם. ר"ל אף מה שכתוב בתורה אחר פסיק זה: — (ל) כל
 קהל ונו'. כל זקני השבטים, כלו' כל השופטים והשוטרים הנקהלים אליו:

פרשת האזינו

ל"א

(ב) לקחי. משרש לקח, דברים נכוחים הלוקחים ומוטכים נפש שומעם אל
 אשר סד־בָּרָם יחפן, וזהו כמטר המכה בכח על הארץ וכאלו עורף הלמחים (ואם
 מלאנו כפר' וזאת הכרכה « אף שמיו יערפו טל » לא יכחיש פירוש זה כי כוננו טס,
 שמיו יורדו טל בשופע כמו מטר היורד בכח, וטל משובח ממטר כי מן אידי האדמה
 יולד וישמין האדמה יותר מן המטר שהוא מן האדים העולים מן הים); וְאִמְרָתִי הֵם
 דברים האמורים בזמנם, וגם כי נפרדים הם, עושים רושם בלב שומעם (עמ"ס למעלה
 פר' תבא על את ה' האמת היום), והם יולו כטל; כשעירים. הם מטר הכא
 כרוח סעיה, ולעשבי השדה וכ"ס לאילנות אינו מועיל, אבל לדשאים ששרשם קצר
 ואינו יורד עמוק מועיל; והרביבים הם הגשמים היורדים לאט לאט, ונקראים בשם
 כי מרכים פרי האדמה ועשב מזריע זרע: — (ג) הברו גורל. טל' בתרנומו מסב
 אותו אל שמים וארץ האמורים למעלה, אבל נוכל לפרשו ג"כ מוסב לשומעים, שבהם
 הוא חפץ סלקחו ואמרתו יעשו רושם: — (ד) הצור חמים פערו. כסס
 סכמעטה קרח, כ"י תחת התודות פטע קרח ועדתו נקהלו על משה ואהרן בתלונותם
 לומר « אתם המחס את עם ה' », כך יש לומר שאמרו גם על נורת המעכבם כמדבר
 מ' שנה ומיתת כל הדור הוא היולא מחנרים שה' לא עשה עמם כמשפט ויִסְרָם
 יותר מדאי; וה' היה רואה שבדאי גם בדורות הבאים על כל צרה שמבוא עליהם
 חלף התודות פטעם יאמרו כן, והו שאמר למעלה (כפר' וילך) « כי ידעתי את יצרו
 » אשר הוא עושה היום « ונו', כלו' אעפ"י שיש לו לדאג שמא בתלונותיו יגרע גם
 הוא כאבותיו מהכנס לארץ, עכ"ז הולך הוא אחרי יצרו ומתאונן, על כן כתוב את

השירה הזאת ולמדה להם, כי תחלת דבריה מניד' שה' צור ישראל מגן עליהם ועל
 ידו כשנבים ונלולים מיד אויביהם, וא"כ אף טובם יבקש ואם ייסרם כודאי פעלו
 תמים ובמשפט ייסרם, והוא סֵאֲמַת דבריו ולא ילך אחר העול לְעֵינֵיהֶם וְלִאֲחֵר
 קיומם; וא"כ שחת לו' אם שחת הדור ההוא (למ"ד במקום את כמו הרנו לאבנר,
 ט"כ נ' ל') לא בניו. אבל לא שחת גם הבנים עם האבות, והוא מאמר מוסגר,
 סומם. מוס ופטע שהיה בהם גרמו כל זאת, הסכילו זאת אחס דור עקש
 ופתרתל. עקש הוא המעשק דבריו כאחת, ופתרתל, כנפל אותיות טרפו, הוא
 המעקשם ככל; ודברים אלה ככל התורה ראויים לדור שמשו עומד בו וגם לכל
 הדורות הבאים, שבדברים כאלה זאת היא הטובתם, ולא יאמרו אבות אכלו בוסר
 ושני בנים תקיינה כי גם כששחת הדור כשביל חומן, אותו שחת ולא בניו: —
 (ו) חנמרו. זאת בתלונותיכם עליו כאלו מטה משפט הוא: עַם נבדל. מלך
 מחשבותיו השפלות והנכוות; וְלֹא חֲכָם. מלך סכלותו שאינו רואה כי ירון
 לקראת רעתו; אַבִּיךָ קַנֵּךְ. טורט קנה הוראתו בימים הקדמונים הכנס לסדה
 ועבוד האדמה להביא הכיתה תבואתה, ואח"כ הושאל להורות היות ארון על דבר
 מה, יהיה אִיךְ שיהיה, וכן מלאנו (פר' לך לך) « קובה שמים וארץ; » וכאן הוא הומר
 הלא הוא אביך והוא אשר קנך, אביך הוא כי עשך, והוא אשר קנך כי כונן אותך
 במלכך הטוב שאתה עומד בו היום: — (ז) עולם. משורש עָלַם שהוראתו הסתיר,
 עח נסתרת, ומן העולם ועד העולם ענינו מהעת הנסתרת שקודם בריאת תבל עד
 העת הנסתרת שאמר חזרת תכל למהו ובהו: — (ח) יצב נבולות עמים. טל'
 החויק בפירוש רש"י שהאל הניב שבטים אומות כמספר שבטים נפש שירדו למלרים,
 וזה ככון מלך מלך, אבל הוא ע"ד הדרש; ולפי הפשט כ"ל שיש לומר שהניב נבולות
 יתר העמים (חון מכני כנען העתידים לנפול ביד ישראל) כאומר להם עד פה
 תבואו ולא תוסיפו לפי צורך כ"י כמספרם שהוא היודע עתידות ידע בהם שירכו,
 למען משאר להם ארץ רחבת ידים; ומלאנו בראש הפסוק בהנחל, א"כ כנחלה הוא
 מדבר, מלבד שגם נבולות ל' רבים לא יתכן אם פירוש ראשון עיקר לפי שאחד
 יהיה נבולם וקלכס, ועוד רק ע"י דוחק נמצא שבטים אומות בכנינת, ויום יום
 נמוספו עמים ישמעאל מן מדין ארום וזולתם: — (י) בארץ מדבר ונו'. דרך
 השאלה על גלות מצרים שהוגים לקראת ישראל כחיות טרף: יסובבנהו. להגילם

מנשיכת החיות : יבוננהו . ואחר שהפילס מזדס, לימדס כינה ושמרס והפילס מכל סכנה : -- (יא) בנשר יעיר קנו . להזהירו מאויב הגודה נפשו, וכמה יעיר קנו ? כרחשו כלו' בהניעו כנפיו אלל נוליו, הם הנשרים הקטנים, להוליד קול למען יקילו, ואח"כ פורס כנפיו ולוקחם על אברתו; ושמעתי שהיה בין תלמידי גד"ל מי שסגר שהראוי ב'זוליו' כז"ן ש"א, על הנוללים קנו, כי היה קשה לו שבני הנשר יקראו כסס ב'זולות' כמו בני היונה; והמטל כאן שהאל גלה את ארון ישראל, טרם הוציאו אותם ממלרים, שדעתו להוציאם משעבוד כדי לתת להם תורתו ולעשות מהם עם סגולתו, וזה ענין « בהוציאך את העם ממלרים מעבדון את האלהים על ההר הזה » ו'הגלות' שס אהיה והו"ה (עמ"ס עליהם כפר' שמות), ופירש דבריו בפסוק שאחר זה באמרו שהו"א ית' לכדו נחם בדרך והראם שלא היה עמו לעזרו אל ככה, רק הכל עשה הוא בעלמו כי אין זולתו; וגם גד"ל בחרנומו פירש קרוב לזה, שהאל השכינס במקום מיוחד (בדרך מוסב על ישראל) באופן שלא היה עמם (עם ישראל) אל ככה המפתה אותם לעבודתו, ורומז על גזירת התעכבס במדבר ארבעים שנה שנראית כעונס ואך לטובה היתה להם, כי נשמרסק כלכם אחדות ה' בהיוחס כמה שנים מובדלים מכל אומה עובדת אלילים : -- (יב) ורכיבהו על בתי ארץ . כמו « ועל במותי יעמידני » (תהלים י"ח ל"ד), וענינס הסר כל מונע מלפני ה' כדי שיגיע למנמתו, וכהשגבו במקום גבוה בחגוי סלע ימנע מרודפיו להורידו מטס : רבש מסלע' ר"ל הלליחו הללחה כפלאה, שאפילו הסלעים שבמדבר היו כותנים לו דבש ושמן, וכן בתהלים (סוף פ"א) ומלור דבש אשכיעך, ורומז בזה גם לעמיד בסבתם בטח בארץ נחלתם : -- (יז) יזבחו לשרים . משרט שדד שעיקרו ש"ד, אלילים דעי לב המביאים שוד ושבר על כ"א, ועל כן יתרחקו מהיטוב כי לא יוכלו לראות בטובתם ויבחרו לשבת במדברות; וכקראו ג"כ ששירים כי לירוס כדעתם בעלי שער או מכוערי המראה כ"כ שרואיהם הסמר שערת ראשם; ומקרא זה ראייה על קדמות שירה זו והכתבה בימי משה, שאס לא כן איך יתכן לומר על השדים « חדשים מקרוב באו לא שערס אכותיכס » ? והלא ישראל במדבר היו זוכים אמריהם ! (פר' אחרי מות), אבל במלרים ארץ שמנה ועושה פרי תבואה בסופע לא היו יודעים אותם, כי לפי דעת המאמינים בהם לא היו טובנים שס, ובלאת ב"י למדבר התמילו לירא מהם, ולא פסקה עוד יראתם מדעתם : שערום . מל' כמו שער כנפשו (משלי

כ"ג ו') שעיניו חשכ, ומוה ל' שיעור כל' חכמים, ואפס"י שהשי"ן ימנית כבר נודע שבמים הקדמונים לא היו שתי שיני"ן רק הימנית בלבד, וכשבאו בעלי הנקודות לנקד, הבינו שערס האמור כאן מל' « שערו חרבו מלך » (ירמיה ב' י"ב) כלו' לא פחדו מהם, אבל ממה שכתוב למעלה חרשים וגו' כ"ל שפירושו לא ילתה על לב אכותיכס שיהיו אלילים כאלה בעולם : -- (יט) וינאץ . הנאץ, ופעולו בקרבן : -- (כ) דור תהפוכות . דור הפכפך ההופך דעתו כרנע, שבים אל ה' ואומרים חטאנו, ולמחר זוכים שנית אחר אלליהם, על כן « אין אמן בם, » אין להאמין בם אם יכרתו כרית לעבוד את ה' : -- (כט) וזלהש מוסרי הרים . כירכתי הקרים, שהם כמו יסוד להם, האדמה שמנה יותר מבמיסור ובעמק, אבל גם שס תנוח חמת ה' ותשחית את יבול הארץ : -- (כד) מוי רעב ולחמי רשף . גד"ל במשתדל פירש מוי ולחמי שס דבר, ובחרנומו שס התאר, וכ"ל שזה הנכון, יהיו מוי רעב כלו' שרופי רעב (רד"ק, עיין בנתה"ש, למזל לאחנא, דניאל ג' י"ט), ולחומי מוסך רשף עמו וגם קטב מרירי, ושרט לחס עניני הכל (כי חשב ללחוס את מושל, משלי כ"ג א'), א"כ לחומי ר"ל אבוליי, שהרשף והקטב אוכלים אותם, ורק שן וחמת כמשכים אחר השלח כס : -- (כה) ומחדריים אימה . תשכל אימה, הפחד יביא עליהם תחלואים רעים וימיתם, ובכן יספו כולם, בחור בחרב, ובתולה ויונק ויאם שיבה באימה, כלו' בתחלואים : -- (כז) אבך עצות . בעל עלות אוכדות ובטלות ובלתי קיימות : -- (לב) מנפן סרם גפנם . לטרך גפננו, וכן יתר הפסוק, כלו' הם בעלמס מוכרחים להודות, אס לא ברבים כינס לבין עלמס, שעלינו השגחה פרטית מאת האלהים : -- (לה) וחש עתידות . בעל יולא בבנין הקל במקום ומחויש בכנין הפעיל, כמו « ושכ ה' אלהיך את שבותך » (פר' נלבים) במקום והשיב, ומוסב לאל או ליום אידס, רק לפרט שעמידות הוא נושא פעל וחש לא כ"ל, כי מלאנו שלא ישמור כל' נקבה בין יחיד לרבים (ועיניו קמה ש"א ה' ט"ו) אבל בין זכר לנקבה ישמור והיה לו לכתוב וחשה : -- (לז) ואפס עצור ועזוב . גד"ל בחרנומו הביא פירוט חדס על המליצה הזאת הנמצאת שרד כס' מלכים (סי' כ"א כ"א) ופירש' ואין עוד הפרט בין עלור בבית הכלא ובין עזוב לחפשי כי כולם ינאקו תחת עול העבדות, וגם פ'ליפפואן הביא פירוט זה כסס De Wette; אבל במלכים ב' (י"ד כ"ו) שמלאנו « ואפס עלור ואפס עזוב » כ"ל שלא נוכל לפרט כן מפני כפל מלת

אפס ; על כן נ"ל שיש לפרש כהוראת יתר מלות אפס שכתנ"ך שהוראתם נרדפת להוראת רק ואך (עמ"ס פר' ראה על פסוק אפס כי לא יהיה כך אכיון) ועמו הנזכר למעלה או עבור כבית כלא או יושב בדד, ואין חולה עליו ומנקט טובתו : — (לט) אני אמית ואחיה : כלי ספק אללי שמכאן ראה לתחית המתים מן התורה כדברי רז"ל, מה שאני מוחזק אני רופא ומה שאני ממית אני מחיה ; ומאחר שהאל ע"י נביאיו לא הוציא מלב-כ"י הדעה הזאת, ולא ציירה לעיניהם ככזבת, אבל קיימה ע"י נביאות (כמו ביחזקאל ס"ל"ז), יש לנו ללמוד שדעה אמתית היא גם כי לא כבין איך תוכל להיות ומה תועלתה : — (מג) הרנינו גוים עמו : שד"ל פירש גילו אתם ישראל, שכנולות אתם נפרדים כגוים הרבה, רק אחס תמיד עמו ; ויש לפרשו נ"כ הרנינו פעל יוצא כמו ולב אלמנה ארכין (איוב כ"ט י"ג) ; אתם גוים שהשררה בידכם, אל תכבדו עולכם על עמו, רק הרנינו אותו, פן יקם דמו מידכם : וכפר אדמתו עמו : ע"ד בני כעור (פר' בלק), אדמת עמו יכפר וינקה מחטאותיה : — (סד) הוא יהושע בן נון : עכשו שמת אהרן היה יהושע משמש במקומו אבל משה, מכ"ס שעתה תש כחו של משה (עמ"ס ריש פר' וילך), ומשה לימד השירה ליהושע, וזה לימדה לכל ישראל : — (טו) שימו לבבכם ונו' : אלה דברי משה האחרונים אל העם נשגבים מלד-קיצורם ויוקר ערכם :

פרישת וואת הברכה

ל"ג

(ב) ה' מסיני בא : אינו מדבר כמתן תורה כמו שהעירנו כבר שד"ל, שא"כ היה לו לומר אל סיני ולא מסיני, אבל כונתו השנחת ה' על כ"י בלכתם במדבר, שכל למו תכף ומיד כשנלטרכו לו, ועיז מלאכיו וכל לעורתם : סימינו אשרת : כדברי שד"ל הנכונים מאד, מדרוש שיפולי ההר, ואשרת הוא הנפרד מן אשרות (עמ"ס על טס זה כפר' חקת), אבל אין כונתו על אשרות הפסגה בלבד, רק על ירכתי כל ההרים שלפון ארץ ערב שישראל התהלכו שם, וה' העורר לעורתם ועסה להם ניסים : — (ג) חבב : כדברי שד"ל, מה שאדם מתוך חבה נושא בחבו (איוב ל"א כ"ג) כלו' בזיקו, ושרט חבב קרוב לשרט חבא או חכה (וכנחתם שמה, יהושע ב' ט"ו) ; וגם שורט חפף שממנו טס חפה קרוב להוראה זו, כי החפה תחפה

ומהניא היושבים תחתיה ; וכונת הפסוק כד' אף אם אתה אוהב שבטי ישראל וכולם שקדושים הם (ע"ד בכור טורו, למטה פסוק י"ו, שכונתו הוא שהוא בכור טור) הם נידך כאדם שיש לו חפץ שאינו מניח מידו ליד אחר פן יפילה ארלה, וגם מחוך חכמו ממיד הוא מניט בו ומסתעשע, הלא גם הם עשו מה שמיטל עליהם, וקרבו אליך לקבל דבריך : מרברתך : אולי היה ראוי להנקד מרברותיך מל' « ומדכרך נאזה » (טה"ש ד' ג'), ונקדו הדלת פלגש ופתח כמו שעשו בחיבת מרברת אליו (סוף פר' נשא, עמ"ס טס) ; או נראה לנקדנים טהמ"ס שימושית, שלא כל דברי האל קבלו בנת אחד, רק מעט מעט כאדם המורה לכו ומלמדו מעט מעט : — (ד) ויהי בישראל מלך : גם בפרשה הקודמת גם כאן בוחר כשם זה להוראת עס ישר ולדיק, וכונת הפסוק כדעת שד"ל, ונגד דברי האומות המלעיגות על ישראל באמרם שהם עס כלי מלך וכלי הנהגה מדיניות, שכשנכתאספו ראשי העם ונשיאי שבטיו לשמוע דברי ה' אליהם ע"י משה (עמ"ס ריש פר' מטות), חדלו להיות המון עס והיו לגוי מסודר : — (ו) ואל ימת ונו' : כמו אל תרכו תדברו גבהה גבהה ילא עתק מפיכם (ט"א ב' ג'), שאל מוסך שני הדיבורים יחד, כן כאן (כדעת הראב"ע) כונתו « ואל ימת ואל יהי מתיו מספר », לפי שמתו מספר הוראתו בכל מקום אוכלוסים מועטים ולא מרובים ; ודברי ברכה אלה לראובן היו רמו תוכחה לשמעון שנתמעטו אוכלוסיו מחמת עון פעור, ולפיכך לא קבל גם כאן ברכה : — (ז) ואל עמו חביאנו : מן המלחמה, כי הוא יהיה הנכחד להלחם בראש (טופטים א' ב' כ' י"ח) : — (יא) ברוך ה' חילו : של ישראל האומה למעלה (שד"ל), וברכתו של לוי היא יורו משפטיו ונו' : — (טו) הררי קדם : מזה נראה שכבר בימים ההם ידעו שההרים הנבוכים שכירכתיהם האדמה שמנה ביותר, הם שנוצרו תחלה ליתר ההרים שנתהוו אח"כ ע"י רעש : — (טז) שכני סנה : כדברי שד"ל, הר הסנה, שנקרא סיני לזכר הסנה, וכשמשנה נהג טס את לאן יתרו היה נקרא חורב (סמות ג' א'), ואולי זה היה שמו מפני שגור החלמים הוא ואין עליו שדי תבואה, והוא כמקום חרב : — (כ) ברוך מרחיב גר : כרוך האל המרחיב גבול גד, המלליחו בכל מעשי ידיו, ע"ד כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך (פר' ראה) ; הללחת גר תגדל כ"כ עד שיכיה ראוי לכרך ה' עליה, וכן כרוך ה' אלהי טס (פר' נח), ה' יהיה עמו ויראה לכל שהוא אלהיו בעורו. עד שראוי לברכו כשם אלהי טס : — (כא) חלקת מחקק

צפון • סד"ל כתרנומו פירש כמו יתר המפרשים, כי שם נקבר משה; ואני שמע
 כבר משמו שכשם מחקק זה אין הכונה על משה, רק כונת הפסוק כי שם נמצא
 שדות שמנים הראוים לטרים ורזונים הנזורים חקים על היושבים מחנו משטרם
 כי מלכד שכונת גד בשאלו הארץ ההיא לא היתה כלל מפני שידע שיקבר שם משה
 הנה הר נבו בחלקו של ראובן ולא בחלקו של גד (עיין סוף מסעי ויהושע י"ג כ')
 וספון שהוא קרוב לצפון אין לדרך לפרשו טמון ונקבר, רק מוכח ועומד ועמו
 להיות לפי כלו' להתגלות בקרוב, וזה גדר בין שרש נפן לשרש טמן: — (כב) וזנק
 שרש זנק כל' חכמים קלח, תחת הזינוק (ת"ב זכחים כ"ה): תחת הקילות, דיה אי
 זנקה (משנה מולין פ"ב מ"ז) כלו' אם קלחה דמה למרחוק, וכן בור זנקא (ת"ב שבו
 ע"ז): פירסוהו ל' נוטריקון « בור זה נקי, » אכל כ"ל שהוראתו בור מקלח מים ועל כ
 מימיו נקיים, לא כדעת רס"י שענינו בור חסר מימיו; וכן כאן יונק ר"ל יקפו
 וידלג; (במשנה מס' מקואות פ"ב מ"ו המסנא את הטיט ללדדין קרוב למסלק
 ושלשת הפעלים זנק סנק וסלק אחד הם בחילוף אומיות): — (כה) שחקים
 נקראו השמים כן לפי שהם ממותחים ומרודדים כטס, מל' וסחקת ממנה הדק (פר
 תס"ה), וכן רקיע משרש רקע: — (כו) מעונה אלהי קדם • מוסב למעלה
 ובנאותו הוא רוכב שחקים שהם מעונה לאלהי קדם, וחסרה הלמ"ד; ומתחה
 זרועות עורים • שנעלם מידיעת אנוס קצונכול כחן, הן בעורד: — (כז) ויכחשו
 אויביך לך • סד"ל פירש יכחשו מעטיהם הקודמים כאלו א"ל שהם עשו הנבדורה
 המסופרות עליהם, ויפה פירושו; אבל מה שפירש על פסוק משכאיו ה' יכחשו לו
 (תהלים פ"א י"ז) כנוי של לו מוסב לאל, כ"ל שיש להסבו נ"כ אל « עמי » ואל
 « ישראל » הנזכרים בפסוק הקודם, אעפ"י שכתובת « עתם » שנחלי הפסוק
 האחרון הכנוי כל' רבים, כי כן דרך שם כולל, שידבר בו ל' יחיד ורבים:

ל"ד

(ו) בית פעור • הוא הר נבו שעל ראשו בית האליל הנקרא פעור, כעל, ב
 ונבו (עמ"ס בפר' בלק על ראש הפעור): ויקבר • לפי פשוטו ויקבור אותו הקובר
 כלו' לא נודע מי קברו; ופסוקים אחרונים אלה שכתורה לפי הפשט נכתבו איזה שני
 אחר מות משה, או לכל הפחות אחר שלשים ימי אכלו כשמנו את יהושע תחתיו, שאכ

לא כן מהו עד היום הזה? ורז"ל הרניסו בדבר, ופירושוו דרך דרש שקברו היה
 מוכן משעת ימי בראשית ולא נודע עד יום קבורתו; וזה הפסוק מורה שנקטו למנוח
 קבורתו ולא מלאוה, כדרך שמסופר באש"לח ראש עם הונגען שקברוהו במדבר,
 והעלימו קבורתו כדי שלא ירניוהו ממנוחתו; ואולי עשו כן קרוביו של משה במלות
 כדי שלא ירניוהו להפלותו כמו שהעלמה בעלת האוב את שמואל (יהיה הדבר איך
 סיבה הם היו מאמינים שאפשר להעלות איש מקברו ע"י אוב), ואף אם יהושע הוא
 הכותב (ח"ב כ"ב ט"ו) והוא קבר אותו, עשה עלמו כאלו לא ידע וכאלו לא היה
 בקובריו: — (ח) ויתמו וגו' • מחובר למקרא הכפ' אחריו, מפני כבודו של משה
 לא מנו איש אחר לקבץ וסופט עליהם עד הם ימי אכלו: — (יא) לכל האותות •
 למ"ד של לכל היא כמו למ"ד שנפסוק « ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעושר
 ולחכמה » (מ"א יו"ד כ"ג), שהוראתה עשרו וחכמתו גדלו על עושר וחכמת כל
 מלכי הארץ; וכן כאן הוראת הפסוקים « ולא קם נביא עוד בישראל כמשה לכל
 האותות » וגו' (« אשר ידעו ה' פנים אל פנים » הוא מאמר מוסגר), כלו' מהיכן
 נוכיח שלא קם עוד כמשה? מאותותיו ומעשיו שגדלו על אותות יתר הנביאים
 ומעטיהם: — (יב) ולכל היר החוקה • שהר"ה כמה שעשה באויבי ישראל;
 ולכל הטורא הנדוד • שהר"ה עלמו ראוי כעבור מה שעשה תוך בני ישראל
 לקבוע כלכם יראת ה':

אורה לה כי ההייני והניעני עד היום הזה זום עשרה באלול שנת יראת ה'
 שהורה עומדת לעד לפ"ק, יום פקירת אבי ושלל, יום כואי ער תכלית ביאורי
 זה על תורת משה: הוא יתברך שמו יהיה בעורי לחבר ספרים אחרים, להפיץ תורת
 ישראל ולהעמיד עור תלמידים הרבה שרם כוא יום חליפתי: ויהי רצון מלפני
 בוראי שאם כמקצת פירושי אלה קלעתי אל נכון שתחשב לזכות למר אבי שהרדיכני
 בילרותי בררכי הושיה (אוי לי כי אכרתיו בעורמי נער I) והיה ביאורי זה לעילוי
 נשמתו ולעילוי נשמת מרת אמי מכ"ת בנן ערן: אמן ואמן:

